

Friedrich August von Hayek
1899 - 1992

EAMONN BUTLER:
HAYEK

*a jeho prínos k politickému a ekonomickému
mysleniu dneška*

Autorizovaný preklad z anglického vydania publikovaného
Universe Books, New York, USA, 1985
Copyright © Eamonn Butler, 1983
Copyright © Ashgate Publishing Group
Copyright © Inštitút liberálnych štúdií, 1996

Táto kniha vychádza vďaka podpore Nadácie Friedricha Naumanna a Open Society Fund.

Všetky práva sú vyhradené. Žiadna časť knihy nesmie byť reprodukováná alebo ďalej šírená
v žiadnej forme a žiadnymi prostriedkami bez písomného súhlasu Inštitútu liberálnych štúdií.

Translation © PhDr. Ján Oravec
Obálka, väzba a grafická úprava: Jozef Szabo
Jazyková úprava: Mgr. Marta Drličková

ISBN 80-967459-8-0

O B S A H

Predslov k slovenskému vydaniu

Predslov k anglickému vydaniu

<i>Úvod:</i>	Hayekov život a dielo
<i>1. kapitola:</i>	Pochopenie fungovania spoločnosti
<i>2. kapitola:</i>	Trhový proces
<i>3. kapitola:</i>	Hayekova kritika socializmu
<i>4. kapitola:</i>	Kritika sociálnej spravodlivosti
<i>5. kapitola:</i>	Inštitúcie liberálnej spoločnosti
<i>6. kapitola:</i>	Ústava liberálneho štátu
<i>Záver:</i>	Rozum a čary v spoločenských vedách

Vybraná literatúra

PREDSLOV K SLOVENSKÉMU VYDANIU

Počas svojho života bol F. A. Hayek všeobecne považovaný za najvplyvnejšieho liberálneho mysliteľa našich čias. Dnes, po jeho smrti, niet o tom žiadnych pochybností.

S pádom železnej opony - udalosťou, ktorej sa našťastie Hayek dožil - sa dokonca aj tí najskeptickejší obyvatelia západnej Európy presvedčili o tom, do akej miery presné a správne boli Hayekove varovania pred cestou do otroctva. Výraznejší rozpor medzi ideálmi raných teoretikov, sľubmi politikov z komunistickej éry a realitou, ktorú musela trpieť utláčaná verejnosť, snád už ani nemohol existovať.

Cesta späť neexistuje. Krátkodobo síce ľudia môžu zatúžiť po návrate starých čias, ktoré - napriek všetkým svojim nedostatkom - sa vyznačovali aspoň stabilitou a predvídateľnosťou. Dnes však už všetci chápeme, čo sa stane, keď sa plánovači pokúšajú zmeniť ľudskú podstatu. A Hayek nám ukázal prečo.

Zanechal nám tiež optimistickú alternatívu. Viac než ktokoľvek iný, práve Hayek demonštroval, že spoločnosť nemusí byť plánovaná, aby výsledkom bol usporiadaný systém. Vysvetlil tiež, ako „neviditeľná ruka“ Adama Smitha v praxi funguje a vytvára zo zdanlivo chaotickej a sebeckej činnosti jednotlivcov usporiadaný a všeobecne prospešný výsledok. Ukázal, v čom spočíva vyššia racionálnosť slobodnej spoločnosti v porovnaní so spoločnosťou plánovanou. V krátkosti, Hayek položil pevné intelektuálne základy slobodnej spoločnosti.

Je skvelé, že Hayekove slová a myšlienky môžu čítať milióny Európanov vo svojom rodnom jazyku. Nové generácie tak preberajú pochodeň slobody, hoci ich minulé vládcovia im nedovolili čo i len pozrieť sa na jej plameň.

Eamonn BUTLER, Londýn, marec 1996

PREDSLOV K ANGLICKÉMU VYDANIU

Na jednom zo stretnutí Carl Menger Society, t.j. Spolku Carla Mengera, (skupiny zameranej na pochopenie „rakúskej školy“ ekonómie) sa diskutovalo o práci F. A. Hayeka. Ako zvyčajne, Alternatívne kníhkupectvo na tomto stretnutí zároveň ponúkalo bohatý výber z Hayekovho diela a z prác ďalších členov tejto školy. Mnohých prítomných, ktorí nemali ekonomické alebo politologické vzdelanie, však už pri zbežnom prezeraní kníh vystrašil technický obsah niektorých z nich a ostatní sa pýtali, kde má začať čitateľ, ktorý nie je špecialistom v uvedených oblastiach. Táto príhoda mi jasne ukázala naliehavú potrebu úvodu do Hayekovho myslenia, ktorý by obsahoval jeho hlavné argumenty, ktorému by však rozumela aj širšia verejnosť, nemajúca spoločenskovedné vzdelanie.

Zhrnúť často veľmi zložité argumenty z viac ako 25 kníh do jedného zväzku si nevyhnutne vyžaduje isté zjednodušovanie a moji priatelia z akademických kruhov mi nepochybne budú vyčítať, že som tým Hayekove argumenty skreslil. Mojou intelektuálnou povinnosťou však je prezentovať podstatu Hayekovho myslenia bez použitia odstrašujúceho technického jazyka, umožniac tak oveľa širšej verejnosti poznať nielen jeho meno, ale najmä pochopiť jeho dielo.

Ďakujem mojim priateľom z Inštitútu Adama Smitha, menovite Dr. Madsenovi Piriemu a pánovi Russellovi Waltersovi za ich pomoc a rady pri príprave rukopisu.

Inštitút Adama Smitha, Londýn

Ú V O D

HAYEKOV ŽIVOT A DIELO

... musíme sa zbaviť ilúzie, že zámerne môžeme „vytvoriť budúcnosť ľudstva“ ... To je konečný záver štyridsiatic rokov, ktoré som venoval štúdiu týchto problémov ...¹

Význam FRIEDRICHA HAYEKA pri objasňovaní podstaty liberálnej² spoločnosti a chýb kolektivismu pre celé generácie ďaleko prevyšuje význam ktoréhokoľvek autora jeho doby.

Pred druhou svetovou vojnou a po nej sa zdvihla intelektuálna vlna, ktorá nepretržite pôsobila v prospech socializmu. Duchom doby bolo ekonomické plánovanie, vytyčovanie cieľov ekonomického rozvoja, politika plnej zamestnanosti, všetkým prístupné služby sociálneho štátu a prerozdeľovanie príjmov. K tomuto všeobecnému konsenzu doby sa Hayek nikdy nepripojil.³ Bol to práve Hayek, kto v knihe *Cesta do otroctva* ukázal, že aj najmenšie koketovanie s týmito myšlienkami povedie - pri ich dôslednej realizácii - ku katastrofe. Jeho presvedčivá kniha a jej skrátaná verzia, ktorá oslovila milióny čitateľov⁴, dosiahla významnú a preukázateľnú zmenu v myslení mnohých teoretikov a praktikov.

Keď sa najhoršie dôsledky uvedeného politického konsenzu zreteľne prejavili, Hayek dal zástancom slobodnej spoločnosti do rúk mocnú zbraň v podobe svojej knihy *Ústava slobody*, v ktorej formuloval základné princípy slobodnej spoločnosti, a neskôr v podobe knihy *Právo, zákonodarstvo a sloboda*, kde načrtol právny a ústavný rámec, potrebný na podporu krehkej štruktúry liberálneho spoločenského systému.

Jeho prínos je tak v súlade s jeho presvedčením, podľa ktorého všetky veľké sociálne pohyby neboli vedené politikmi, ale ľuďmi s určitými ideami. Skutočnosť, že mnohí významní ľudia vo svete politiky nielen čítali jeho práce, ale boli nimi aj ovplyvnení, zároveň zvyšuje aj jeho praktický vplyv.

V Hayekovej rodine existovala silná tradícia prírodovedného vzdelania. Jeden starý otec bol zoológom, druhý (neskôr profesor ústavného práva) štatistikom a prezidentom Rakúskeho štatistického úradu. Otec, doktor medicíny, sa venoval výskumnej a prednáškovej činnosti ako profesor botaniky na Viedenskej univerzite. Jeden z bratov sa stal profesorom anatómie vo Viedni, ďalší profesorom chémie v Innsbrucku. Takže hoci mladého Hayeka fascinovali ekonomické problémy, nebol si istý, či sa má stať ekonómom, alebo psychológom. Napriek tomu, že sa napokon odklonil od prírodných vied, táto rodinná tradícia zostala zachovaná: jeho dcéra sa stala biologičkou a syn bakteriológom.

Pre Hayeka, ktorý sa narodil 8. mája 1899 vo Viedni, bolo nesporne prínosom intelektuálne prostredie, v ktorom vyrastal. Veľkého ekonóma Eugena von Böhma-Bawerka napríklad poznal ako priateľa svojho starého otca dokonca skôr, než poznal význam slova „ekonomika“. Nebolo teda žiadnym prekvapením, že Hayek začal študovať na Viedenskej

¹*The Political Order of a Free People*, s. 152. (Komplexnú bibliografickú informáciu o Hayekových prácach citovaných v texte pozri časť *Vybraná literatúra*).

² Slovo „liberálny“ sa tu používa vo význame, v akom ho používal Hayek, nemyslí sa teda liberalizmus americký, ale klasický anglický liberalizmus.

³ Výstižné zhodnotenie Hayekovho významu v tejto súvislosti možno nájsť na úvodných stranách knihy Normana P. Barryho, *Hayekova sociálna a ekonomická filozofia* (Londýn, Macmillan, 1979).

⁴ Skrátaná verzia, ktorá vyšla v časopise *Reader's Digest*, si vyslúžila Hayekovo uznanie za zručnosť, s ktorou bol jeho text skrátaný: „Skracovanie zložitého argumentu do zlomku jeho pôvodnej dĺžky nevyhnutne vedie k jeho zjednodušeniu, pozoruhodným úspechom tejto verzie však je, že sa tak stalo bez skreslenia a lepšie by som to nedokázal ani ja sám.“ Pozri tretiu poznámku v „*The Road to Serfdom after Twelve Years*“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 218.

univerzite a neskôr získal dva doktoráty, doktorát práv (1921) a politických vied (1923).

Hayek bol práve vo veku, keď ešte nakrátko zažil kultúru rakúskej monarchie, ktorá bola zničená prvou svetovou vojnou a dokonca bol dosť starý na to, aby mohol slúžiť v ozbrojených silách (hoci neskôr tvrdil, že jedinou pretrvávajúcou spomienkou na konflikt je spomienka na snahu znovu pochytať úhorov, ktoré mala mať na raňajky jeho vojenská jednotka, ktorých plné vedro náhodou prevrhol na orosenom poli). Zmätok vojnového obdobia ho odvrátil od prírodných vied a priviedol k štúdiu ekonomických a sociálnych problémov, ktoré ho neskôr preslávilo.

Ako študent navštívil Spojené štáty, aj keď sa nezdá, že by ekonomika slobodného podnikania v tejto krajine mala nejaký výrazný vplyv na jeho mierne fabiánsko-socialistické názory⁵, ktoré vtedy zastával. Keď sa Hayek neskôr zamýšľal nad týmto obdobím, domnieval sa, že táto umiernená forma socializmu mu priniesla úžitok z dlhodobého hľadiska, pretože k základným princípom slobodnej spoločnosti sa musel prepracovať vlastným úsilím, postupne sa oslobodzujúc od týchto názorov. Pomohol mu v tom aj vynikajúci ekonóm „rakúskej školy“ Ludwig von Mises.⁶

Ako jeden z riaditeľov dočasného vládneho úradu hľadal Mises mladých právnikov a ekonómov. Pri pohovore s Hayekom Mises poznamenal, že Hayeka nikdy nevidel na svojich prednáškach z ekonómie (čo je veľmi blízko pravde: Hayek sa totiž raz išiel pozrieť, ale Misesova prednáška sa mu zdala okázalo nepriateľská voči jeho umierneným socialistickým myšlienkam), ale napriek tomu ho zamestnal. V ďalších piatich rokoch bol Mises v úrade Hayekovým predstaveným a potom sa stal viceprezidentom Rakúskeho inštitútu pre ekonomický výskum, ktorý pre výskum ekonomického cyklu a hospodárskej politiky spolu s Hayekom založili a ktorého sa Hayek stal riaditeľom. Popri tejto práci strávil Hayek roky 1929-1931 prednášaním ekonómie na Viedenskej univerzite.

Toto obdobie bolo nepochybne obdobím významného intelektuálneho vývoja, pretože Mises ho odradil od fabiánskych názorov. V *Privateseminar*, v diskusnej skupine, ktorá sa stretávala v Misesovom úrade, začal chápať problémy socializmu a úplne si ho na svoju stranu získala Misesova ostrá kritika v práci *Socializmus*, ktorá vyšla v Nemecku v roku 1922.⁷

Bola to tiež doba, keď Hayek prichádzal do styku s mnohými významnými ekonómami toho obdobia. V Londýne v roku 1928 stretol napríklad prvý raz Johna Maynarda Keynesa, s ktorým v nasledujúcich dvadsiatich rokoch viedol súkromnú a verejnú polemiku o význame peňazí. Bol to problém, na ktorý mal Hayek jednoznačný názor: koniec koncov, keď v zamestnaní sa mu plat za 8 mesiacov zvýšil dvestonásobne, aby tak udržal krok s rastom cien, ktoré sa zdvojnásobovali každý deň.⁸ Vďaka nemeckému vydaniu knihy *Peňažná teória a ekonomický cyklus* v roku 1929 sa stal uznávaným odborníkom na tento problém.

⁵ Fabiánska spoločnosť v Anglicku vznikla v roku 1884, od roku 1900 sa stala súčasťou Labouristickej strany. Predstaviteľmi fabiánskeho socializmu boli napr. G. B. Show, G. Wells atď. (pozn. prekl.).

⁶ Hayek spomínal svoj vzťah k Misesovi v prednáške „Coping with Ignorance“, ktorej písomnú podobu uverejnil *Imprimis*, ročník 7, č. 7 (Hillsdale, Michigan: Hillsdale College, júl 1978).

Výborný prehľad Misesovho diela obsahuje kniha Israela M. Kirznera (vyd.) *Method, Process and Austrian Economics* (Lexington, Massachusetts: Lexington Books/D.C. Heath and Company, 1982). Zoznam Misesových prác pozri na s. 5 uvedenej knihy.

Úvod do „rakúskej školy“ ekonómie pozri Thomas C. Taylor, *The Fundamentals of Austrian Economics* (London: Adam Smith Institute, 1982).

⁷ Anglickým vydaním je *Socialism* (London: Jonathan Cape, 1936).

⁸ Stručný náčrt dôsledkov inflácie v Nemecku v tomto období a ďalší študijný materiál pozri v Robert Schuettinger a Eamon Butler, *Forty Centuries of Wage and Price Controls* (Washington, D.C.: Heritage Foundation, 1979), ss. 67-69.

Londýn: Lionel Robbins (ktorý sa neskôr stal lordom), na ktorého Hayek tiež urobil veľký dojem, zariadil sériu jeho prednášok na Londýnskej ekonomickej škole v roku 1931, ktoré boli o niečo neskôr vydané knižne ako *Ceny a výroba*. V tom istom roku bol Hayek menovaný profesorom ekonomických vied a štatistiky na Londýnskej univerzite, kde zotrval až do roku 1950. Hodnoty, s ktorými sa stretol v Británii na neho tak zapôsobili, že v roku 1938 prijal britské občianstvo, čo bolo len niekoľko týždňov pred inváziou nemeckých vojsk do jeho rodného Rakúska.

V rokoch 1931 a 1932 venoval veľa energie a času kritickej analýze Keynesovho *Pojednania o peniazoch*, aby mu napokon jeho autor povedal, že medzičasom na problém úplne zmenil svoj názor. Najmä preto, že Keynesa podozrieval, že opäť zmení názor, Hayek sa ani nesnažil o systematické vyvrátenie *Všeobecnej teórie*⁹, Keynesovho ďalšieho a najvplyvnejšieho diela. Bola to chyba, ktorú si neskôr Hayek veľmi vyčítal.

Jeho priateľstvo s Keynesom však trvalo aj počas vojny. V roku 1940, keď sa Londýnska ekonomická škola z bezpečnostných dôvodov presťahovala do Cambridge, Keynes našiel na škole miesto aj pre Hayeka a tak sa lepšie spoznali nielen osobne, ale aj profesionálne.

Hayekovo štúdium čistej ekonomickej teórie pokračovalo takými prácami ako *Čistá teória kapitálu* v roku 1941, ale jeho myseľ stále viac a viac zamestnávali sociálne a politické problémy. Podľa svojich vlastných slov v dôsledku neschopnosti zastaviť nemecké bombardovanie Londýna napísal „Scientizmus a štúdium spoločnosti“ a ďalšie eseje tvoriace „*Kontrarevolúciu vedy*“, ostrý útok na príliš neskromné používanie „vedeckých“ metód v spoločenských vedách. Keďže sa obával, že nerealizovateľné socialistické utopické myšlienky v tom čase v Británii silnejú, publikoval v roku 1944 *Cestu do otroctva*. Na jeho prekvapenie, kniha mala okamžitý a prenikavý úspech vo Veľkej Británii a v USA. Hayek sa tak odrazu z uznávaného ekonóma zmenil na kontroverzného sociálneho teoretika.

Načasovanie vydania tejto knihy bolo podľa všetkého šťastné. Len niekoľko mesiacov pred vydaním knihy, ktorá otriasla prevládajúcou prehnanou vierou v umiernený socializmus, Hayeka zvolili za člena Britskej akadémie. Jeho priateľ sir John Clapham Hayekovi povedal, že ak by kniha vyšla v júli a nie v septembri, nikdy by ho za člena akadémie ne zvolili, taká bola intelektuálna atmosféra tých čias.

Mont Pelerínska spoločnosť: V roku 1944 na stretnutí v King's College, ktorému predsedal sir John Clapham, prišiel Hayek s myšlienkou, ktorá mala mať trvalý význam. Problémom bolo, ako znovu vybudovať intelektuálne základy slobodnej spoločnosti, na ktoré sa počas vojny zabudlo a najmä, ako do tejto úlohy zapojiť energiu vedcov bojujúcich krajín.

Hayekovým riešením bola medzinárodná spoločnosť a najmä vďaka jeho úsiliu sa v roku 1947 v Mont Pelerin vo Švajčiarsku zišlo 39 teoretikov, aby diskutovali o základných princípoch liberálneho usporiadania spoločnosti a o tom, ako tieto princípy chrániť.¹⁰

Odvtedy sa takmer každý rok v rôznych krajinách uskutočňujú medzinárodné alebo regionálne stretnutia Mont Pelerínskej spoločnosti, ako bola táto organizácia nazvaná. Na jej stretnutí v Berlíne v roku 1982 Hayek poznamenal, že od roku 1947 vynechal len dve stretnutia, jedno zo zdravotných dôvodov a ďalšie (čo bolo pre neho príznačné), keď cítil, že

⁹ John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (London: Macmillan, 1936).

¹⁰ Hayekova pôvodná predstava a jeho otvárací prejav na prvom stretnutí v Mont Pelerin sa zachovali v podobe článkov „Historians and the Future of Europe“ a „Opening Address to a Conference at Mont Pelerin“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 135-139.

jeho prítomnosť by mohla nepriaznivo ovplyvniť prebiehajúcu diskusiu. Spoločnosť sa už dovtedy v Berlíne raz zišla, bolo to v roku 1954, kedy mnohí veľkí liberálni myslitelia tých čias - Hayek, Ludwig Erhard, Mises, Alfred Müller-Armack a ďalší - podnikli výlet autobusom do východného sektoru. Aj napriek tomu, že sa vtedy bezpečne vrátili, v roku 1982 sa už o to Hayek nepokúsil!

Diskusie Mont Pelerínskej spoločnosti ovplyvnili ďaleko viac ľudí než bol počet zúčastnených členov a hostí ich stretnutí. Napríklad z referátov, ktoré odzneli v roku 1951 vo Francúzsku, vznikla kniha *Kapitalizmus a historici*, ktorú zostavil Hayek, a ktorá dôsledne vyvrátila rozšírený mýtus, že raný kapitalizmus priniesol utláčaným robotníkom iba chudobu a utrpenie. Mnohé ďalšie referáty zo stretnutí Mont Pelerínskej spoločnosti boli počas mnohých rokov publikované v knihách a vedeckých časopisoch. Vôbec nie je prehnané tvrdiť, že najvýznamnejšou úlohou tejto spoločnosti je pokračovať v diskusii a vývoji myšlienok slobody a byť miestom stretnutia ľudí, či už mladých alebo starých, ľudí rôznych národností a vzdelania, ktorí chcú byť súčasťou tohto vývoja.

Hayek v Chicagu: V roku 1950, čiastočne kvôli rozvodu a starostiam s udržiavaním dvoch domácností, ale najmä pre nové možnosti, ktoré Chicago ponúkalo, prijal Hayek miesto na Chicagskej univerzite. Bol prekvapený úspechom *Cesty do otroctva* v USA, ktorá sa predávala v počtoch neobvyklých pre tento druh literatúry, najmä ak zoberieme do úvahy, že to bola kniha napísaná pre európskeho čitateľa.¹¹

Bolo dôležité, že americké vydanie knihy zabezpečila Chicagská univerzita, na ktorej v tom čase priam prevládala slávna „chicagská škola“ ekonómie. A predsa Hayek, ako keby chcel zdôrazniť, že jeho myšlienky sú prevratné dokonca aj na tomto mieste, alebo možno demonštrujúc šírku svojho myšlienkového záberu, nenastúpil na univerzitu ako profesor ekonómie, ale ako profesor sociálnych a etických vied a člen Výboru sociálneho myslenia.

V Chicagu mal Hayek, podľa všeobecnej mienky, všetky predpoklady vyžadované takou pozíciou a jeho dôraz na oživenie otvorenej diskusie o základných princípoch slobody pokračoval. Zaviedol napríklad pravidelné týždenné semináre, na ktorých sa stretávali najlepšie osobnosti univerzity bez rozdielu veku, spoločenského postavenia a profesionálneho zamerania, aby diskutovali o problémoch, ktoré Hayek navrhol.¹²

Myšlienkovému záberu týchto diskusií zodpovedá široký rozsah problémov, ktorými sa zaoberala Hayekova ďalšia kniha *Ústava slobody*, ktorú vydala Chicagská univerzita v roku 1960. Táto kniha predstavuje významné a systematické sformulovanie základných princípov slobody jednotlivca a argumentov v jej prospech. Je kombináciou teoretickej analýzy a praktických hospodárskopolitických odporúčaní v oblasti zdravotníctva, vzdelávania, sociálneho zabezpečenia, plánovania atď., čo jej zabezpečilo najširšie publikum a vplyv, ktorý pretrváva dodnes.

Nemecko a Rakúsko: Po 31 najtvorivejších rokoch, prežitých v anglicky hovoriacom svete, Hayek prijal v roku 1962 miesto profesora hospodárskej politiky na Freiburskej univerzite. Univerzita, ktorá bola intelektuálnym domovom Waltera Euckena a jeho neoliberalných kolegov, bola pre Hayeka nepochybne vhodným miestom. Keď v roku 1967 odišiel do dôchodku, prijal miesto čestného profesora Salzburgskej univerzity v rodnom

¹¹ Úvod k vreckovému vydaniu z roku 1956, v ktorom Hayek túto skutočnosť spomína, bol znova publikovaný pod názvom „*The Road to Serfdom after Twelve Years*“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 216-228.

¹² Spomienky na Hayekovu činnosť v Chicagu pozri v: Fritz Machlup (vyd.), *Essays on Hayek* (New York, New York University Press, 1976), ss. 147-9.

Rakúsku a za celoživotné dielo v oblasti filozofie, politickej vedy a ekonómie bol odmenený ďalšími poctami prichádzajúcimi z celého sveta. Jeho povest' mu už v roku 1964 vyniesla čestný doktorát na Rikkyo univerzite v Tokiu a v roku 1971 mu Viedenská univerzita udelila titul čestného poslanca. V roku 1974 dostal čestný doktorát v Salzburgu a v tom istom roku sa spolu so švédskym ekonómom Gunnarom Myrdalom stal nositeľom Nobelovej ceny za ekonómiu.

Zlý zdravotný stav spôsobil Hayekovi samému, ako aj jeho priateľom, veľa starostí. Aj napriek tomu bol schopný v roku 1974 vydať prvú časť práce *Právo, zákonodarstvo a sloboda* a istý čas sa sotva odvážil dúfať, že sa dožije dokončenia trilógie.

Nobelova cena bola pozoruhodným úspechom pre človeka, ktorý sa vždy domnieval, že jeho varovania pred intelektuálnym smerovaním k socializmu budú také nepopulárne, že mu uzatvoria cestu k poctám, udeľovaným Švédskou akadémiou vied.¹³ Bol to úspech, ktorý Hayekovi vliat energiu a zdravie, a tak začal písať a prednášať ešte intenzívnejšie než predtým. Záver telegramu od neprítomného Hayeka, ktorý bol prečítaný účastníkom stretnutia Mont Pelerínskej spoločnosti v Hillsdale, v americkom štáte Michigan v roku 1975, bol odmenený potleskom spojeným s úľavou a potešením. Všetko, čo bolo počuť, boli slová „Práve som dokončil druhý diel knihy ...“ Napokon v roku 1979 Hayek nielen dokončil všetky tri diely knihy *Právo, zákonodarstvo, sloboda*, ale našiel dostatok energie aj na to, aby začal práce na ďalšej významnej kritike socializmu pod názvom *Osudová pýcha*, a aby začal publikovať ďalšie články a polemické príspevky na rozličné témy. Vracajúc sa k tomuto obdobiu poznamenanému zlým zdravotným stavom, Hayek často spomínal: „pred niekoľkými rokmi som si vyskúšal starobu, ale prišiel som na to, že sa mi vôbec nepáči“. V roku 1973 bol Hayek neúspešne navrhnutý do čestnej funkcie rektora St. Andrews univerzity v Škótsku, ale tí, ktorí ho mali zvoliť usúdili, že je veľmi starý a jeho zdravie je príliš chatrné na takú prácu. Hayek sa o 9 rokov neskôr nahlas smial, keď rozprával, že ako jediný z kandidátov je ešte nažive.

HAYEKOVO DIELO

Hayekovo dielo je veľmi rozsiahle. V čase udelenia Nobelovej ceny napísal či zredigoval 25 kníh o ekonomickej teórii, politickej a právnej filozofii, intelektuálnej histórii a dokonca o psychológii. Už vtedy bol autorom desiatich ďalších brožúr a viac než 130 článkov. Po získaní Nobelovej ceny boli publikované mnohé ďalšie práce, vrátane verzií mnohých prednášok, ktoré mal po celom svete.¹⁴

Jeho rané práce, ako sme videli, boli z oblasti čistej ekonomickej teórie, v ktorej získal povest' vynikajúceho a originálneho mysliteľa. Kniha *Peňažná teória a ekonomický cyklus*, ktorá vyšla v Nemecku v roku 1929 a v Anglicku v roku 1933, skúma úlohu peňazí a bánk pri vzniku ekonomických výkyvov. Odmietla vtedajší názor, že peniaze a dostupnosť úverov neovplyvňujú štruktúru výroby a demonštrovala, ako môže nečakaný príliv úverov do ekonomiky spôsobiť zmeny v relatívnych cenách tovarov a viesť k privysokej úrovni investícií, ktorá nebude môcť byť udržaná. Jeho prednášky na Londýnskej ekonomickej škole, ktoré vyšli pod názvom *Ceny a výroba* a kniha *Zisky, úroková sadzba a investície* zvyrazňujú tento argument a dodávajú tejto teórii nový rozmer. Pre pochopenie ekonomického

¹³ Hayek využil túto príležitosť na to, aby v prednáške pri preberaní Nobelovej ceny upozornil na obmedzenia, ktorými trpí poznanie ekonómov! Prednáška vyšla pod názvom „The Pretence of Knowledge“ v *New Studies*, ss. 23-34.

¹⁴ Zoznam Hayekových najvýznamnejších prác v angličtine a ďalších prác, na ktoré sú v texte odkazy, možno nájsť na konci knihy v časti *Vybraná literatúra*.

cyklu a inflácie je kľúčový základný argument: kolísanie množstva peňazí a úverov v ekonomike vedie k sledu udalostí, ktoré nasmerujú finančné prostriedky do oblastí, do ktorých by za normálnych okolností nasmerované neboli. Zvýšený prílev úverov stimuluje najmä investovanie. Hayek však dokazuje, že tieto investície nemožno udržať na rovnakej úrovni, pretože sú vlastne reakciou na „falošný signál“ novovytvorených úverov a nie na skutočné zmeny dopytu.

Hayek písal v čase zlatého štandardu, keď vlády ťažšie tvorili nové peniaze, ale v povojnovom období nadobudli Hayekove práce nový význam. Oproti zjednodušenému monetaristickému hľadisku, podľa ktorého zvýšenie peňažnej ponuky vedie k rovnakému zvýšeniu celkovej cenovej hladiny, Hayek a jeho nasledovníci preukázali, že každá inflácia vlastne vedie k narušeniu normálneho chodu ekonomiky, ku koncentrácii výrobných zdrojov v oblastiach, kde by nemali byť. Tým je tiež možné zdôvodniť vysokú nezamestnanosť, ktorá musí po potlačení inflácie nevyhnutne nastať.

Hayekova práca z roku 1941, *Čistá teória kapitálu*, je pokračovaním rovnakej témy, nazeraním pod povrch štatistických priemerov a agregátnych veličín, o ktorých ekonómovia radi hovoria. Táto práca poukazuje na veľmi zložitú podstatu kapitálu a jeho význam pri ekonomických vzostupoch a poklesoch, a stala sa v tejto oblasti klasickou prácou. Hayekove práce boli, bohužiaľ, čoskoro zatienené dominantným postavením, ktoré v intelektuálnom a politickom svete dosiahol Keynes, ktorý ponúkal politikom očividne menej možností než Hayek. Pravda, aj keď o mnoho desaťročí neskôr, sa nevyhnutne musela ukázať.

Hospodárska politika Hayeka zaujala rovnako ako čistá ekonomická teória, čo dokazuje jeho podiel na redigovaní práce *Kolektivistické ekonomické plánovanie* (1935). Bola venovaná Misesovmu pôsobivému objavu, podľa ktorého problém, pred ktorým stojí každý socialistický plánovač, t.j. problém poznania najlepšieho využitia zdrojov, je neprekonateľný. Tento argument Hayek veľmi účinne rozvinul o deväť rokov neskôr v *Ceste do otroctva*.

Hayek aj neskôr pokračoval v diskutovaní problému kalkulácie v kolektivistickej ekonomike. *Individualizmus a ekonomický poriadok* (1948) obsahuje mnohé eseje o probléme socialistickej kalkulácie, skúmajúce rôzne spôsoby (vrátane využitia cien a konkurencie), ktoré socialisticke štáty majú k dispozícii, alebo môžu využiť pri riešení problémov efektívnej alokácie zdrojov. Tá istá kniha obsahuje aj ďalšie eseje o podstate filozofie individualizmu a stratégii spoločenských vied.

Touto témou sa opäť zaoberal v *Kontrarevolúcii vedy* (1952). Táto kniha obdivuhodne výstižne a detailne vysvetľuje problémy a chyby, ktoré vznikajú v dôsledku našich snáh používať metódy prírodných vied pri štúdiu sociálnych otázok. Podľa Hayeka spoločnosť nie je len zložitým javom, a preto sú jednoduché modely prírodných vied ťažko aplikovateľné, ale každý jednotlivec, ktorý tvorí túto zložitú štruktúru, je sám o sebe zložitý a predvídať jeho správanie s nejakou presnosťou je nemožné. Problém každého plánovača spočíva v tom, že „fakty“, s ktorými musí pracovať, nie sú konkrétnymi hmatateľnými vecami, ale ide o vzťahy a správanie jednotlivcov, teda o niečo, čo nikto vopred nevie predvídať. Je to len chabý oporný bod pre každú spoločenskú vedu: hoci je možné hovoriť o určitých všeobecných vzorcoch správania spoločnosti ako celku, nikdy by sme nemali predpokladať, že ich vieme dokonale predvídať.

Cesta do otroctva (1944) je, ako priznáva aj sám autor, politickou knihou. A predsa je to práca vyznačujúca sa veľkým rozhl'adom, ktorá dôsledne odhaľuje implikácie socialistickej koncepcie. Dokazuje, že mnohí „demokratickí“ socialisti majú utopický ideál, ktorý by bol veľkolepý, ak by ho bolo možné dosiahnuť. Dokonca aj minimum ekonomického plánovania vyžaduje donucováciu mašinériu na to, aby prinútila ľudí konať určitým spôsobom, podľa plánov, ktoré boli vytýčené. Podľa Hayeka je to recept na

despotickú vládu: namiesto rovnakého prístupu k ľuďom musí s nimi socialistický plánovač zaobchádzať ako s obyčajnými nástrojmi na splnenie ekonomického plánu. Plánovací úrad čoskoro musí viac a viac ovládať životy a želania jednotlivcov a moc, stelesnená v tomto úrade, priťahuje politických vodcov, ktorí majú menej zábran než socialistickí idealisti. Umiernení socialisti tak zistia, že sú sťahovaní na cestu, ktorú nikto z nich nechcel a len zrieknutím sa svojich ideálov predídu smerovaniu k totalitarizmu.

Ústava slobody (1960) je dôkladným preformulovaním základných princípov a praxe liberalizmu v moderných pojmoch. Demonštruje, aká zložitá je spoločnosť, pričom táto zložitosť presahuje schopnosť jednotlivca ju pochopiť, a preto je nemožné spoločnosť plánovať. Individuálna sloboda je pre vývoj nevyhnutne potrebná a každý pokus zakázať slobodu oberá sociálny systém o jeho unikátnu schopnosť efektívne alokovať zdroje a prekonávať nové výzvy a problémy. Táto kniha analyzuje legislatívny rámec potrebný na podporu liberálnej spoločnosti, predkladajúc Hayekovu predstavu o vláde zákona: rovnaké zaobchádzanie s ľuďmi namiesto ich chápania ako súčasti ekonomickej šachovej hry. Analyzuje tiež niektoré ekonomické inštitúcie, ktoré sú potrebné na vybudovanie ľudskej spoločnosti s minimom donucovacej moci. Pre mnohých čitateľov, ktorí mali praktické skúsenosti, ale nemali vzdelanie z politickej filozofie, bola táto kniha užitočným úvodom do Hayekovho myslenia, a preto neprekvapuje, že mala taký široký vplyv.

Tri zväzky knihy *Právo, zákonodarstvo, sloboda* (1973, 1976 a 1979) rozvíjajú predchádzajúce práce a skúmajú, aké legislatívne usporiadanie je nevyhnutné v slobodnej spoločnosti. Dokazuje, že korene spoločenského života sa nachádzajú vo vývoji ľudstva (a nie v zámernom plánovaní), odhaľuje nedostatočnú presnosť „sociálnej“ alebo prerozdelenia spravodlivosti a predkladá návrhy na také ústavné usporiadanie, ktoré by obmedzovalo svojvoľnú moc štátnych úradov. Napriek skutočnosti, že tieto tri zväzky sa vyznačujú určitým nedostatkom systémovosti, pretože vznikali asi 15 rokov a boli prerušované obdobia zhoršeného zdravotného stavu, *Právo, zákonodarstvo a sloboda* rozvíja niektoré vzrušujúce témy stručne naznačené v *Ústave slobody*, čím z nich urobila predmet oveľa plodnejšej akademickej debaty.

Tieto dve knihy demonštrujú narastajúci význam neplánovanej podstaty spoločnosti v Hayekovom myslení. Hayek tvrdí, že inštitúcie ekonomiky a sociálneho života sú samozrejme výsledkom ľudského konania, nie sú však produktom ľudského zámeru a plánovania. Naopak, inštitúcie, ktoré formujú spoločnosť, vznikajú veľmi spontánne, keď sa ľudia stretávajú a vzájomne obchodujú. Zákony, ako napr. zákon o zmluve, ktoré im stretávanie a obchodovanie umožňujú, sú v podstate *objavované*, nie vytvárané múdrymi ľuďmi: objavujeme to, čo funguje a zriekame sa toho, čo nefunguje. Socialistický predpoklad, že môžeme zrušiť zákony, ktoré sú všeobecné a platné pre každého a prejsť k prikazovacej ekonomike, je podľa názvu Hayekovho útoku proti tejto predstave *Osudovou pýchou*. Vlastníctvo, zmluva, čestnosť a ďalšie hodnoty sú v nás hlboko zakorenené, pretože fungujú a tak umožňujú fungovanie slobodnej spoločnosti. Je pýchou domnievať sa, že tieto univerzálne hodnoty môžeme nahradiť radou múdrych, ktorá nám povie, ako máme konať v každej konkrétnej situácii a ktorá každého z nás bude riadiť v záujme splnenia nejakého sociálneho alebo ekonomického plánu. Socialistické ideály spoluvlastníctva a snaha dosiahnuť spoločne vytýčené ciele môžu pôsobiť príťažlivo na naše inštinkty, pretože tie boli jednoznačne veľmi významné v našej loveckej a kmeňovej minulosti. Tieto ideály však nemôžu fungovať vo veľkých spoločnostiach dneška, ktoré sa tak rozrástli, že to presahuje schopnosť jednotlivca ich riadiť a kontrolovať.

HAYEKOV CHARAKTER A VPLYV

Prostredníctvom svojej tvorby a prednášok mal Hayek veľmi významný vplyv na intelektuálnu diskusiu v ekonómii a v politickej vede. A predsa sa vždy vyhýbal tomu, aby bol súčasťou nejakej „školy“ alebo „hnutia“. Hoci inšpiroval vznik Mont Pelerínskej spoločnosti a až do roku 1960 bol jej prezidentom (a potom jej čestným prezidentom), podľa jeho priateľa a nasledovníka Arthura Shenfielda¹⁵ príležitostne uvažoval o jej likvidácii - v tom prípade, ak by sa stala iba presvedčovacím spolkom.

Táto zdržanlivosť sa do určitej miery stratila po tom, čo získal Nobelovu cenu, keď sa jeho názory stali žiadanými na celom svete. Ale jeho pochybnosti o politickej praxi a presvedčenie, že sú to myšlienky a nie politici, čo z dlhodobého hľadiska formujú spoločnosť, nikdy nezmizli.

Príklad, ktorý ilustruje tento postoj, poskytol Hayek sám. Keď si mladý pilot Antony Fisher, účastník leteckej bitky o Britániu, prečítal *Cestu do otroctva*, urobila na neho taký dojem, že sa pýtal Hayeka, či má ísť do politiky, aby tak čelil zlám, ktoré Hayek predvídal. Hayek mu poradil, aby sa vyhol politike a urobil všetko, čo bude v jeho silách v oblasti ideí. O niekoľko rokov neskôr, v roku 1956, Fisher (v súčasnosti úspešný podnikateľ) založil Inštitút ekonomických vzťahov, ktorý neskôr úspešne zmenil prevládajúci konsenzus vo Veľkej Británii a pomohol zmeniť myslenie celej generácie študentov ekonómie. Tento úspech v súčasnosti napodobňujú podobné inštitúcie na celom svete.

Nikto, kto sa niekedy stretol s Hayekom, nemôže poprieť, že jeho hlavným záujmom sú myšlienky a nie osobné invektívy a výpady, typické pre politiku a do značnej miery aj pre akademické kruhy. Očividné potešenie mu robí možnosť vypočúť si nové pohľady na problémy a okamžitá analýza ich dôsledkov a všetkých ich aspektov, a to s takou pružnosťou, ktorú mu závidia aj mladší kolegovia. Hoci nepočuje na ľavé ucho (zdôrazňuje, že Karol Marx bol hluchý na pravé ucho), naďalej horlivo prispieva do diskusie, disponujúc zriedkavým darom schopnosti dostať sa zrozumiteľne a pohotovo cez spleť argumentov k samej podstate problému.

Hayekove spôsoby sú bezúhonné, či už pri písaní alebo pri osobnom kontakte. Samozrejme, ekonóm J. A. Schumpeter ho raz obvinil zo zhovievavosti k omylom, pretože takmer nikdy nepripisoval svojim oponentom nič okrem intelektuálneho omylu.¹⁶ Keď bol v Chicagu, nikdy si nebudoval nejaké vlastné impérium: usmerňoval finančné prostriedky a podporu v prospech svojich študentov a pristupoval k výsledkom svojich výskumov ako ku spoločnému majetku.

Hayek samozrejme napísal, že poznanie je niečím, čo je ťažké si privlastniť, pretože ostatní ho môžu absorbovať zadarmo, takže tento postoj je v súlade s jeho myšlienkami, o ktorých písal. Napísal tiež, že práve drobné osobné vlastnosti sú významné pre zachovanie dobrých vzťahov medzi ľuďmi, a preto sú aj kľúčové pre vytvorenie liberálnej spoločnosti také hodnoty, ako je priateľnosť a zmysel pre humor, osobná skromnosť a rešpektovanie dobrých úmyslov iných ľudí.¹⁷ Bolo by možné dodať jeho presnosť a spoľahlivosť a Hayek by mohol byť modelom: tí, ktorí ho poznajú, súhlasia s tým, že Hayek sa svojou tvorbou a

¹⁵Arthur Shenfield, „Friedrich A. von Hayek: Nobel Prizewinner“, vo Fritz Machlup (vyd.), *Essays on Hayek* New York: New York University Press, 1976), ss. 171-6.

¹⁶ Hayek túto Schumpeterovu poznámku pripomína v „The New Confusion about Planning“ v *New Studies*, s. 235. Keďže viac ako tridsať rokov po vydaní *Cesty do otroctva* ešte stále stretáva s rovnako jalovými frázami, Hayek sa ospravedlňuje „v prípade ... že už nedisponuje rovnakou trpezlivosťou a zhovievavosťou“.

¹⁷ Hayek má na mysli predovšetkým „tie drobné a predsa tak dôležité vlastnosti, ktoré utvárajú človeka a slobodnú spoločnosť: priateľnosť, zmysel pre humor, osobná skromnosť, úcta k súkromiu a viera v dobré úmysly nášho suseda“ (*The Road to Serfdom*, s. 148; číslovanie všetkých citovaných strán sa vzťahuje na londýnske vydania).

osobnosťou približuje ideálu liberálneho vzdelanca tak blízko, ako to len ľudská nedokonalosť umožňuje.

PRVÁ KAPITOLA POCHOPENIE FUNGOVANIA SPOLOČNOSTI

*Ak máme pochopiť ako spoločnosť funguje, musíme sa pokúsiť definovať všeobecnú podstatu a rozsah našej neznalosti o nej.*¹⁸

Vo svojich prácach Hayek poukazuje na veľmi rozšírenú, ale mylnú predstavu o spôsobe, akým spoločenské inštitúcie fungujú. Jednoducho povedané ide o presvedčenie, podľa ktorého preto, že človek sám vytvoril inštitúcie spoločnosti a civilizácie (ako napr. zákony, morálne kódexy), musí byť schopný ich podľa potreby meniť tak, aby uspokojovali jeho túžby alebo želania.¹⁹

Na prvý pohľad sa zdá tento názor veľmi odôvodnený a povzbudzujúci. Predpokladá, že ak chceme vybudovať lepšiu spoločnosť, vo veľkej miere sme schopní odstrániť existujúce zákony, hodnoty a inštitúcie a nahradiť ich inými, ktoré prinesú žiateľnejší stav. Koniec koncov, naše inštitúcie sme vytvorili, takže ich môžeme aj meniť. Hayek však tvrdí, že tento názor je založený na hlbokom nepochopení skutočného pôvodu spoločenského života a inštitúcií, a rekonštrukcia spoločnosti, o ktorej tento názor predpokladá, že je možná, by preto bola tou najväčšou chybou. Bolo by to ako stavať na pohyblivom piesku.

PORIADOK BEZ PRÍKAZOV

Tento názor, podľa ktorého sú naše inštitúcie nekonečne prispôsobivé a tvárne, je založený na zavádzajúcom delení vecí na tie, ktoré sú „prirodzené“ a na tie, ktoré sú „umelé“. Je to delenie, ktoré pochádza z čias antického Grécka²⁰, ale podľa Hayeka je to delenie nesprávne, pretože vzniká z nášho nepresného používania jazyka v každodennom živote. Rozhodne existuje ešte aj tretia skupina javov, ktoré nie sú ani celkom „prirodzené“, ani „umelé“ a do tejto skupiny by mali patriť aj sociálne inštitúcie.

Keď o niečom hovoríme ako o „prirodzenom“, často tomu pripisujeme významy neplánovaného, nepravidelného, neštruktúrovaného a nespútaného. Opak, „umelé“ alebo „objavené“, predpokladá niečo, čo je vybudované za určitým účelom, štruktúrované, pravidelné a plánované. Keďže zákony, vlády, morálne pravidlá a ďalšie spoločenské inštitúcie sú očividne pravidelné čo do fungovania a majú pravidelnú štruktúru, a preto, že sú celkom zjavne výsledkami ľudského konania, ľudia majú sklon predpokladať, že spadajú výlučne do druhej skupiny: že sú „vynájdene“, a preto môžu byť „pretvorené“.

Hayek zdôrazňuje, že nič nemôže byť ďalej od pravdy. Aby sme mohli opísať sociálne inštitúcie, potrebujeme tretiu kategóriu, pretože hoci majú štruktúrovanú formu, *neboli* objavené ani plánované. Štruktúry sociálneho života vznikali a vyvíjali sa podobným spôsobom, ako sa vyvíjali fyzikálne štruktúry kryštálov a stromov. Nevybrali sme si ich zámerne, pretože sme si uvedomili výhody, ktoré nám prinesú, ale vyvinuli sa a zostali

¹⁸ *The Constitution of Liberty*, druhá kapitola, s. 23.

¹⁹ Tento názor Hayek nazýva *konštruktivizmom*. Jedným z najvýznamnejších Hayekových príspevkov k dejinám myslenia je skúmanie historického vývoja tejto koncepcie a vysvetlenie príčin jej veľkého vplyvu. Pozri najmä prvú kapitolu *Rules and Order*.

²⁰ Pozri „The Errors of Constructivism“ v *New Studies*, s. 4; *Rules and Order*, s. 20 a „The Results of Human Action but not of Human Design“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 96.

zachované preto, že prinášajú výhody tým skupinám ľudí, ktoré si ich osvojili. Aj keď sú tieto štruktúry nepochybne obrazom ľudského správania, nie sú dôsledkom ľudského zámeru alebo plánovania.²¹

Túto myšlienku je ťažké pochopiť, pokým sme zavádzaní bežným používaním pojmov „prirodzený“ a „umelý“, ale je dôležité uvedomiť si, ako málo vieme o fungovaní spoločnosti a do akej veľkej miery je toto naše poznanie *produktom* civilizácie a nie jeho objaviteľa. Naopak, boli to výhody života v skupinách, ktoré pomohli ľuďom vyvinúť sa ako racionálne bytosti, ktoré sú vedené určitými pravidlami. Keď ľudia argumentujú, že by sme mali použiť naše myslenie na rekonštruovanie sociálnych inštitúcií, nechápu, že štruktúra tohto myslenia a spoločnosti sa vyvíjali spolu.²²

Príklady neplánovaných systémov: Hayek cituje množstvo príkladov javov, ktoré sú pravidelné, ale nie sú výsledkom plánovania. Jedným z nich je ľudský jazyk: má zložitú gramatickú štruktúru, slová sa používajú určitým spôsobom a rôzni ľudia, ktorí ním hovoria, sa vzájomne zhodujú, čo sa týka významu jednotlivých slov a fráz. A predsa nikto by netvrdil, že jazyk bol „vynájdený“ racionálnou bytosťou, napriek jeho pravidelnostiam a napriek očividným výhodám, ktoré prináša všetkým, ktorí ho používajú. Jednoducho vznikol a zachoval sa preto, že je užitočný.

Svet zvierat tiež poskytuje množstvo príkladov pravidelného správania.²³ Zložitý spoločenstvá včiel alebo termitov s deľbou práce medzi jednotlivými členmi vytvárajú ohromujúci komplexný systém. Ale nepovedali by sme, že každá včela alebo termit vedie, ako ich správanie prispieva k vzniku tohto systému, ani že tento celkový systém bol nejakým spôsobom „plánovaný“.

Vyšliapanie chodníkov cez trávnik je ďalším príkladom toho, ako môže konanie jednotlivca priniesť užitočný, ale neplánovaný výsledok. Účelom chodenia v stope niekoho iného je uľahčiť si chôdzu, je to čisto sebecké správanie. Ale po tom, čo to urobilo niekoľko ľudí, vychodili tvrdý chodník, ktorý uľahčí cestu v budúcnosti každému. Vytvorenie chodníka nebol ničí zámer, ale šťastný výsledok ich súkromnej túžby ísť najľahšou cestou.²⁴

INDIVIDUÁLNE SPRÁVANIE A SPOLOČENSKÝ SYSTÉM

Tieto príklady nám neukazujú len to, že zložené štruktúry môžu vzniknúť bez toho, že by boli zámerne vyvinuté. Ilustrujú argument, ktorý je kľúčový pre pochopenie Hayekovho pohľadu na spoločnosť: že je významný a zreteľný rozdiel medzi pravidelnosťami správania sa jednotlivcov a celkovými pravidelnosťami vo fungovaní spoločnosti, ku ktorým správanie jednotlivcov vedie. Napríklad včela-robotnica vykonáva rôzne činnosti, ako napr. obstarávanie potravy, čistenie buniek atď. v rôznych fázach svojho života a tak môžeme

²¹ Hayekov presvedčivý opis vývoja tejto myšlienky až ku škótskym filozofom 18. storočia a ešte hlbšie do minulosti možno nájsť v „The Results of Human Action but not of Human Design“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 95-105.

²² *Rules and Order*, ss. 17-18; pozri tiež *The Constitution of Liberty*, ss. 23-5: „...ľudská myseľ je sama produktom civilizácie, v ktorej sa vyvíjala a ... nevedomuje si veľkú časť skúseností, ktoré ju formovali, skúseností stelesnených vo zvykoch, konvenciách, jazyku a morálke, ktoré jej pomáhajú a spoluvytvárajú ju“ a *New Studies*, ss. 3-4: „Človek v predcivilizačnom štádiu nedisponoval rozumovými schopnosťami. Obe sa vyvíjali spoločne.“

²³ Príklady pozri v „Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, najmä ss. 69-70.

²⁴ Tento príklad možno nájsť v „Scientism and the Study of Society“, štvrtá kapitola, v *The Counter-Revolution of Science*.

povedať, že jej správanie je pravidelné, alebo ho možno opísať pravidlami. Hoci včela si ani neuvedomuje, že jej konanie je pravidelné, jej správanie a správanie ďalších včiel prispieva k vytvoreniu zložitého hmyzieho spoločenstva. Je však ťažké odhadnúť, ako by zmena v správaní jednotlivcov (napr. vynaloženie viac času na obstarávanie potravy a menej na čistenie buniek) ovplyvnila podobu spoločenstva, pretože sú to dve rozdielne veci, ktoré sú prepojené veľmi zložitým spôsobom.

Alebo ak si opäť zoberieme príklad chodníkov, hoci motívy jednotlivcov boli výlučne sebecké, jednako slúžia k vytvoreniu situácie, ktorá sa *zdá* byť kooperatívnou. Vzťah medzi správaním jednotlivca a sociálnym systémom, ktorý vytvára, nie je preto v žiadnom prípade priamočiary a jednoduchý.

To je aj dôvodom, prečo nás Hayek vystríha pred presvedčením, že môžeme rekonštruovať sociálne inštitúcie podľa potreby. Naše pochopenie toho, ako sú pravidelnosti správania sa jednotlivcov a pravidiel morálky, zákonov a zvykov prepojené s pravidelnosťou spoločenského systému, je prinajlepšom veľmi chabé. Tým, že budeme chcieť od ľudí, aby zmenili svoje správanie, by sme neúmyselne mohli zničiť zložitý celkový systém, ktorý sme sa nádejali zlepšiť:

... skôr než sa pomocou našej inteligencie môžeme pokúsiť zmeniť spoločnosť, musíme pochopiť jej fungovanie, musíme si uvedomiť, že dokonca aj keď sme presvedčení, že jej rozumieme, môžeme sa mýliť. Musíme sa naučiť chápať, že ľudská civilizácia má svoj vlastný život, že všetky naše snahy o zlepšenie určitého stavu musia pôsobiť v rámci fungujúceho celku, ktorý nemôžeme úplne kontrolovať, a že fungovanie týchto síl môžeme uľahčiť a pomôcť im len vtedy, keď ich chápeme.²⁵

Pravidlá a systém: Úlohou sociálnych a politických štúdií je potom zistiť, aký druh konania na úrovni jednotlivcov v skutočnosti povedie k hladkému fungovaniu spoločenského systému. Podľa Hayeka, aby mohol neplánovaný poriadok existovať, musí existovať tiež určitý stupeň pravidelnosti v správaní jednotlivcov samých, pretože náhodné správanie jednotlivcov by nevedlo k stabilnému systému. Hayek nazýva tieto pravidelnosti *pravidlami*, ktoré nepredpokladajú, že jednotlivci konajú podľa stanovených príkazov, dokonca ani to, že si uvedomujú, že konajú určitým spôsobom, ale ktoré sú dôkazom toho, že ich správanie sa riadi určitými zistiteľnými princípmi.

Ale na to, aby komplexný sociálny systém vznikol a zachoval sa počas vývoja, nie je nevyhnutne potrebné, aby všetci jednotlivci museli konať presne tým istým spôsobom, alebo museli mať spoločný cieľ. Postačovať môže dokonca aj veľmi obmedzená podobnosť konania: napríklad *pravidlá* proti poškodzovaniu iných, alebo krádežiam majetku alebo nedodržaniu sľubov umožňujú spoluprácu a sociálny život, ale ponechávajú každému jednotlivcovi veľký priestor pre slobodné konanie. Väčšina sociálnych pravidiel, morálnych kódexov, zvykov a zákonov funguje presne tým istým spôsobom, *znemožňujúcim* určitý druh konania, ale ponechávajúcim veľkú väčšinu možného správania nedotknutého.²⁶ A čo sa týka spoločného cieľa, príklad chodníka ukazuje, že na to, aby vznikol vzájomne výhodný efekt, spoločný cieľ nemusí existovať. Nemusíme predpokladať, že existuje nejaká zázračná prirodzená harmónia osobných záujmov, aby sme mohli vysvetliť, ako vznikajú pravidelné spoločenské systémy.²⁷ K takému výsledku môže niekedy viesť úplne sebecké správanie.

²⁵ *The Constitution of Liberty*, štvrtá kapitola, ss. 69-70.

²⁶ *New Studies*, ss. 7-8, *Rules and Order*, druhá kapitola.

²⁷ Klasickí autori, ako napríklad John Locke, ktorí sa podieľali na vzniku teórie liberalizmu, to určite vedeli (pozri *The Constitution of Liberty*, s. 60), hoci mnohým kritikom slobody to nie je jasné

Ten, kto si myslí, že môžeme rekonštruovať spoločnosť podľa našich želaní, si však musí všimnúť, že nie každá pravidelnosť v správaní jednotlivcov vedie k celkovému systému. Podľa Hayeka by pravidlo, podľa ktorého by sa mal každý jednotlivec pokúsiť zabiť každého, na koho natrafi, alebo vyhnúť sa každému, koho uvidí, znemožnilo akýkoľvek spoločenský systém. Aj keď to je extrémny príklad, existujú mnohé ďalšie, zdanlivo prijateľnejšie pravidlá, ktoré sa napohľad môžu zdať užitočné pre fungovanie spoločnosti, ktoré by však v skutočnosti viedli k jej rozpadu. Háčik je v tom, že vzťah medzi jednotlivými pravidlami a výsledným celkovým systémom je taký zložitý a nepochopiteľný, že nemôžeme vopred povedať, ktorý súbor pravidiel bude fungovať a ktorý nie.

Jediným vodidlom, ktoré máme, je to, čo fungovalo v minulosti. Systémy pravidiel správania jednotlivcov, ktoré vytvárajú celkový sociálny systém, prinášajú výhody spolupráce a umožňujú skupinám, ktoré sa týmito pravidlami riadia, uvedené systémy rozvinúť. Zámerná zmena ktoréhokoľvek z týchto pravidiel môže narušiť jemný vzťah medzi nimi a môže viesť k chaosu, v tomto ohľade nikdy nemôžeme mať istotu. Hayek nie je nepružný konzervatívce a netvrdí, že by sme mali naše morálne a zákonodarné pravidlá nechať presne také, aké sú: naopak, podľa neho s tým, ako sa menia podmienky a okolnosti, sa musí vyvíjať a prispôbovať naša prax. Zdôrazňuje však, že naše existujúce, zdedené inštitúcie majú vlastné úlohy pri umožňovaní existencie spoločnosti, ktoré plnia spôsobom, ktorý si často môžeme iba domýšľať. Tieto inštitúcie obsahujú určitú múdrosť, *poznánie toho, ako konať*. Tí, ktorí by chceli zrušiť všetky existujúce pravidlá a nahradiť ich inými, sa mýlia, pretože si práve uvedenú skutočnosť neuvedomujú, poznatkový obsah pravidiel však formuje základy ďalšej významnej fázy v Hayekovom vysvetľovaní štruktúry spoločnosti.

POZNATKOVÝ OBSAH PRAVIDIEL

Hayek sa na význam slova „poznánie“ pozerá veľmi zoširoka. Podľa neho nie je obmedzené len na holé „fakty“, ktoré sú známe, rovnako dôležité je aj poznánie „ako“ niečo robiť. Naše schopnosti sú napríklad dôležitým poznaním, ktoré máme, ale sú tým druhom poznania, ktoré nemožno zaznamenať do kníh. Naše zvyky a dokonca naše emocionálne postoje a gestá nepochybne zohrávajú významnú úlohu v umožňovaní spoločenského života, ale nemusíme ich chápať, alebo vysvetľovať ich význam pre spoločnosť ako celok. Jednoducho sa nimi riadime a poznánie, ktoré obsahujú, nám pomáha žiť a spolupracovať bez toho, že by sme o tom museli rozmýšľať. Podobne nástroje, ktoré používame, majú podstatný význam, ak máme ovládať naše okolie, ale väčšinou nevieme, prečo majú daný tvar a nie iný, pretože sú výsledkom skúsenosti po sebe idúcich generácií, ktoré sa odovzdávajú z generácie na generáciu. Vždy, keď objavíme nejaké zlepšenie, osvojíme si ho a odovzdáme ho ďalšej generácii a tak nástroje, ktoré zdedia, obsahujú našu skúsenosť a „poznánie“ generácií pred nami. A sociálne inštitúcie, tradície, zvyky, hodnoty a ďalšie druhy pravidelného správania sú práve také nástroje obsahujúce toto poznánie o tom, ako konať.²⁸

dokonca ešte ani dnes a predpokladajú, že neplánovaný liberálny systém by musel byť založený na totožnosti záujmov všetkých, ktorí ho tvoria, čo je veľmi nepravdepodobné. Hayekovu kritiku tohto omylu pozri v druhej kapitole tejto knihy, najmä časť nazvanú „Reciprocal, not common purposes“.

²⁸ *The Constitution of Liberty*, ss. 25-9; „Rules, Perception and Intelligibility“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, najmä ss. 43-4; tiež *New Studies*, ss. 9-10. V súvislosti s problémom zvláštneho druhu poznania obsiahnutého v pravidlách a s nemožnosťou vysvetliť ich, pretože sú poznáním „ako“ a nie „konkrétnym poznaním“ nejakých faktov, ktoré možno oznámiť ostatným ľuďom, pripomína Michael Oakeshott (jeden z popredných filozofov súčasného konzervativizmu) zaujímavú čínsku alegóriu kolára, ktorý ešte aj vo vysokom veku vyrába kolá, pretože podľa neho táto jeho zručnosť „pochádza priamo zo srdca. Je to niečo, čo nemožno vyjadriť slovami (pravidlami); je

Sociálne inštitúcie tak v sebe obsahujú životne dôležitú informáciu, majú poznatkový obsah, podľa ktorého jednotlivci konajú bez toho, že by ho kedy pochopili. Na to, aby tieto pravidlá pomáhali vytvárať spoločenský systém, nemusíme „vedieť“, prečo sa správame určitým spôsobom, alebo sa riadime určitými tradíciami a zvykmi. Tieto pravidlá nie sú ani tak výsledkom nášho zámerného výberu v snahe dosiahnuť špecifické ciele, ako výsledkom procesu evolučného výberu, v ktorom skupiny, ktoré dosiahli efektívnejší systém, vytlačili iné skupiny, často bez toho, aby vedeli, na čom bola založená ich prevaha. Skupiny, v ktorých sa rôzne pravidlá, ktoré si osvojili, hodia k sebe ako súčiastky hodinového strojčeka, aby vytvorili účinný celkový systém, ktorý sa rozšíri a nahradí iné systémy bez toho, že by jednotlivci museli chápať zložitosť celého mechanizmu.

Odovzdávanie pravidiel: Pravidlá správania sa na skupinovej úrovni vyberajú podľa toho, či vytvárajú fungujúci spoločenský systém alebo nie; odovzdávajú sa však geneticky - emocionálnymi dispozíciami, určitou základnou mimikou atď. Ďalšie majú kultúrny pôvod a v tejto skupine pravidiel Hayek rozlišuje tri dôležité kategórie.

Prvá skupina sú pravidlá, ktoré sú zámerne vybraté. Tí, ktorí sú presvedčení, že spoločnosť možno podľa potreby vedome ovládať (Hayek ich nazýva *konštruktivistami*), tvrdia, že práve tieto pravidlá sú najdôležitejšie. Keďže boli zámerne vypracované a existujú v písomnej podobe, možno ich ľahko prenášať, odovzdávať a diskutovať o nich.

Druhá skupina sú pravidlá, ktorými sa riadime, ale ktoré nevieme vyjadriť slovami. Existujú napríklad uznávané zvyky „čestného konania“, ktoré len ťažko možno spísať vo forme nejakej knihy pravidiel, hoci vieme povedať, kedy dochádza k ich porušeniu. Rovnako vieme povedať, že niekto má „cit pre jazyk“, nielen, že sa pridrižiava gramatických pravidiel, ale má aj dobrý štýl, hoci nevieme slovami vyjadriť, v čom dobrá gramatika a dobrý štýl spočíva. A čo je dokonca ešte dôležitejšie, máme „zmysel pre spravodlivosť“, ktorý nám hovorí, kedy niekto koná podľa princípov spravodlivosti, hoci nevieme presne vysvetliť, aké tieto princípy sú.

Táto druhá skupina pravidiel, o ktorých sa Hayek jednoznačne nazdáva, že pre sociálnych teoretikov je dôležité poznať práve tieto pravidlá, sa vytvára z pravidiel, ktoré môžu byť, samozrejme, veľmi zložité. Možno napríklad pochybovať o tom, či by každý vedel vyčerpávajúco vysvetliť všetko, čo predstavuje princíp „čestného konania“. Ale na to, aby sa ich ľudia učili, nie je potrebné ich zapisovať a vysvetľovať. Vidíme, ako fungujú v našom každodennom živote a môžeme pozorovať správanie našich rodičov, učiteľov a kolegov v mnohých konkrétnych situáciách. Naša myseľ z tohto veľkého počtu príkladov, ukazujúcich ako sa správať v tisíckach špecifických situácií, vypracuje pravidlá, ktoré nás vedú a regulujú, spájajúc tieto príklady do vzorcov a všeobecných modelov správania a spôsobov nazerania na svet, ktoré môžu byť prekvapujúco zložité.²⁹ Je samozrejmé, že sú často také zložité, že tí, ktorí sa nimi riadia, ich nevedia vysvetliť slovami.

v tom umenie, ktoré neviem vysvetliť môjmu synovi ... Rovnako to muselo byť aj s ľuďmi v staroveku. Všetko, čo naozaj stálo za to, zmizlo spolu s nimi; zvyšok nám zanechali v knihách, ktoré napísali“. Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics*; Londýn: Methuen, 1962, ss. 9-10). O rozdieloch medzi „poznáním ako“ a poznáním konkrétnych faktov pozri Bilbert Ryle, „Knowing How and Knowing

That“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1945-6 a jeho *The Concept of Mind* (London: Penguin, 1949).

²⁹ Hayek vysvetlil svoj názor, podľa ktorého dokonca aj naše vlastné vnímanie sveta sa riadi určitými pravidlami, vo svojom hlavnom príspevku v oblasti psychológie, v práci *The Sensory Order* a v ďalších esejach. Nikto nepochybuje o tom, že ľudský rozum absorbuje informácie v podobe pocitov, vnemov a predstáv, ktoré sú analyzované a potom zaškatul'kované. Hayek tvrdí, že táto organizačná

Tretou skupinou pravidiel sú tie pravidlá, ktoré sa po prvý raz učíme rovnakým procesom pozorovania konkrétneho konania iných, ktoré sa však môžeme pokúsiť vyjadriť aj slovami. Napríklad zvykové právo sa buduje dlhé storočia a je skutočne zbierkou jednotlivých súdnych rozhodnutí a prípadov, ktoré možno použiť ako precedens záväzný v budúcich sporoch, ale nesporne je užitočné, keď sme schopní slovami vyjadriť princípy, ktoré tieto súdne rozhodnutia spájajú. Môžeme vymenovať množstvo právnych princípov, ktoré sú z takých prípadov odvodené. Avšak naše slová sú len snahou zhruba formulovať to, čo je už dlho možné pozorovať v praxi a väčšina súdnych rozhodnutí je podľa Hayeka v skutočnosti snahou artikulovať pravidlá spravodlivosti, ktorými sa v praxi riadime, ktoré však predtým neexistovali v písomnej podobe.³⁰

Tak sa pravidlá a hodnoty dostávajú k nám rôznymi cestami a preto by sme nemali neuvážene predpokladať, že dôležité sú len artikulované, zámerne zvolené pravidlá.³¹ Vysvetlenie, ako sa nejaká biologicky vyvinutá štruktúra dostala do svojej súčasnej podoby, môže byť veľmi zložitou alebo nemožnou úlohou. Aby sme napríklad mohli vysvetliť, prečo majú isté druhy organizmov telesnú štruktúru, ktorú majú, museli by sme vedieť všetko o genetickom vývoji daných druhov a všetko o mnohých konkrétnych udalostiach od vzniku Zeme, ktoré zohrali dôležitú úlohu v ich evolučnom vývoji. Vysvetlenie štruktúry spoločnosti je dokonca ešte nemožnejšou úlohou. Nemožno jednoducho spojiť modely správania jednotlivcov a ukázať, ako zapadajú do celkového spoločenského systému. Tento systém vzniká v dôsledku vzájomného prispôsobovania konania miliónov jednotlivcov, s mnohými zložitými pravidlami správania zapadajúcimi do seba a do rýchlo sa meniacich súčasných a minulých situácií a do vývoja okolitého prostredia.

funkcia mozgu musí byť *nadradená* vnímaniu, pretože všetky informácie, ktoré o svete získavame, prechádzajú týmto procesom triedenia. A s tým, ako rozum objavuje nové súvislosti alebo rozdielnosti v minulej skúsenosti, vyvíja sa aj sama triediaca funkcia mozgu.

To má pre Hayekovu teóriu spoločnosti dva významné dôsledky. Po prvé, rozum chápe svet prostredníctvom pravidiel a abstraktných vzťahov medzi rôznymi javmi, takže neprekvapuje, že niekedy sme schopní rozoznať určité rámce, aj keď nevieme opísať, čo ich konkrétne tvorí. „Čestné konanie“ alebo „pravidlá spravodlivosti“ zrejme patria do tejto kategórie. Po druhé, svet spoznáваме tak, že ho prefiltrujeme cez našu minulú skúsenosť, takže sociálne inštitúcie môžeme hodnotiť na základe celého komplexu hodnôt a zvykov, ktorý vznikal v priebehu ľudského vývoja. Každé tvrdenie o schopnosti „racionálne“ od základov zrekonštruovať spoločnosť je preto prehnané. Prvá kapitola tejto knihy sa neskôr týmto problémom podrobnejšie zaoberá. Hayekove názory na vnímanie, regulované určitými pravidlami pozri „The Primacy of the Abstract, v *New Studies*, ss. 35-49 a jeho „Rules, Perception and Intelligibility“ v *Studies, Politics and Economics*, ss. 43-65.

Uvedený Hayekov názor nám tiež umožňuje pochopiť, prečo ľudia často majú odlišný názor na to, čo by bolo najvhodnejšie urobiť v rámci určitých všeobecných pravidiel, napríklad pravidiel čestného konania. Je to preto, že spôsob, ktorým náš rozum triedi informácie, „je „subjektívny“ v tom zmysle, že patrí vnímajúcemu subjektu“, hoci funguje viac-menej podobne, a preto vo väčšine prípadov dokážeme dospieť k dohode (*The Sensory Order*, s. 23). Stručný výklad Hayekovej psychologickéj teórie pozri v *The Sensory Order*, druhá kapitola.

³⁰ O artikulácii pravidiel pozri *Rules and Order*, ss. 76-7; o vývoji zvykového práva pozri *Rules and Order*, ss. 81-8; kapitoly 11-13 v knihe *The Constitution of Liberty* sa týmto problémom zaoberajú oveľa detailnejšie. Artikuláciou pravidiel sa stručne, na ss. 81-2, zaoberá aj článok „The Confusion of Language in Political Thought“, ktorý na stranách 71-97 publikoval časopis *New Studies*, pričom tento krátky úsek je osobitne zaujímavý, pretože prináša ďalšie aspekty, ktoré prispievajú k lepšiemu pochopeniu Hayekovho delenia sociálnych systémov na „vyvíjajúce sa“ a na „plánované“.

³¹ Hayek ich naopak považuje len za „tenkú vrstvu pravidiel, za nejakým konkrétnym účelom úmyselne prijatých a modifikovaných“ (*The Political Order of a Free People*, s.160)

VÝHODY SPOLOČNOSTÍ RIADIACICH SA PRAVIDLAMI

V malej skupine jednotlivcov, ktorí sa vzájomne poznajú, je pre každého jej člena jednoduché predvídať rôzne reakcie ostatných členov skupiny na jeho konanie, a preto každý vie posúdiť celkový potenciálny dopad jeho správania na skupinu.

Vzťah medzi konaním jednotlivca a celkovým výsledkom je jednoduchý. Ale v súčasných veľkých spoločnostiach je to úplne inak: jednotlivec pozná len malý počet z tisícov alebo miliónov ľudí, z ktorých sa dané spoločenstvo vytvára. Určiť dôsledky konania jednotlivca by bolo nemožné, pokiaľ by nebolo možné počítať s tým, že ľudia sa riadia všeobecnými pravidlami konania, správajú sa určitými pravidelnými a predvídateľnými spôsobmi. Moderný spoločenský život preto závisí od toho, že naše správanie sa riadi určitými pravidlami. Pravidlá sa vyznačujú tým, čo Hayek nazýva *abstraktnou* podstatou: nedodržiavajú sa kvôli dosiahnutiu nejakého konkrétneho výsledku, ale sú rámcom, ktorý nám sprístupňuje spoločenský život a jeho výhody.

Je nemožné zastaviť sa a začať prepočítavať širšie dôsledky všetkých našich činov, neustále sa pokúšajúc presne zistiť, ako budú reagovať ďalší a ako ich reakcie spätne ovplyvnia ostatných. Správanie, riadiace sa určitými pravidlami, našťastie vykonáva túto prácu namiesto nás. Podobne ako získavanie určitých schopností a zručností, ktoré nám umožňujú niečo robiť automaticky bez toho, aby sme o tom museli rozmýšľať, spoločenské inštitúcie, ako napr. zákony, zvyky a morálne pravidlá, nám umožňujú spolupracovať s inými bez toho, aby sme si museli robiť starosti s tým, ako sa máme správať. Podobne ako niektoré zručnosti, dávajú nám tieto inštitúcie neustály a mimovoľný stručný prehľad o tom, ako máme konať.³²

Veľká spoločnosť jednotlivcov, ktorí sa riadia pravidlami, má aj ďalšie výhody čo sa týka poznania, zručností a informácií, ktoré môže využívať. Každá spoločnosť, ktorá je organizovaná a riadená centrálnou, či už nejakým vodcom, radou múdrych alebo dokonca počítačovým systémom, je očividne limitovaná množstvom poznania, ktorým disponuje centrálna moc. To, či je schopná reagovať a prežiť nové zmeny v prostredí, závisí od toho, či má vo svojej centrále dostatok poznatkov. Rovnako dôležité je, že štruktúra takej spoločnosti by bola *obmedzená vo svojej zložitosti* len do tej miery zložitosti, ktorú je centrálna moc schopná vytvoriť a riadiť.³³ Keďže žiadna myseľ nie je schopná vysvetliť a riadiť niečo, čo je zložitejšie od nej³⁴, existuje maximálna hranica zložitosti centrálne riadenej spoločnosti; hlboko pod ňou je však praktická hranica množstva poznatkov, ktoré môžu byť centrálnou spracované. Keďže veľkosť a zložitosť centralizovaných spoločností sú obmedzené, veľmi zložité spoločenské systémy, využívajúce viac faktov než je ktorýkoľvek mozog schopný zaregistrovať a spracovať, sú možné *len* vtedy, keď sú výsledkom vývoja systémov pravidiel a *nie* vedomého zámeru.

Podľa Hayeka tam, kde poznaním o tom, ako konať, disponujú milióny jednotlivcov a nie nejaká centrálna moc, možno využiť viac informácií. Keďže jednotlivci môžu využívať ich znalosť miestnych udalostí, môžu sa im rýchlo prispôbiť bez toho, aby ich musel niekto riadiť a ich prispôsobenie nie je obmedzené poznaním, ktorým disponuje nejaký centrálny úrad. Takže spoločnosť, ktorá vzniká osvojovaním si všeobecných pravidiel správania,

³² Podľa britského filozofa a matematika Alfreda North Whiteheada „Civilizácia sa vyvíja rozširovaním počtu dôležitých operácií, ktoré môžeme vykonať bez toho, že by sme o nich museli rozmýšľať.“ (citované podľa Hayeka z názvu druhej kapitoly jeho *The Constitution of Liberty* ; v *Individualism and Economic Order*, s. 88; tiež v *The Counter-Revolution of Science*, s. 154).

³³ *Rules and Order*, ss. 49-52.

³⁴ Podrobnejšie pozri v *The Sensory Order*, ss. 184-90.

pravdepodobne bude oveľa efektívnejšia v prispôsobovaní sa meniacim sa podmienkam než spoločnosť, ktorá je zámerne vytvorená a riadená.

Hayek preto prichádza k záveru, že hoci je nepochybne možné konštruovať spoločenské organizácie, ktoré sú riadené nami zámerne vybranými pravidlami, tieto musia byť nevyhnutne obmedzené čo do rozsahu a veľkosti. Predpokladať, že jednoducho môžeme zrušiť existujúce zákony a spoločenské inštitúcie a nahradiť ich novými, zámerne vybranými pravidlami, nepochybne znamená podstupovať riziko zničenia veľmi zložitej spoločnosti, ktorej milióny jednotlivcov vďačia za svoju existenciu.³⁵ Aj keď *môžeme zmeniť niektoré inštitúcie*, je to úloha, ktorá si vyžaduje najvyššiu opatrnosť.

VÝZNAM SLOBODY JEDNOTLIVCA

Vyzbrojení uvedenými princípmi vývoja zložitých spoločností môžeme pochopiť kľúčové postavenie, ktoré má v Hayekovom sociálnom a politickom myslení individuálna sloboda jednotlivca.³⁶ Pod slobodou jednotlivca má Hayek na mysli stav, v ktorom nikto nie je terčom donútenia despotickej vôle iného; liberálna alebo slobodná spoločnosť, o ktorú sa Hayek usiluje, je spoločnosť, v ktorej je minimalizované podriadenie jednotlivcov vôli iných a použitie donucovacej moci.

Pravdaže, mnoho autorov tvrdilo, že sloboda je hodnota sama o sebe. Hayek tomuto názoru neodporuje. Polemizuje však s tými, ktorí sú presvedčení, že s výhodami slobody možno obchodovať a vymieňať ich za iné veci, ktoré si tiež ceníme a ktoré môžeme dosiahnuť len tak, že sa vzdáme kritéria slobody. Naopak, tvrdí Hayek, aby vôbec hlbšie a dlhodobejšie výhody spoločenského života boli možné, na to je *nevyhnutne potrebná* sloboda, pričom na obhajobu tohto liberálneho postoja uvádza množstvo argumentov.³⁷

Neinformovanosť: Principiálna obrana slobody spočíva na nevyhnutnej neinformovanosti nás všetkých vzhľadom na veľký počet rôznych faktorov, od ktorých závisí dosiahnutie našich cieľov a blahobytu. Jednoducho presne *nevieme*, ako naše konanie a inštitúcie prispievajú k celkovému spoločenskému systému, nevieme ani, čo by znamenala prípadná zmena nášho konania či inštitúcií. Nútiť ľudí konať určitým spôsobom by preto mohlo viesť k zničeniu zložitého mechanizmu, ktorý nám prináša mnohé výhody. Hoci odstránenie osobnej slobody a riadenie spoločnosti podľa centrálného plánu môžu sľubovať nejaké výhody, oveľa pravdepodobnejšie budú znamenať katastrofu.

Pokrok a využívanie poznania: Sloboda má podstatný význam pri vytváraní priestoru pre niečo nepredpovedateľné a nepredvídateľné. Náhody, niekedy aj šťastné náhody, sa dejú a často náhodou natrafíme na nové postupy, ktoré sú lepšie než tie staré. Týmto spôsobom sa učíme a sami sebe sprístupňujeme najlepšie využitie poznania. Ten, kto je presvedčený, že

³⁵ „... nikdy nemôžeme súčasne spochybnit' všetky ... hodnoty. Také absolútne pochybovanie by malo za následok jedine rozklad civilizácie a - z hľadiska počtu obyvateľstva, ktorý bol dosiahnutý vďaka ekonomickému pokroku - mimoriadnu biedu a strádanie“ (*New Studies*, s. 19).

³⁶ Hayekovu definíciu a obhajobu slobody pozri najmä v *The Constitution of Liberty*, prvá kapitola.

³⁷ Niektoré prednosti liberalizmu, spolu so širšou diskúziou o tomto probléme, sú prehľadne usporiadané v „Liberalizme“ v *New Studies*, ss. 119-51, z toho najmä ss. 132-151; „The Principles of a Liberal Social Order“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 160-77, v koncentrovanejšej podobe vyjadruje Hayekove najdôležitejšie postrehy o tomto probléme.

všetko má byť plánované, sa usiluje o predvídateľnosť a kontrolu udalostí, čo je v úplnom protiklade s akýmkoľvek pokrokom.³⁸

Musíme spoznať tvorivé sily, ktoré má len slobodná civilizácia. Keďže majú slobodu konať v rámci pravidiel, ktoré umožňujú spoločenský život, jednotlivci môžu slobodne hľadať a experimentovať s novými postupmi. Možno rozvíjať nové myšlienky, zhotovovať nové nástroje a prispôbovať sa zmenám v konkrétnych aspektoch okolitého prostredia. Bohatstvo možností pre ľudský pokrok, ktoré tento stav prináša, je jedným z najsilnejších argumentov v prospech slobody a jedným z najvýznamnejších prípadov proti snahe redukovať ľudskú spoločnosť na centrálné plánovanie a riadenie. Hayek prináša dôkaz o obmedzujúcom vplyve plánovačov:

*Ak ľudský rozum na spoločnosť uplatňuje predpojaté ideály, ak využíva silu logického myslenia na požadovanie monopolizácie tvorivého úsilia ... potom nesmieme byť prekvapení, ak spoločnosť ako taká prestáva fungovať ako tvorivá sila.*³⁹

Podstatné je, že sloboda umožňuje ľuďom experimentovať, odhadovať, čo by mohlo fungovať, alebo čo by pre nich mohlo mať hodnotu a vyskúšať si nové myšlienky. Nie sme natoľko múdri, aby sme vopred vedeli, ktoré nové myšlienky alebo systémy budú v budúcnosti fungovať a tak dôverujeme samostatnému a súťaživému úsiliu mnohých ľudí o podnietenie nového pokroku. Neexistuje žiadny človek (plánovač ani nikto iný), ktorý by bol neoddiskutovateľne najkvalifikovanejší na to, aby prichádzal s novými myšlienkami, ktoré preukážu svoju užitočnosť. Umožňujeme každému skúšať, podstupovať riziko a potom sa uplatnia tie myšlienky, ktoré sa ukážu najužitočnejšie. Pokrok *neriadime*, ale *povzbudzujeme jeho rast*.⁴⁰

Zložitosť potrebuje slobodu: Hayek jednoznačne vyvrátil argument, podľa ktorého musíme obmedziť slobodu, pretože v súčasnosti je spoločnosť taká zložitá, že musí byť plánovaná. Ako sme mali možnosť vidieť, ide o absolútnu dezinterpretáciu, pretože neplánované spoločnosti sú schopné oveľa väčšej zložitosti než akákoľvek plánovaná organizácia. Tento problém rozoberieme hlbšie v súvislosti s Hayekovými názormi na argumenty obhajujúce plánovanie.⁴¹

³⁸ *The Constitution of Liberty*, druhá kapitola, najmä s. 38: „Používanie rozumu sa usiluje o kontrolu a predvídateľnosť. Proces vývoja rozumu je však založený na slobode a na nepredvídateľnosti ľudského konania“.

³⁹ *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s.247.

⁴⁰ A v neposlednom rade, poznanie sa na prospech všetkých šíri rýchlo, pretože je zadarmo: „...bezplatný dar poznania, ktorého získanie stojí priekopníkov veľa úsilia, umožňuje ich nasledovníkom dosiahnuť tú istú úroveň za oveľa nižšiu cenu“, hovorí Hayek v *The Constitution of Liberty*, s. 47, pričom poznanie je podľa neho jedným z najväčších darov, ktoré môžu bohaté krajiny poskytnúť ostatným. V slobodnej spoločnosti by Hayek zreformoval väčšinu prekážok, ktoré obmedzujú účasť všetkých na poznaní: „V tejto súvislosti uvažujem o možnosti rozšíriť koncepciu vlastníctva takých práv a privilégií, ako sú patenty na objavy, vydavateľské práva, obchodná značka a pod.“, ktoré veľkou mierou „prispeli k rýchlejšiemu rastu monopolov“, takže „ak má začať fungovať konkurencia, možno budú potrebné drastické reformy“ (*Individualism and Economic Order*, ss. 113-14). Pozri tiež *The Constitution of Liberty*, s. 265 a *The Road to Serfdom*, s. 28. Hayek však, bohužiaľ, tento aspekt ďalej nerozpracoval.

⁴¹ Pozri tretiu kapitolu. „Nie je vôbec prehnané tvrdiť, že ak by sme sa pri rozvoji nášho priemyselného systému mali spoliehať na zámerné centrálné plánovanie, nikdy by nedosiahol taký stupeň diferenciacie, zložitosti a pružnosti, aký dosiahol bez neho.“ (*The Road to Serfdom*, s. 37).

Hayekov nekompromisný názor na slobodu: Pri obhajovaní slobody preto, že prináša neplánované objavy a zlepšenia, Hayek hovorí, že by k tomu nedochádzalo, ak by sme obmedzili slobodu na prípady, v ktorých sme *už vopred vedeli*, že ich dôsledky budú výhodné pre všetkých. Cieľom slobody nie je predvídateľný vývoj, ale vývoj úplne nový a nečakaný.

Slobodu možno využiť mnohými spôsobmi a samozrejme sa môže stať, že je využitá spôsobom, ktorý má za následok taký vývoj, ktorý väčšina ľudí nemusí schvaľovať, alebo umožní konanie, ktoré väčšinu pohorší. Zástancami slobody však nie sme pre nejaký konkrétny výsledok, ktorý prináša: podporujeme slobodu preto, že z dlhodobého hľadiska má jednoznačné a zrejme výhody. Hayekovými slovami:

*Naša viera v slobodu nespočíva na jej predvídateľných výsledkoch v konkrétnych podmienkach, ale na presvedčení, že v priemere uvoľní viac dobrého ako zlého.*⁴²

Ďalej dodáva, že sloboda by nemala byť limitovaná iba na mieru, v ktorej ju chce pravdepodobne využiť väčšina ľudí. Skutočnosť, že z milióna ľudí len jeden človek naozaj chce slobodu konania v nejakej konkrétnej záležitosti, nie je v žiadnom prípade dôvodom na to, aby sa mu v tom bránilo, pretože jeho sloboda konania v danej konkrétnej záležitosti môže prípadne priniesť dlhodobý úžitok a môže sa ukázať ako veľmi cenná pre nás všetkých.

Hayekov názor na slobodu je preto veľmi nekompromisný, dokonca dogmatický, pretože je presvedčený o tom, že *menej* nekompromisná obhajoba slobody by vystavila napospas útokom jej samotné základy. To však neznamená, že sa môžeme použitiu donucovacej moci úplne vyhnúť. Donúteniu, teda tlaku na jednotlivca, aby sa pod hrozbou väčšieho zla stal prostriedkom na dosiahnutie cieľov niekoho iného, sa celkom vyhnúť nemožno, pretože jediným spôsobom, ako predísť donúteniu, je hrozba použitia donútenia proti tým, ktorí by sa oň usilovali.⁴³ Ak sa teda má v slobodnej spoločnosti donútenie obmedziť na minimum, istý druh donucovacieho aparátu je potrebný. Slobodné spoločnosti sa zvyčajne s týmto problémom vyrovnali tak, že prepožičali monopol na donútenie štátu a obmedzili jeho použitie len na spôsoby definované všeobecnými pravidlami.

Bez donucovacieho štátneho aparátu by jednotlivci mohli vyvíjať nátlak na iných, aby sa pod hrozbou násilia alebo vydierania zúčastňovali lúpežných prepadnutí, podvodov, atď., ktoré sú pre spoločnosť jednoznačne škodlivé. Donucovacia moc, ktorú v tejto súvislosti slobodná spoločnosť potrebuje, nie je mocou nútiť ľudí konať určitým konkrétnym spôsobom, ale ide o moc, ktorá bráni občanom porušovať zákony a angažovať sa v uvedenom druhu aktivít. Len tí, ktorí zákony porušujú, sa stávajú predmetom donucovacej moci a ostatní ľudia zostávajú slobodní v rámci pravidiel riadiacich ich správanie.

A predsa môžu existovať prípady, keď nielen chceme, aby sa ľudia *vyvarovali* škodlivej činnosti, ale aj aby *robili* niečo užitočné, ako napr. platenie daní alebo vojenská služba v prípade vojny. Musíme si preto položiť otázku, kde leží deliaca čiara medzi slobodnou spoločnosťou, ktorej vláda môže nútiť občanov plniť si tieto povinnosti a jednoznačne neslobodnou spoločnosťou, ktorej vláda môže riadiť každý ich krok v záujme dosiahnutia vlastných cieľov a realizácie despotickej vôle.

Podľa Hayeka je touto deliacou čiarou skutočnosť, že štát slobodných ľudí sa sám musí riadiť určitými pravidlami. Dokonca aj v prípadoch, keď sa použitiu donútenia nedá vyhnúť, možno jeho najhoršie dôsledky zmierniť jeho obmedzením na vynucovanie limitovaných a predvídateľných povinností. Ak vieme, aká činnosť sa od nás očakáva, čo *nesmieme* a čo naopak *musíme* urobiť a ak poznáme pravidlá, ktoré obmedzujú možnosti

⁴² *The Constitution of Liberty*, s. 31.

⁴³ *The Constitution of Liberty*, ss. 20-21.

vlády používať donútenie, potom sme prinajmenšom ušetrení tyranskej podstaty charakteristickej pre mnohé štáty. Hayek potom nepovažuje za slobodnú tú spoločnosť, ktorá nemá pravidlá, alebo zákony alebo štátnu moc, ale spoločnosť, v ktorej je štát sám obmedzený predvídateľnými pravidlami.⁴⁴ Ústredným cieľom väčšiny neskorších Hayekových prác je odhalenie tých zákonov a druhov moci, ktoré majú existovať v slobodnej spoločnosti.

PRAVNÝ RÁMEC SLOBODNEJ SPOLOČNOSTI

Súčasnú úvahu o podstate zákonov a o cieľoch, ktorým by mal slúžiť právny systém, sú veľmi nejasné. Hayek je presvedčený, že moderné zákony a princípy spravodlivosti sa vyvinuli zo systémov pravidiel, ktorými sa spoločnosť dlho riadila a ktoré umožnili spoločenský život. Ak pochopíme podstatu a vývojovú úlohu týchto systémov pravidiel, získame lepší zmysel pre to, čo naozaj zákony sú a čím by mali byť.

Jedným zo zdrojov súčasných nejasností je fakt, že máme sklon považovať každé opatrenie schválené zvoleným parlamentom za „zákon“. Ale Hayek nás naliehavo upozorňuje, aby sme rozlišovali medzi dvoma veľmi odlišnými druhmi zákonodarnej činnosti, ktoré sa skrývajú pod tým istým pojmom.⁴⁵ Prvý druh predstavujú administratívne a organizačné opatrenia, ktorým pravdepodobne zodpovedá veľké množstvo opatrení schválených dnešnými demokraticky zvolenými parlamentmi. Majú za úlohu riadiť štátny aparát, hovoriť štátnym úradníkom, čo majú robiť, definovať účely, na ktoré majú byť vynaložené peniaze verejnosti atď. Môžeme ich považovať za *príkazy* pre štátnych úradníkov, ktoré im hovoria, ako majú riadiť verejný sektor.

V kolektivistickej ekonomike sú všetky zákony zákonmi tohto typu. Kolektivistická vláda sa usiluje dosiahnuť konkrétny stav sociálnych a ekonomických vzťahov, realizovať konkrétne plány. Aby dosiahla tieto ciele, *príkazuje* občanom, ako majú konať a reguluje ich správanie podľa svojich cieľov. Taká spoločnosť nie je založená na všeobecných pravidlách, ale na diktáte štátnych orgánov, ktoré môžu byť dokonca despoticke a môžu s jednotlivcami zaobchádzať spôsobom, ktorý si často vzájomne protirečí.

Zákony slobodnej spoločnosti: Slobodná spoločnosť však nie je riadená tými, ktorí majú v rukách moc, ale spočíva na uznaní všeobecných pravidiel konania jej členmi a na prevládajúcom názore medzi nimi, aké konanie je spravodlivé a aké nespravodlivé. Podľa Hayeka zákony v tom pravom zmysle slova vznikajú z tohto systému všeobecných pravidiel. Zákony v tomto zmysle nie sú príkazmi pre štátnu administratívu, ale sú objavovaním a určovaním pravidiel správneho konania.

⁴⁴ Povšimnutiahodný je kľúčový rozdiel medzi Hayekovým liberalizmom a karikatúrou *laissez-faire*. Táto doktrína tvrdí, že čím menej je zásahov štátu do chodu spoločnosti a čím menší je štátny aparát, tým lepšie. Naproti tomu Hayek sa nazdáva, že na ochranu slobody je potrebný určitý inštitucionálny rámec: neexistuje žiadna „prirodzená harmónia“, ktorá by - bez akýchkoľvek inštitúcií - zosúladiť ľudské záujmy; pozri *The Constitution of Liberty*, s. 60.

⁴⁵ Stručný prehľad odlišností medzi „súkromným“ právom (vzťahujúcim sa na osobné vzťahy a trestné právo) a „verejným“ právom (administratívne a ústavné právo) pozri *New Studies*, ss. 76-80. V súčasnosti je rozšírený prístup známy ako „právny pozitivizmus“, podľa ktorého neexistuje žiaden kvalitatívny rozdiel medzi dvoma uvedenými druhmi práva; Hayek ho niekoľkokrát kritizoval. Podľa právneho pozitivizmu sú *všetky* zákony zámernou konštrukciou slúžiacou na dosiahnutie konkrétnych cieľov. O prístupoch pozitivizmu pozri Hans Kelsen *What is Justice?* (Berkeley, California: 1957). Najlepšiu Hayekovu kritiku tohto prístupu možno nájsť v *The Constitution of Liberty*, ss. 236-9 a (trocha technickejšiu kritiku) v *The Mirage of Social Justice*, ss. 44-56.

Je možné predstaviť si vývoj zákonov od predhistorických čias. V ranom štádiu ich vývoja ľudia pravdepodobne žili v malých kmeňových skupinách. Vodca takého malého spoločenstva mal dve významné funkcie. Prvou bolo vydávať *príkazy* ohľadom konkrétnych činností, ktorými sa skupina mala zaoberať a ako stanovené ciele splniť. Druhou úlohou bolo vynášať *rozsudky* v prípadných sporoch medzi jednotlivými členmi skupiny. Práve táto činnosť vedie k postupnému chápaniu princípov spravodlivosti a k ich prípadnému zapísaniu vo forme zákonov v tom pravom zmysle.

Vodca tak bol konfrontovaný so spoločenstvom ľudí, ktoré bolo založené na dodržiavaní pravidiel správania: tabuizácii určitého druhu konania, zavedených spôsoboch správania sa v skupine. Tieto pravidlá nemohol vodca žiadnym spôsobom zmeniť. Naopak, ide o pravidlá, ktoré boli považované za stanovené, jednoducho „dané“ a samozrejmé. Úlohou vodcu preto bolo členov skupiny učiť tomuto *uznávanému rámcu* všeobecných pravidiel a tak ho posilňovať.

Ako sa spoločnosti počas svojho vývoja stále menej spoliehali na príkazy a stále viac na všeobecné pravidlá, uvedená sudcovská funkcia vodcu alebo hlavnej autority naberala na význame. S rastom počtu sporov narastal aj počet súdnych rozhodnutí. Snaha obhájiť každý z týchto rozsudkov viedla k úsiliu vyjadriť pravidlá slovami. Bolo tomu tak aj predtým, keď pravidlá boli považované za úplne zrejmé, v súčasnosti sa ľudia pokúšajú presnejšie vyjadriť, čo v skutočnosti tieto pravidlá predstavujú. Cieľom artikulácie pravidiel nie je objaviť nové pravidlá, ale objasniť, ako zavedené pravidlá aplikovať v komplikovaných prípadoch.

Tento proces postupného verbálneho vyjadrovania už dlho zavedenej praxe musel byť veľmi dlhý a zložitý, vyžadoval časté preformulovanie pravidiel, ak nové súdne spory podrobili skúške existujúce slovné formulácie.⁴⁶ Bol to zrod zložitých právnych princípov, ako ich poznáme dnes. Išlo (a ide) o pokračujúcu snahu vykryštalizovať náš intuitívny a nevyslovený zmysel pre spravodlivosť do podoby presnejších definícií. Úlohou vodcu kmeňa v minulosti alebo sudcu v súčasnosti preto nie je *tvoriť* nové zákony, ale *objavovať* skutočné pravidlá spravodlivosti.

Pravidlá, ktoré sa sudca pokúša objaviť, sú preto v tom najvlastnejšom zmysle slova nezávislé od vodcov, vlád a sudcov.⁴⁷ Sú produktom evolučného vývoja rôznych skupín s odlišnými systémami pravidiel a existujú nie preto, že boli niekým nadekrétované, ale preto, že pomáhajú určitým skupinám prežiť a byť úspešnejšími než sú iné skupiny. Sudca sa musí snažiť zistiť, ktoré pravidlá to sú a predefinovať naše predstavy o nich, ak tieto predstavy nezodpovedajú skutočnosti. Tam, kde si pravidlá vzájomne protirečia, musí sudca rozhodnúť, ktoré z nich bude v danom spore uplatnené. Nemá však úplne voľné ruky, pretože všetky pravidlá, s ktorými sa musí zaoberať, ovplyvňujú fungovanie celkového spoločenského systému. Ako hovorí Hayek:

*Tieto pravidlá správneho konania preto majú „význam“ alebo „úlohu“, ktorú im nikto nepridelil*⁴⁸

Sudca musí preto rozhodovať jednotlivé spory na pozadí uznávaných pravidiel, ktoré majú významnú sociálnu funkciu. Nemôže jednoducho navrhovať nové pravidlá, pretože nikto mu nepovie, či tieto pravidlá nemôžu mať škodlivé účinky na fungovanie celkového

⁴⁶ *Rules and Order*, ss. 77-8.

⁴⁷ *Rules and Order*, s. 81: moc každého starovekého vládcu „spočívala väčšinou na očakávaní, že bude presadzovať zákony, ktoré budú tvorené nezávisle od neho“.

⁴⁸ *New Studies*, ss. 10-11.

systemu. A keď navrhuje preformulovanie existujúceho pravidla, musí zohľadniť aj ostatné, už fungujúce pravidlá a prípadný celkový dopad zavedenia tohto pravidla.

Vláda zákona: Až po odlišení skutočných zákonov, ktoré sú objavované, od príkazov, o ktorých svojvoľne rozhodujú štátne orgány, môžeme pochopiť Hayekovo odporúčanie obmedziť donútenie na minimum. Keďže monopol donucovacej moci má byť v rukách štátu (aby sa predišlo jej využívaniu inými), je dôležité, aby táto nesmierna moc nemohla byť zneužitá. Štát sám preto musí byť obmedzený všeobecnými pravidlami, čo Hayek nazýva *vládou zákona*.

Hayekova koncepcia vlády zákona nám nehovorí, ktoré konkrétne zákony by mali existovať, alebo ktoré konkrétne druhy konania by mali podliehať legislatívnym obmedzeniam. Nenavrhuje zákonodarné orgány, ktoré by sme mali ustanoviť. Ponúka nám právnú „meta-teóriu“, súbor princípov, podľa ktorých môžeme posudzovať všetky zákony bez ohľadu na ich konkrétny obsah, aby sme tak zistili, či ich možno považovať za skutočné zákony, alebo ich súčasť, alebo či sú len jednoduchými príkazmi. Tieto princípy sú zhrnuté v ďalšom texte.

Slobodná spoločnosť sa od neslobodnej odlišuje tým, že každý jednotlivec má v nej uznávanú a rozsiahlu sféru súkromia, chránené územie, na ktoré štátna moc nesmie vstúpiť.⁴⁹ V slobodnej spoločnosti jednotlivca nemožno komandovať, očakáva sa len, že bude poslúchať akceptované pravidlá, pravidlá platné pre všetkých, ktoré skôr *zakazujú* nejaké konanie, než by ho *vyžadovali*. Nesmie existovať žiadna možnosť straty základov, na ktorých zákony spočívajú, teda všeobecného názoru na to, čo je spravodlivé, ktorý sa premieta do uznávaných spôsobov konania.

A tak môžeme vidieť ďalší princíp, podľa ktorého Hayek posudzuje každý zákon. Tento zákon nesmie rozkazovať žiadnemu konkrétnemu jednotlivcovi ani skupine osôb, rovnako nesmie diskriminovať ani zvýhodňovať žiadneho jednotlivca či skupinu. Všetky zákony tak majú platiť pre všetkých a dokonca aj pre neznámych ľudí, ktorí sa objavia v budúcnosti.⁵⁰

Ďalšou charakteristikou zákonov je, že musia byť *známe a jednoznačné*. Absolútna jednoznačnosť zákona je samozrejme ideálom, ktorý nikdy nedosiahneme, pretože neustále predefinujeme verbálne formulácie zákonov, ktoré vytvárame v našom pokračujúcom úsilí objaviť pravidlá skutočnej spravodlivosti. Tieto formulácie však vždy musia byť v súlade s uznávaným chápaním „zmyslu pre spravodlivosť“, čo umožní s určitou mierou presnosti predvídať výsledok každého súdneho sporu, v ktorom sú tieto formulácie overované.

Samozrejme, aby boli zákony známe a jednoznačné, je dôležité, aby vo svojich dôsledkoch nikdy neboli retroaktívne, pretože potom by nikto nikdy nevedel predvídať, ako ho tieto zákony ovplyvnia, ani to, akému konaniu by sa mal vyhýbať, aby sa nedostal do konfliktu s retroaktívnymi zákonmi v budúcnosti.

⁴⁹ V *The Constitution of Liberty*, ss. 139-40, to Hayek nazýva „súkromnou sférou“, ale v *Rules and Order*, ss. 106-110, túto koncepciu rozvinul (výstižnejšie, ale abstraktnejšie) do podoby „chránenej sféry“.

⁵⁰ „Tieto všeobecné a abstraktné pravidlá, ktoré sú zákonmi v tom najvlastnejšom význame, sú, ako sme mali možnosť vidieť, zásadne dlhodobými opatreniami, ktoré sa vzťahujú na ešte neznáme prípady a neobsahujú žiadne odvolávky na konkrétne osoby, miesta čo objekty. Také zákony musia vždy byť svojimi dôsledkami zamerané do budúcnosti, nikdy do minulosti“ (*The Constitution of Liberty*, s. 208). Výpočet charakteristík vlády zákona obsahuje štrnásť kapitola tejto knihy.

Socializmus a vláda zákona: Mnohé inštitúty, ako napr. právo *habeus corpus*⁵¹ a právo na súdny proces, môžu byť významnými procedurálnymi zárukami slobody jednotlivca. A predsa dokonca ani s týmito inštitútmi nie je podľa Hayeka pravdepodobné, že slobodu možno chrániť bez základného uznania a viery vo vládu zákona, ktorá limituje každú moc.⁵² Podľa vlády zákona každý, vrátane štátu, je viazaný rešpektovaním zákonov.

Vláda zákona preto zabezpečuje, že rozhodnutia sú prijímané podľa známych a všeobecných pravidiel a nie podľa očividného úsilia dosiahnuť konkrétny výsledok. Úlohou sudcu je napomáhať procesu výberu všeobecných pravidiel tým, že odobrí zákony, ktoré fungujú a zvýšia jednoznačnosť zákonov. Rieši súdne spory na pozadí existujúcich všeobecných zákonov. Ak by tieto všeobecné pravidlá zamietol a spory rozhodoval na základe výsledku, ktorý by si v tom-ktorom konkrétnom prípade prial, alebo na základe nejakého konkrétneho cieľa, ktorý by chcel dosiahnuť, úcta pred zákonom by bola veľmi skoro zničená.

Hayek tvrdí, že socialistické zákony sú nevyhovujúce, ak ich podrobíme skúške princípu vlády zákona. Ich cieľom je vyvolať určitý konkrétny stav, splniť cieľ či plán. Tým nevyhnutne predstavujú narušenie súkromia jednotlivca, stávajú sa tak príkazmi, ktoré nie sú všeobecnými pravidlami platnými pre všetkých, ale ktoré nútia ľudí do nejakej konkrétnej formy sociálnej organizácie. V spoločnosti jednotlivcov, ktorí sú rôzni, by si napríklad každé socialistické opatrenie zamerané na nastolenie rovnosti vyžadovalo nerovnaké zaobchádzanie s nimi.

Vláda zákona určuje len pravidlá sociálnej hry. Nepokúša sa špecifikovať, kto bude víťazom a kto porazeným, alebo ako bude vyzerat' spoločnosť založená na týchto pravidlách. Pravidlá dodržiavame preto, že zabezpečujú celkový systém, ale nevieme celkom presne ako, pretože veľká a zložitá spoločnosť, ktorej sme súčasťou, sa vyvinula bez toho, že by bola zámerne vytvorená a preto, že milióny jednotlivcov a konkrétnych udalostí, ktoré ovplyvňujú celkový výsledok, sú veľmi zložité a nepredvídateľné. Ale socialista sa usiluje dosiahnuť konkrétnu podobu určitého systému a tak musí meniť ľudí na nástroje a nútiť ich konať určitým spôsobom, zaobchádzajúc s nimi veľmi rôznorodo, ako to považuje za nevyhnutné v snahe dosiahnuť určitý utopický cieľ. Jeho moc nesmie byť obmedzená, pretože pre neho je dôležitý len výsledok. Stručne povedané, ide o pravý opak vlády zákona.

ZMENA A VÝVOJ PRAVIDIEL

Hayek nám pripomína, že je veľmi nebezpečné zrieknuť sa všetkých našich tradičných pravidiel a hodnôt a pokúšať sa spoločnosť vybudovať znovu od úplného začiatku, pretože sociálne inštitúcie obsahujú „poznatie“ alebo „múdrosť“, o ktorých máme len nejasnú predstavu. Výslovne však zdôrazňuje, že naše pravidlá a hodnoty nemôžu zostať statické alebo nekritizovateľné; predkladá nám mechanizmus, pomocou ktorého sa pravidlá neplánovanej, spontánne vyvinutej spoločnosti, môžu meniť a aj sa skutočne menia.⁵³

Podľa Hayeka vývoj spoločenských systémov, ktorý je založený na všeobecnom uznávaní pravidiel jednotlivcami, prirodzene vyžaduje možnosť postupného vylepšovania a zmeny pravidiel samých. Základným testom však musí byť konzistentnosť. Overujeme si, aké konanie je prípustné v rámci nejakého všeobecného pravidla tým, že pozorujeme jeho uplatňovanie v nových a nepredvídaných situáciách; vidíme, či pravidlo v niektorých prípadoch neobsahuje nejaký rozpor a čo je najdôležitejšie, musíme sa vzdať istých pravidiel a

⁵¹ Zákaz zatknúť občana bez súdneho príkazu, ktorý v Anglicku uzákonil Karol II. (pozn. prekl.)

⁵² *The Constitution of Liberty*, ss. 218-19.

⁵³ *New Studies*, ss. 18-20. o Zmenách v „súkromnom“ práve a jeho vývoji pozri tiež *Rules and Order*, piata kapitola.

obetovať isté morálne hodnoty, ak sa ukáže, že sú v rozpore s inými pravidlami a hodnotami, ktoré sú podľa nás dôležitejšie. Tým vlastne pravidlá neustále posudzujeme, ale robíme tak na *pozadí* existujúcich pravidiel. Pravidlo alebo hodnota je posudzovaná podľa miery jej súladu so všetkými ostatnými pravidlami a hodnotami, z ktorých väčšina je nespochybniteľná; potom je často len jedno rozhodnutie, ktoré môžeme prijať.

Treba podotknúť, že naše zákony prispôsobujeme vtedy, keď v nich existujú rozpory, a že nikdy by sme ich nemali posudzovať mimo celkového kontextu s tradičnými a uznávanými hodnotami. Podľa Hayeka je ilúziou domnievať sa, že ľudský rozum je taký mocný, že nám umožní vedecky alebo „objektívne“ rozvíjať našu civilizáciu a hodnotiť naše pravidlá a hodnoty, a že môžeme vytvoriť lepšiu spoločnosť ich úplnou zmenou. Všetko, čo môžeme urobiť, je porovnávať niektoré pravidlá civilizácie s inými a rozhodnúť sa, ktoré uprednostníme. Je to preto, že rozum neexistuje mimo spoločnosti alebo bez ľudských hodnôt, naše myslenie sa vyvíjalo ako súčasť ľudskej civilizácie. Nikdy sme spoločnosť nevytvárali, ani ju nevytvárame v súčasnosti. Rozhodne nie sme dosť múdri na to, aby sme to mohli urobiť.

Veda a spoločenské vedy samozrejme zohrávajú pri výbere pravidiel a hodnôt významnú úlohu. Rast poznania nám umožňuje lepšie posúdiť, ktoré pravidlá máme zachovať a ktorých sa máme zriecť ako rozporuplných. Objav vývojovej funkcie našich pravidiel je mimoriadne dôležitý. Nikdy by sme nemali zabúdať, že naše poznanie o sociálnych štruktúrach je obmedzené a nikdy by sme nemali „vedecky“ hodnotiť spoločnosť na základe poznania, ktorým v skutočnosti nedisponujeme.

Vznik veľkej spoločnosti: Hayek zastáva názor, že zmena ľudských pravidiel a hodnôt, ktorá umožnila posun od malého loveckého spoločenstva k modernej komerčnej spoločnosti dneška musela byť veľmi významná a uskutočnila sa v mnohých krajinách, v ktorých zapríčinila veľa zmätku. A predsa je poučné rekonštruovať tento proces a pozrieť sa na to, ako sa pravidlá vlastne zmenili.⁵⁴

Nie je ťažké predstaviť si malé kmeňové spoločenstvo spreď niekoľkých tisícročí, nie nepodobné spoločenstvám, ktoré ešte stále existujú v odľahlých častiach sveta. Tieto skupiny mohli mať asi 40 členov, boli vedené vodcom skupiny, lovili zvieratá, zbierali lesné plody a bránili svoje územie pred všetkými cudzincami.

Každá skupina sa riadila vlastnými pravidlami, ktoré sa pravdepodobne uchovávali vo forme rituálov a mágie. Niektoré hodnoty, ako napr. del'ba stravy a iných prostriedkov obživy, dokonca hierarchizácia členov skupiny podľa hodností, boli inštinktívne, zatiaľ čo iné, napr. svadobné obyčaje, mohli vzniknúť v evolúcii. Členovia skupiny ich dodržiavali nie preto, že chápali ich pôvod alebo spoločenský význam, ale preto, že skupiny, ktoré podľa nich konali, prosperovali a rozvíjali sa.

Nie je možné vymenovať všetky rôzne zmeny tých pravidiel, ktoré ľudskej spoločnosti umožnili rozvinúť sa z loveckých skupín do obrovských spoločností dneška. Môžeme si však byť istí, že k tomu prispelo zmiernenie niektorých pravidiel, pravdepodobne tých, ktoré boli považované za najmenej dôležité. Také zmeny boli možné preto, že podobne ako je tomu dnes, niektoré pravidlá nás zväzujú menej než iné a nerešpektovanie niektorých tradičných hodnôt je vnímané ako menší prehrešok než nerešpektovanie iných. Napríklad naturálna výmena s inými spoločenstvami pravdepodobne vznikla na kmeňovej úrovni rozvoja. To viedlo k uznaniu súkromného majetku a záväzkov vyplývajúcich z uzatvorených dohôd medzi ľuďmi (namiesto jednoduchého záväzného príkazu vodcu). Výmenné pomery, v ktorých sa

⁵⁴ „The Three Sources of Human Values“, publikované ako Záver v *The Political Order of a Free People*, ss. 153-76.

naturálna výmena uskutočňovala, viedli k uznaniu relatívnych cien a k položeniu základov fungujúceho trhu.

Tieto zmeny v správaní, ku ktorým pôvodne dochádzalo kvôli nerešpektovaniu menej vyhovujúcich pravidiel, priniesli významnú zmenu sociálnej organizácie. Nikto z našich predkov ani len netušil, že naturálna výmena, ochrana majetku a zmluvných vzťahov bude napokon mať za následok deľbu práce, špecializovaný obchod a vznik veľkých neosobných trhov.⁵⁵

Návrat do tohto stavu by bol samozrejme nemožný, pretože pravidlá sociálnej organizácie veľkých spoločností dneška (ktoré Hayek nazýva „Veľkou spoločnosťou“)⁵⁶ umožnili taký veľký rast populácie. Zrieknuť sa týchto pravidiel a začať sa opäť spoliehať na kmeňové inštinkty by znamenalo katastrofu. A predsa mnohí utopickí sociálni reformátori by najradšej videli, keby sme urobili práve to. Tvrdiac, že spoločnosť má byť centrálné riadená a kontrolovaná tak, ako to kedysi robil vodca skupiny, jej produkty treba rozdeľovať, alebo súkromné vlastníctvo zrušiť, si neuvedomujú, že:

*Socializmus je jednoducho opätovným presadením sa tej kmeňovej morálky, ktorej postupné oslabovanie umožnilo prechod k Veľkej spoločnosti.*⁵⁷

Taká morálka môže fungovať v malej spoločnosti, v ktorej každý pozná každého, ale v dnešných veľkých spoločnostiach, v ktorých nepoznáme dokonca ani ľudí, s ktorými spolupracujeme a obchodujeme, sa nemôžeme riadiť kmeňovými inštinktmí, ale všeobecnými pravidlami. Hayek to vyjadril takto:

*V malej skupine môže jednotlivec vedieť, aké budú dôsledky jeho konania pre niekoľkých ďalších členov skupiny a pravidlá mu môžu účinne zabrániť, aby im akýmkoľvek spôsobom uškodil a dokonca vyžadujú od neho, aby im určitým spôsobom pomáhal. Vo Veľkej spoločnosti zostanú jednotlivcovi mnohé dôsledky jeho konania neznáme. Jednotlivec sa preto nemôže správať podľa konkrétnych dôsledkov jeho konania v tom-ktorom prípade, ale len podľa pravidiel, ktoré definujú, ktoré druhy konania sú zakázané a ktoré nie.*⁵⁸

VÝVOJ MODERNEJ SPOLOČNOSTI

Hayekovo úsilie pochopiť podstatu vývoja od morálky malej loveckej skupiny k zložitým pravidlám veľkej modernej spoločnosti je kľúčové v jeho neskorších prácach. *Osudová pýcha* je najmä pokusom vysvetliť evolučný proces, ktorý urobil zo socializmu zastaralú koncepciu nevhodnú pre zložitú a neosobnú spoločnosť dneška. Jeho analýza je zložitá, pre čitateľa však veľmi užitočná.

Hayek ani v najmenšom nepochybuje o význame posunu od socialistickej morálky kmeňovej skupiny k morálke vhodnej pre dnešok. Prirovnáva ju k evolučnému vývoju zraku. Tento zmysel umožňoval zvieratám reagovať na vzdialené udalosti. Podobne vývoj pravidiel Veľkej Spoločnosti umožnil jej členom rýchlo a účinne prispôbovať ich správanie správaniam iných, ktorých dokonca ani len nepoznajú. V kmeňovej skupine mohlo byť konanie

⁵⁵ *New Studies*, s. 11.

⁵⁶ Hayek používa túto frázu, po prvý raz použitú Adamom Smithom, v rovnakom význame, ako pojem „otvorená spoločnosť“ uvedený do obehu sirom Karlom Popperom v *The Open Society and its Enemies* (London: Routledge, 1945).

⁵⁷ *The Mirage of Social Justice*, ss. 133-4.

⁵⁸ *The Mirage of Social Justice*, s. 90.

prispôsobené špecifickým potrebám ľudí, ktorí sa vzájomne poznali, v modernom spoločenskom poriadku sa riadime všeobecnými pravidlami, ktoré prinášajú výhody nielen nám, ale aj mnohým ďalším ľuďom, ktorých sme nikdy ani nestretli.

Táto zložitá sieť pravidiel však nie je našim výtvorom: neboli sme natoľko múdri, aby sme vedeli vopred predvídať jej výhody. Jednoducho vznikla a vyvíjala sa. Skupiny, ktoré si osvojili určitý súbor pravidiel, prosperovali a expandovali a ich systémy pravidiel sa rozširovali spolu s nimi. Tie skupiny, ktoré boli schopné potlačiť starú kmeňovú morálku, hlboko zakotvenú v inštinktoch, budovali väčšie spoločnosti, ktoré neboli závislé od toho, že každý ich člen osobne pozná všetkých ostatných. Mohli rásť čo do počtu a pravidlá sa mohli rozširovať s nimi.

V určitom zmysle sa človek civilizoval proti vlastným túžbam a želaniam. Staroveká morálka bola v dôsledku stoviek tisícov rokov, ktoré ľudstvo strávilo v kmeňových skupinách, hlboko zakorenená v ľudských inštinktoch. Jedinou nádejou ako prekonať tento vývojový stupeň je osvojovanie si pravidiel obmedzujúcich tieto inštinkty; a pretože tieto obmedzujúce pravidlá boli často v rozpore s našimi vrodennými emóciami, často sme sa proti nim búrili a túžili sme po pohodlnom socializme minulosti.

Podstata novej morálky: Aké teda boli hlavné črty novej morálky, ktoré nám umožnili prejsť od primitívnej skupiny k budovaniu toho, čo Hayek v jeho neskorších prácach nazýva „rozšíreným poriadkom“? Podľa neho osou novej spoločnosti boli tri veľmi dôležité inštitúcie: pravidlá súkromného majetku, čestnosti a inštitúcia rodiny.

Nie je potrebné, aby si ľudia boli vedomí veľkých výhod, ktoré tieto inštitúcie majú pre ich prosperitu. Ich jednoduchým osvojením získali výhodu v boji o prežitie a preto boli tieto inštitúcie zachované a ďalej sa šírili. Za našu civilizáciu vďačíme inštitúciám, ktoré sme nechápali a pravidlám, ktorých najväčších výhod sme si neboli vedomí, ktoré však napriek všetkému prežili.

Na príklade inštitúcie súkromného majetku jasne vidieť, ako jej osvojenie prinieslo úžitok nejakej skupine. Pravidlá výmeny majetku umožnili naturálnu výmenu a predvídanie potrieb iných a ich uspokojovanie výmenou za iné tovary a služby. Ako budeme mať možnosť vidieť, najväčší úžitok prinášajú vtedy, keď sa potreby oboch strán najviac odlišujú. Deľba práce, v ktorej jej účastníci poskytujú veľmi špecializované služby, je potom už len na dosah. Tá zasa umožňuje dosiahnuť oveľa vyššiu úroveň produktivity než by tomu bolo v prípade, ak by sa každý snažil byť sebestačný. Prosperita umožňuje zvyšovanie počtu obyvateľov s ešte vyššou špecializáciou, ešte vyššou produktivitou a ešte vyšším rastom obyvateľstva.

Prirodzené dejiny náboženstva: Hayekova interpretácia ľudského vývoja má ešte jeden zaujímavý aspekt. Videli sme, že značná časť novej morálky bola v rozpore s našimi zdedenými inštinktmí, a preto bolo ťažké si ich uchovať. Podľa Hayeka boli nové pravidlá často uchovávané v zložitých tabu a náboženstvách, ktorých prísne uplatňovanie umožnilo prežiť pravidlám samým. Znova zdôrazňujeme, že tento vývoj nebol plánovaný; presadil sa náhodne.

Náboženstvo preto zohralo veľmi významnú úlohu vo vývoji ľudstva od primitívnej spoločnosti k modernej. Je zaujímavé, že hoci nové náboženstvá prichádzajú a odchádzajú, jedinými náboženstvami, ktoré pretrvávajú, sú tie, ktoré upevňujú novú morálku. Inak povedané, jedinými pretrvávajúcimi náboženstvami sú tie, ktoré uchovávajú inštitúty súkromného majetku, čestnosti a rodiny.

Hayek sa neubrnil nezbednej narážke, že komunizmus je súčasťou formou náboženstva, ktoré sa pokúša opäť presadzovať naše inštinktívne hodnoty a odmieta hodnoty

modernej spoločnosti. Odsudzovanie rodiny a najmä súkromného majetku sa však obrátilo proti nemu a kultúrny vývoj postupne odstraňuje túto ďalšiu chybnú doktrínu na dlhej ceste ľudského pokroku.

Samoregulačný mechanizmus: Skutočnosť, že moderné inštitúcie viedli k takému rýchlemu rastu populácie, môže byť zlou správou pre tých, ktorí sa obávajú populačnej explózie; Hayek však tvrdí, že tento strach je neoprávnený, pretože proces, ktorý spôsobil rast obyvateľstva, zároveň tento rast aj kontroluje.

Je zaujímavé, že ekonomický vývoj najviac ovplyvnil - Hayekovými slovami - „perifériu“ rozvoja. Vo vysoko rozvinutých krajinách, pre ktoré sa vžilo označenie kapitalistické krajiny alebo krajiny s trhovými ekonomikami, ľudia nevyužívajú dodatočné bohatstvo na zakladanie väčších rodín. Dodatočné bohatstvo prináša najväčší úžitok veľmi chudobným, pretože umožňuje prežiť aj tým, ktorí by to predtým pre nedostatočné zdroje obživy nedokázali.

Je to evidentné v chatrčových oblastiach, ktoré možno nájsť v okolí mnohých rýchlo sa rozvíjajúcich miest. Tieto oblasti nepredstavujú proletariát utláčaný kapitalizmom; predstavujú ľudí, ktorí by v žiadnom inom systéme než je kapitalizmus nedokázali vôbec prežiť, pretože len kapitalizmus môže vytvoriť prostriedky na to, aby ich udržal pri živote.

Nie je žiadnou náhodou, že rast počtu chudobných sa najčastejšie vyskytuje tam, kde sa stretáva Východ a Západ, na rozhraní medzi spoločnosťami založenými na primitívnej skupinovej morálke a spoločnosťami založenými na modernej morálke riadiacej sa pravidlami. V primitívnej skupine sa dodatočné bohatstvo využíva na vytváranie väčších rodín a zlepšenie vyhliadok skupiny na prežitie; mnohí z tých, ktorí žijú v bezprostrednej blízkosti moderných kapitalistických miest a spoliehajú sa na výhody z toho vyplývajúce, sa ešte stále neprispôbili novej morálke, ktorá ich veľký počet a zlé materiálne podmienky objasňuje. Ale tým, že stále viac a viac krajín sveta preberá inštitúcie trhovej ekonomiky, rozdiel medzi starým a novým sa musí znižovať. Súčasné obdobie rýchleho znásobovania ľudskej populácie sa potom skončí a počty obyvateľstva sa stabilizujú.

Katastrofálne dôsledky socializmu: Môžeme tak vidieť, akou osudovou chybou by mohol byť názor, podľa ktorého sme inštitúcie modernej spoločnosti vytvorili a môžeme ich podľa potreby zmeniť. Väčšina ľudí, ktorí sú dnes nažive, vďačí za svoju existenciu novým inštitúciám, inštitúciám, ktoré umožnili 200 násobný nárast populácie od počiatkov modernej civilizácie. Zrieknutie sa týchto inštitúcií by dostalo ľudstvo opäť do éry strádania.

Neprekvapuje, že mnohí ľudia sa búria proti inštitúciám, ako sú napr. tradičné pravidlá majetku a čestnosti, ktoré znepokojujúco doliehajú na naše pohodlné staroveké inštinkty. Ešte menej prekvapuje, že niektorí by si želali odstrániť inštitúcie, ktorých dôsledky sme nikdy nepochopili. Veľké revolučné hnutia sa tak nemýlili v hodnotách, ale vo faktoch: predpokladajú, že tým, že sa budeme zámerne a vedome organizovať, môžeme viac vyrobiť, alebo rovnaké množstvo rozdeliť rovnomernejšie. Z toho typu spoločnosti, ktorý by mohol byť založený na vedomom plánovaní, sme už dávno vyrástli.

Preto musíme teraz venovať pozornosť skúmaniu fungovania pravidiel ekonomickej činnosti a zistiť, ako neplánované a nepochopené inštitúcie viedli k neohraničeným sociálnym organizáciám moderného sveta a prispeli k rýchlemu rastu a prosperite ľudstva.

DRUHÁ KAPITOLA TRHOVÝ PROCES

*Iba začíname chápať, na čom je založený jemný komunikačný systém fungovania vyspelej industriálnej spoločnosti - komunikačný systém, ktorý nazývame trhom a ktorý sa ukazuje byť účinnnejším mechanizmom na osvojenie rozptýlených informácií než akýkoľvek iný systém, ktorý človek vedome vytvoril.*⁵⁹

Ľudia majú sklon predpokladať, že to, čo je zámerne vytvorené a plánované na splnenie určitého účelu, musí byť nevyhnutne lepšie ako to, čo sa vyvinulo prirodzeným spôsobom, pričom táto tendencia nikde nie je očividnejšia než v diskusiách o ekonomickej činnosti. Existuje všeobecná zhoda v tom, že väčšina z ekonomík sveta sa vyvinula spôsobom, ktorý vznikol bez vedomého zámeru. Mnohým ľuďom sa preto zdá žiaduce, aby sme vytvorili ekonomiku, ktorá sa vopred naplánuje a v ktorej jednotlivci dostanú úlohy, ktoré sú najvhodnejšie pre ich schopnosti, a ktorá sa usiluje o dosiahnutie spoločného cieľa v prospech všetkých. Jedinou alternatívou sa zdá byť ekonomická džungľa, v ktorej sú ľudia motivovaní skôr vlastným záujmom než spoločným cieľom, alebo spoločenským blahobytom.

Najmocnejšie argumenty v prospech ekonomickeho plánovania vždy zdôrazňovali racionálnu hierarchizáciu priorít a organizáciu úsilia jednotlivcov na vzájomný prospech. Zosúladowaním jednotlivých činností sa navrhuje odstránenie zbytočného zdvojovania mnohých činností, konkurencie a reklamných aktivít, všetci tak môžeme získať z úspor z rozsahu, ktorý bude možné dosahovať vo veľkých zospoločenšených odvetviach a najnaliehavejšie sociálne a ekonomicke ciele budú môcť získať najvyššie priority dôležitosti. Ako by sa mohol liberálny ekonomickeý systém riadiť týmto rozumom stanoveným súborom cieľov, ktorým sa pýši plánovaná ekonomika?

Hayek na túto výzvu odpovedá tým, že trhový poriadok je lepší práve *preto*, že nevyžaduje zhodu v cieľoch, ktoré majú byť dosiahnuté. Umožňuje ľuďom s mnohými odlišnými hodnotami a zámermi pokojne spolu žiť na ich vzájomný prospech, pretože riadiac sa vlastnými záujmami, bude každý z nich podporovať ciele mnohých ďalších s odlišnými a možno aj protichodnými záujmami.⁶⁰

To je veľmi významný záver a aby sme ho mohli správne pochopiť, musíme sa oboznámiť s jednotlivými vlastnosťami trhového systému. Fungovanie trhu je nepochybne štruktúrované a má istú pravidelnosť, k transakciám dochádza podľa určitých zvykových pravidiel, ktoré regulujú vlastníctvo a zmluvy a vytvárajú tak zreteľný celkový systém alebo rámec. Ale tento rámec činností vytvorený trhovým procesom nie je výtvarom žiadneho vedomého zámeru alebo plánovania. Nemá žiaden konkrétny cieľ, ani účel, pretože je produktom činnosti mnohých ľudí usilujúcich sa o dosiahnutie svojich vlastných cieľov a

⁵⁹ „The Pretence of Knowledge“, *New Studies*, s. 34.

⁶⁰ Hayek túto myšlienku najdetailnejšie rozpracoval v desiatej kapitole *The Mirage of Social Justice*. Ďalšie príspevky o probléme využívania poznania v ekonomike obsahuje „The Use of Knowledge in Society“ v *Individualism and Economic Order*, ss. 77-91 a o konkurencii v „The Meaning of Competition“ v *Individualism and Economic Order*, ss. 92-106 a v „Competition as a Discovery Procedure“ v *New Studies*, ss. 179-90.

Myšlienka, že získavame ekonomicke výhody zo spolupráce s inými ľuďmi, ktorých k nej nemotivuje táto naša výhoda, ale ich vlastná, je kľúčová pre pochopenie procesu trhovej výmeny. Odvíja sa od slávnej formulácie Adama Smitha, že „Náš obed nie je výsledkom dobročinnosti mäsiara, pivovarníka, či pekára, ale ich snahy uspokojiť svoje vlastné záujmy“ (*The Wealth of Nations*, London: Dent Everyman edition, 1975, s. 13).

zámerov. Trhový poriadok nie je a ani nikdy nemôže byť riadený žiadnou konkrétnou hodnotovou škálou, alebo hierarchiou cieľov ako plánovaná ekonomika, ale slúži jednotlivým a veľmi rôznorodým cieľom všetkých účastníkov.⁶¹

Výhody dobrovoľnej výmeny: To, že trhový systém nie je regulovaný žiadnym uceleným súborom cieľov, považujú mnohí kritici za jeho najväčší nedostatok. Pramení to z presvedčenia, že ak nie sú činnosti jednotlivcov prepojené spoločnými cieľmi, musia byť nevyhnutne nekoordinované, zbytočne nákladné a dokonca vzájomne deštruktívne. Je to však práve naopak, najväčšou výhodou trhového poriadku je to, že umožňuje ľuďom žiť spolu a prinášať si vzájomne úžitok *dokonca aj napriek tomu*, že nebudú schopní zhodnúť sa na spoločných cieľoch.

Uvažujme napríklad o najjednoduchšom druhu trhovej výmeny, o naturálnej výmene tovarov medzi dvoma jednotlivcami, ktorá sa objavila v dávnych časoch pravdepodobne medzi ľudskými kmeňovými spoločenstvami. Podľa Hayeka, aj keď sa malé kmeňové skupiny pravdepodobne delili o všetky prostriedky obživy v rámci každej skupiny (silný inštinktívny pud), nepochybné prišli na to, že výmena časti ich prostriedkov s inými skupinami bude pre nich výhodná. Bolo to tak preto, že každá skupina mala prebytok niečoho, čo zasa iná skupina potrebovala, alebo pre jednoduchú, ale užitočnú skutočnosť, že rôzni ľudia často tie isté veci používajú rôznym spôsobom. Netrvalo dlho a ľudia, dokonca nepriatelia, sa tešili z veľkých výhod vyplývajúcich z rozširovania obchodu. Čo je však dôležité, tieto výhody boli možné dokonca aj vtedy, keď obe strany zúčastňujúce sa výmeny, mali možno úplne odlišné ciele. V skutočnosti, *čím väčšie boli rozdiely* v potrebách a cieľoch každej zúčastnenej strany, *tým pravdepodobnejšie* im výmena priniesla úžitok! Jediné, čo na to obe strany potrebovali, boli určité uznávané pravidlá (dokonca hádam aj nevyslovené, ale všeobecne zrozumiteľné) upravujúce vlastníctvo obchodovaných statkov a spôsob ich dobrovoľnej výmeny.

V súčasnosti sa zmenilo len málo, hoci počet účastníkov trhu vzrástol z dvoch na mnoho miliónov a hoci už neobchodujeme len s ľuďmi, s ktorými sa osobne stretávame, ale nepriamo, prostredníctvom peňazí, s ľuďmi, ktorých nepoznáme a možno sme sa s nimi nikdy nestretli. Naše zámery, aj napriek tomu, že nie sú identické, stále vykonávajú koordinačnú funkciu. Jednotlivec môže dodávať tovar iným a získať z výmeny dokonca aj vtedy, keď absolútne neschvaľuje ciele kupujúceho v prípade, že ich pozná a naopak, kupujúci sa nestotožňuje s jeho zámermi. V tom však spočíva veľký zdroj sily trhového poriadku; umožňuje ľuďom spolupracovať dokonca aj vtedy, keď nemajú spoločné ciele a privádza k partnerstvu ľudí, ktorí by inak mohli byť nepriateľmi bojujúcimi o tie isté zdroje.

Ekonomická vzájomná závislosť: Pravdaže, mnoho jednotlivcov a organizácií v prísne neekonomickom zmysle pracuje na odstránení rozdielov medzi ľuďmi, najmä na zmiernení rozdielov medzi národmi. Trhovému systému však slúži ku cti, že už dnes umožňuje spoluprácu jednotlivcov na celom svete, nech by boli existujúce názory akokoľvek odlišné. Hayek to formuluje takto:

Vzájomná závislosť všetkých, o ktorej dnes každý hovorí a ktorá smeruje k vytvoreniu jedného Spoločného Sveta, je nielen dôsledkom trhového systému, ale dosiahnuť ju inými prostriedkami by jednoducho nebolo možné. Život každého Európana alebo Američana je

⁶¹ Hayek to nazýva *katalaxiou*, systémom výmeny (čo je odvodené z gréckeho slova označujúceho výmenu); pozri „The Confusion of Language in Political Thought“ v *New Studies*, najmä ss. 90-92 a v *The Mirage of Social Justice*, desiata kapitola.

*spätý s dianím v Austrálii, Japonsku alebo Zaire väzbami, ktoré sú prenášané sieťou trhových vzťahov.*⁶²

Bolo by len zbožným želaním predpokladať, že spoločenstvo národov, samozrejme úplne iné než malé skupiny ľudí, by sa mohlo zhodnúť na spoločnom systéme ekonomických cieľov. Volanie po centrálnom plánovaní zdanlivo stroskotáva na prvej prekážke. Nanešťastie však ľudí nespájajú *ciele*. Vzťahy medzi ľuďmi sú *prostriedkami*, umožňujúcimi zmierenie odlišných cieľov, spojenie ľudí veľmi rôzneho presvedčenia a cieľmi, pretože všetci majú z tohto spojenia úžitok. Hayek vyslovuje poľutovanie, že veľa ľudí nechce priznať, že jednota ľudstva závisí v prvom rade od ekonomických vzťahov a od uspokojovania súkromných cieľov. Napriek tomu je to tak.

Obmedzenia hospodárskej politiky: Vidíme teda, že trhový systém sa veľmi odlišuje od nástroja, ktorý bol vytvorený za účelom uspokojovania našich cieľov. Trhový poriadok iba zosúladzuje konkurujúce si ciele, čím slúži všetkým, ale nikomu nedáva záruku, koho vôľa bude uspokojená ako prvá, pretože v takom systéme neexistuje žiadna konkrétna hierarchia hodnôt. Keďže nie je „zameraný“ na nejaké konkrétne ciele, nemôžeme ho kritizovať, ak nespĺní dosiahnutie nejakej hodnoty, ktorú možno niekto očakáva. Jeho dôsledky (pretože slovné spojenie „jeho účelom je“ by bolo neprimerané) majú zvýšiť naše možnosti dosiahnuť vlastné ciele. Snaha riadiť tento systém iným spôsobom by zmenila jeho samotnú podstatu a zničila by výhody, ktoré v dôsledku jeho fungovania máme.

Ak v takom poriadku existuje nejaká úloha pre hospodársku politiku, a Hayek rozhodne zastáva názor, že existuje, musí sa usilovať o zvýšenie šancí všetkých neznámych účastníkov trhu na dosiahnutie ich rovnako neznámych cieľov. Výhody trhového systému vyplývajú z úsilia miliónov ľudí o dosiahnutie ich vlastných cieľov, čo si vyžaduje, aby sme sa nepokúšali kontrolovať tento systém, alebo mieru uspokojenia jednotlivých potrieb. Cieľom verejnej politiky v slobodnej spoločnosti preto nebude snaha uplatniť v tomto systéme jednu stupnicu hodnôt, ale umožniť veľkú rôznorodosť jednotlivých cieľov, o ktorých dosiahnutie sa účastníci trhu usilujú. Keďže nikdy nemôžeme poznať premenlivé potreby účastníkov trhového procesu, ani najlepšie spôsoby ich dosiahnutia v každej chvíli, naša politika im musí umožniť využívať fungovanie trhu tak slobodne, ako je to len možné.⁶³

KOMUNIKAČNÝ SYSTÉM TRHU

Teraz si musíme položiť otázku, ako je možné, že trh sa zdá byť schopný uspokojiť milióny jednotlivých cieľov a zmieriť odlišné ciele a činnosti mnohých ľudí bez toho, že by vyžadoval nejaké zámerné plánovanie alebo kontrolu. Táto otázka mátie mnohých ľudí, pretože „ekonomiku“ ešte stále považujú za niečo zámerne pripravované na dosiahnutie známych cieľov podobne, ako to robíme v prípade výroby nejakého nástroja, alebo pri príprave armády na boj. Hayek navrhuje lepšiu analógiu: trhový systém je skôr ako výmenná „hra“. Je to hra vytvárajúca bohatstvo, v ktorej všetci hráči majú úžitok z účasti na nej, hoci majú všetci vlastné ciele. A podobne ako v hre, výsledok závisí od kombinácie šikovnosti a šťastia.

⁶² *The Mirage of Social Justice*, ss. 112-13.

⁶³ „Táto úloha štátu sa ponáša na úlohu technickej údržby v továrni, ktorá nevyrába žiaden výrobok alebo službu spotrebúvanú občanmi, ale dohliada na to, aby mechanizmus, ktorý reguluje výrobu týchto tovarov a služieb, bol vždy v prevádzkyschopnom stave.“ (*Rules and Order*, s. 47).

Ktoré ciele budú dosiahnuté ako prvé a do akej miery bude mať každý účastník úžitok z hry na tvorbu bohatstva, to, samozrejme, na začiatku nikto nevie. Podobne ako v športe, práve neistota o konečnom výsledku je tým, čo robí túto činnosť zaujímavou a hodnotnou, stimulujúcou ľudí riskovať a snažiť sa, čo v trhovom systéme prináša úžitok rovnako aj ostatným. Nemalo by zmysel hrať hru, v ktorej by sme vedeli výsledok vopred; my môžeme maximálne stanoviť spravodlivé pravidlá, takže každý má rovnakú šancu získať a vyvíjať toľko úsilia, koľko bude považovať za potrebné. Rovnako ako v každej hre, pravidlá regulujúce trhovú výmenu sa nesmú snažiť zlepšiť šance žiadneho jednotlivého účastníka alebo dosiahnuť nejaký konkrétny stav alebo výsledky, ale musia zaobchádzať s každým rovnako, maximalizovať šance každého, aby sa práve na neho usmialo šťastie, odvodzujúc tak výhody zo samého procesu výmeny.

Trhový systém sa však nepodobá obyčajnej stolnej hre, pretože existuje veľa zúčastnených hráčov, z ktorých väčšina zostáva ostatným úplne neznáma. Je preto jasné, že ak majú vôbec byť súčasťou „hry“ trhového systému, vyžaduje si to veľmi zložitý komunikačný systém. Hayek tvrdí, že máme šťastie, pretože trhový systém nám poskytuje ohromne rozsiahlu komunikačnú sieť: sieť *cien*. Odmena každého hráča v hre závisí od cien, za ktoré je schopný svoj produkt predať na trhu. A na strane druhej (hoci on to nemusí vedieť) tieto ceny odrážajú intenzitu potrieb ostatných hľadajúcich tento produkt. Ceny preto fungujú ako signály, ktoré jednotlivcovi umožňujú, bez toho, aby o tom vedel, prispievať k uspokojeniu potrieb iných, pretože súčasne sa usiluje o vlastné uspokojenie. Hayek uvádza tento príklad:

Výrobca nevyrába topánky preto, lebo vie, že ich Jones potrebuje. Vyrába ich preto, že mnoho obchodníkov odkúpi určité množstvá za rôzne ceny, pretože vedia (resp. maloobchodník, ktorého zásobujú vie), že tisíce Jonesov, ktorých výrobca nepozná, si ich chce kúpiť.⁶⁴

Stanovovanie cien: V rôznych Hayekových prácach sú uvádzané jednoduché ilustrácie, ktoré demonštrujú, ako každodenné fungovanie cenového systému prenáša aj tie najzložitejšie informácie k všetkým účastníkom trhu. Predpokladajme napríklad, že bolo objavené nové využitie niektorých zdrojov, ako je napr. cín, alebo že existujúce zásoby cínu boli vyčerpané.⁶⁵ Je príznačné, že pre obchodníka nie je dôležité, ktorý z dvoch uvedených prípadov nastane. Všetko, čo potrebuje vedieť, je, že musí cínom šetriť, pretože má vyššiu cenu; zmena trhových podmienok umožnila výrobcovi cínu dostať za ich produkt viac. Je nepochybné, že niektorí užívatelia cínu budú šetriť napríklad prechodom na náhradné materiály, ktoré sú teraz lacnejšie. Vzácny cín tak bude aj naďalej používaný len vtedy, keď neexistujú iné alternatívy, alebo sú nákladnejšie. Nový dopyt po náhradných materiáloch podnieti *ich* ďalšiu ponuku alebo prechod od *ich* menej výnosného použitia, ktoré zasa ovplyvní ďalšie produkty, ktoré môžu byť náhradou za náhradné materiály atď. Celý trhový systém sa prispôsobuje vzácnosti alebo novému dopytu po cíne a koná ako jeden trh, hoci len niekoľko ľudí si uvedomuje pôvodnú príčinu zmien. Na to, aby prišlo k tomuto prispôsobeniu a aby sa relevantná informácia dostala ku všetkým účastníkom, nepotrebujú užívatelia a výrobcovia podrobne skúmať celý trh alebo ovládať rôzne použitia cínu a jeho substitútov. Na realizáciu úplného prispôsobenia potrebujú poznať len miestne ceny týchto statkov.

Najpozoruhodnejšou skutočnosťou je na cenách podľa Hayeka to, že môžu zosúladiť zámery mnohých neznámych ľudí tým, že veľmi jednoduchým spôsobom sumarizujú väčšinu

⁶⁴ *The Mirage of Social Justice*, ss. 115-16.

⁶⁵ *Individualism and Economic Order*, ss. 85-6.

potrebných informácií. Každý centrálny plánovač, dokonca ešte predtým než by začal prepočítavať, ktoré zmeny majú nastať, by potreboval poznať všetky možné konečné použitia cínu a jeho substitútov, naproti tomu trh zabezpečuje tieto zmeny rýchlo a bez potreby zisťovať všetky tieto detailné informácie osobného charakteru. Hayek o cenovom systéme hovorí:

*V skrátenej forme, istým druhom symbolu, dochádza k prenosu informácie, a to k tým, ktorí majú o ňu záujem. Je viac než metaforické opisovať cenový systém ako druh zariadenia registrujúceho zmenu, telekomunikačný systém, ktorý umožňuje jednotlivým výrobcom sledovať pohyb len niekoľkých ukazovateľov, podobne ako inžinier sleduje ručičky niekoľkých ciferníkov, aby prispôbili ich činnosť zmenám, o ktorých nikdy nemusia vedieť viac než to, čo odráža cenový pohyb.*⁶⁶

Využitie miestnych informácií: Cenový systém tak bez potreby zložitého ďalšieho zisťovania informuje účastníkov trhu o rozsahu potrieb ostatných účastníkov a o intenzite ich túžby tieto potreby uspokojiť. Informácie, ktoré môže trhový systém odovzdávať ostatným a dávať im ich k dispozícii na prípadné využitie, majú však dokonca ešte jemnejší aspekt. Ide o špecifickú znalosť času a miesta, ktorou disponujú jednotliví účastníci trhu.

Existuje tendencia chápať ľudské poznanie ako jeden celok, súhrn informácií, ktorý je k dispozícii všetkým. V skutočnosti však väčšia časť poznania celého sveta nie je prístupná všetkým a časť toho, čo nazývame „poznáním“, sú v skutočnosti vzájomne protirečivé teórie rôznych odborníkov: takže poznanie ani zďaleka nie je „organizované“. Návšteva ktorejkoľvek vedeckej knižnice by potvrdila Hayekove slová; aj keď sa tu na jednom mieste skoncentrovalo veľa „poznania“, je veľmi otáznne, či by ho niekto bol schopný podrobne preskúmať alebo pochopiť s výnimkou jeho malej časti, keď dokonca počítač by nebol schopný dať do súladu všetky vzájomne si odporujúce názory a využiť ho ako základ racionálneho plánovania. A čo je ešte dôležitejšie, existuje ešte značná časť ľudského poznania, ktorú nemožno vpísať do kníh alebo zhrnúť v štatistikách, alebo dokonca rozširovať ju tak rýchlo, ako bola objavená. Je to poznanie meniacich sa okolností konkrétneho miesta a času, ktoré môžu využiť len tí jednotlivci, ktorých sa priamo dotýka.

Týmto druhom poznania je napríklad poznanie, ktorým disponuje agent s nehnuteľnosťami. Jeho informácie sú informáciami o dočasných príležitostiach na rýchlo sa meniacom trhu, na ktorom sa musia všetky rôznorodé potreby potenciálnych kupujúcich dostať do súladu s nehnuteľnosťami, ktoré sú každý deň k dispozícii. Prepravca, ktorý si zarába na živobytie využívaním inak prázdnych nákladných lodí na ich spiatočných cestách, poskytuje ďalší príklad tohto „neorganizovaného“ poznania. Zmenárnik, ktorý zarába na nevyspytateľných rozdieloch v menových kurzoch medzi menami jednotlivých krajín, je osobitne jasnou ilustráciou toho, ako dočasné a pominuteľné môžu byť tieto príležitosti.⁶⁷

Komunikačný systém trhu, ktorý umožňuje chopiť sa týchto dočasných príležitostí a zosúladiť zábery jednotlivých účastníkov závislých od času a priestoru, je preto oveľa jemnejší a rozvinutejší než centralizovaný systém, v ktorom taká informácia nemôže byť spracovaná a odovzdávaná centrálnej moci dost' rýchlo na to, aby sa na jej základe mohlo konať. Komunikačný systém trhu preto zvyšuje šance všetkých účastníkov trhu na dosiahnutie rozličných cieľov.

⁶⁶ *Individualism and Economic Order*, ss. 86-7.

⁶⁷ Tieto príklady podrobnejšie pozri v *Individualism and Economic Order*, s. 80. Dokonca aj „najhorší špekulanti“ (*The Mirage of Social Justice*, s. 116) zohrávajú významnú úlohu pri rozširovaní tohto druhu rýchlo zastarávajúcej informácie v ekonomickom systéme.

Ceny zabezpečujú najlacnejšiu kombináciu vstupov: Cenový systém nielen umožňuje jednotlivcom využiť najširšie zdroje informácií. Umožňuje im tiež porovnávať vzácnosť mnohých rôznych produktov a intenzitu mnohých druhov dopytu, ako keby každý z nich mal nejaký gigantický počítač. Výsledkom toho je, že cenový systém zabezpečuje, aby boli jednotlivé statky vyrábané najefektívnejším a najmenej nákladným uskutočniteľným spôsobom.

Zvyčajne existuje niekoľko, prípadne veľa, rôznych spôsobov výroby určitého produktu. Kupujúcich nepremokavých plášťov napríklad pravdepodobne málo zaujíma, či sú vyrobené z konope, ľanu, juty alebo nylonu. Výrobca si preto zvolí ten materiál, ktorý je najlacnejší - teda materiál, ktorý vyžaduje najmenšiu obeť iných statkov. Jeho úsilie o najnižšie náklady uvoľňuje maximálne množstvo zdrojov, ktoré môžu byť využité na iné účely.⁶⁸

A výhoda sa ešte zväčšuje. V mnohých prípadoch si vyžaduje produkt kombináciu vstupov a takmer každý taký produkt možno vyrobiť rôznymi kombináciami rôznych vstupov alebo ich substitútov. Výrobca si teda vyberie najmenej nákladnú kombináciu vstupov, porovnávajúc relatívne ceny každého výrobného faktora. Ceny rôznych vstupov informujú každého o pomere, v ktorom iní výrobcovia (mnohých rozličných druhov statkov) uprednostňujú využitie jedného produktu namiesto iného. Ak má ktorákoľvek komodita, napr. cín, pre niekoho väčšiu cenu v porovnaní s inými komoditami, než rozdiel v ich trhovej cene, môže vo väčšej miere cínom nahrádzať iné materiály. Ak má pre neho menšiu hodnotu než je cenový rozdiel, bude cínom šetriť a bude viac využívať iné materiály, ktoré sú lacnejšie atď., čo bude opakovať pri všetkých iných výrobných faktoroch. Zmenou dopytu po jednotlivých výrobných faktoroch tak jednotlivec prispeje svojou nepatrnou informáciou k tvorbe cenových signálov, ostatní robia to isté, ovplyvňujúc všetkých používateľov produktov. Preto existuje tendencia k podobnosti mier substitúcie rôznych statkov rôznymi ľuďmi, čo zabezpečuje najefektívnejšie využitie zdrojov. Cenové rozdiely medzi dvoma statkami majú sklon odrážať relatívnu hodnotu týchto statkov v mysliach výrobcov; to platí pre každú dvojicu z miliónov statkov, ktoré sú na trhu k dispozícii. Každý výrobca preto vyrába s najmenšími nákladmi tie výrobky, ktoré si ostatní prajú a v dôsledku toho postrádajú a chcú.⁶⁹

Cenový mechanizmus, ako ho opisuje Hayek, je preto niečo „zázračné“.⁷⁰ Hoci tento mechanizmus je slepý, nevyžaduje vydávanie žiadnych rozkazov ani odsúhlasenie nejakých cieľov, usmerňuje tisíce rôznych dostupných komodít do najefektívnejších kombinácií použitia. Skutočne funguje tak, ako keby gigantický počítač kalkuloval všetky rôzne možné kombinácie miery substitúcie, ktoré sú k dispozícii; ale všetko, čo výrobcovia potrebujú vedieť, je obmedzená informácia o relatívnych cenách ľubovoľných dvoch statkov.

⁶⁸ V práci *1980s Unemployment and Unions*, s.34, Hayek zdôrazňuje spoločenskú užitočnosť úsilia o najmenej nákladné spôsoby výroby: „Vyrábať lacno znamená používať najmenšie možné množstvo vstupov vyjadrené pomerom (cenou), v ktorom môžu byť rôzne výrobky medzi sebou nahradené pri rôznych spôsoboch ich použitia. A znižovať náklady znamená uvoľňovať zdroje, ktoré môžu byť použité produktívnejšie niekde inde. V každom konkrétnom prípade teda musí vždy byť prvoradým cieľom použitie čo najmenšieho množstva vstupov pri výrobe daného produktu. Len ak sa bude vyrábať čo najlacnejšie, až potom bude možné časť takto ušetrených príjmov použiť na zapltenie práce iných.“ Hayek však poukazuje na to, že politika zamestnanosti vo vyspelých krajinách je zameraná na využitie čo najväčšieho množstva práce, čo spôsobuje vážne škody, čo Hayek nazýva „výrobou sociálnych strát“.

⁶⁹ Hayekovu analýzu substitúcie pozri v *Mirage of Social Justice*, ss. 117-20.

⁷⁰ *Individualism and Economic Order*, s. 87.

Trh dosahuje skutočné maximum: Trhový systém nie je závislý od ľudí, ktorí „ťažko pracujú“, ale od toho, že vyrábajú to, čo ostatní ľudia chcú spôsobom, ktorý je v čo najmenšom rozpore so želaniami zasa ďalších a v správnom čase a na správnom mieste uspokojujú spotrebiteľov. Odmena, ktorú trhový systém ponúka, nie je založená na nejakej „spravodlivej“ odmene za úsilie alebo za osobné zásluhy, ani vždy neodráža investície zdrojov, ku ktorým pristúpil výrobca v snahe dostať jeho výrobok na trh: výrobcovia často budú sklamaní, pretože precenili dopyt po svojom tovare, alebo si zle spočítali náklady jeho výroby. Trhová odmena odráža *hodnotu*, ktorú má výrobok *pre iných* a úsilie toho, kto ho dodáva na trh. Je tak motiváciou pre budúce konanie, ktoré prinesie úžitok iným ľuďom.

Niektorí myslitelia, ako napr. Marx⁷¹, si osvojili „pracovnú teóriu hodnoty“, ktorá tvrdí, že hodnota výrobku je určená množstvom do neho investovanej práce (táto teória bola využívaná na vyvlastňovanie kapitalistov, ktorí zdanlivo neinvestovali do výroby statkov žiadnu prácu, a preto na pohľad nevniesli do tohto procesu žiadnu hodnotu). Podľa Hayeka však ide o úplné prevrátenie reality. Ceny informujú výrobcov o tom, koľko práce a schopností *stojí za to vložiť* do výrobku a každé nepochopenie tohto procesu bráni porozumieť úlohe trhu.

Odmeny, ktoré trh ponúka, pretože odrážajú skutočné výhody udelené jeho účastníkom, však predsa len nerozlišujú medzi schopnosťami alebo šťastím obdarenými výrobcami, ktorí majú správny výrobok v správnom čase. Vo väčšine prípadov to bude nepochybne kombinácia oboch. V spoločnosti, ktorá nie je plánovaná na dosiahnutie konkrétneho výsledku, preto nikdy nemôžeme predvídať, aký podiel na celkovej odmene získa niekto konkrétny. Hayek však tvrdí (hoci to nemusí byť žiadnou útechou pre tých, ktorí sa nachádzajú na samom dne), že každý podiel bude taký veľký, ako v tom dôležitom zmysle slova môže byť. Keďže ceny a konkurencia usmerňujú zdroje do ich najefektívnejšieho použitia, každý konkrétny podiel na celkovej odmene bude získaný za najnižšiu cenu, aká je možná.

Hayekov záver o tomto delení trhových odmien je nasledujúci:

*Bolo by samozrejme neodôvodnené žiadať viac od fungovania systému, v ktorom niekoľko hráčov neslúži spoločnej hierarchii cieľov, ale spolupracuje vzájomne len preto, že si tým môžu vzájomne pomôcť vo svojom úsilí dosiahnuť vlastné ciele. Nič iné, samozrejme, nie je možné v systéme, v ktorom sú jeho účastníci slobodní ...*⁷²

KONKURENCIA V SLOBODNEJ EKONOMIKE

Cenový mechanizmus je jedným zo systémov, ktoré sa ľudstvo naučilo používať (aj keď neadekvátne) po tom, čo naň náhodou natrafilo bez toho, že by pochopilo jeho fungovanie. Človek nevytvoril ekonomiku a ani si potom nezvolil cenový systém ako spôsob jej koordinácie; jeho šťastný objav *umožnil* rozvoj zložitého a rozsiahleho ekonomického systému.⁷³ Umožnil využitie značne rozptýleného poznania a deľbu práce, ktorá tak významne prispieva k rastu efektívnosti výrobného procesu tým, že umožňuje každému špecializovať sa v tých výrobných činnostiach, v ktorých najviac vyniká.

⁷¹ *1980s Unemployment and the Unions*, s. 42. O tom, že trh odmeňuje nie podľa toho, koľko práce sa už investovalo, ale odmeňuje to, *čo by bolo treba urobiť*, pozri tiež *The Mirage of Social Justice*, ss. 116-17.

⁷² *The Mirage of Social Justice*, ss. 119-20.

⁷³ *Individualism and Economic Order*, s. 88.

Konkurencia medzi výrobcami (a samozrejme aj medzi spotrebiteľmi) je ďalšou podstatnou súčasťou trhového procesu, ktorá prostredníctvom cien zabezpečuje prenos ekonomických informácií ku všetkým jeho účastníkom a umožňuje im prispôbiť svoje konanie týmto informáciám. Zastaralý názor, podľa ktorého konkurencia znamená zbytočné zmnožovanie podobných aktivít a je preto „zbytočne nákladná“, vyplýva z úplne nesprávneho názoru na podstatu a zmysel konkurencie, ktorý ešte posilňuje značná časť tradičnej diskusie o „dokonalej konkurencii“ v učebniciach ekonómie. Hayek zdôrazňuje, že tento tradičný prístup má nedostatky a tak ponúka vlastný pohľad na skutočnú podstatu a úlohy konkurenčného procesu.⁷⁴

Učebnicový pohľad na konkurenciu: Učebnice ekonómie zvyčajne načrtávajú koncepciu „dokonalej konkurencie“ v jej ranom štáte a z nej vyplývajúcich hypotetických výhod odvodzujú argumenty mnohých zástancov trhu a na jej domnelých nevýhodách je založená väčšina jej kritiky. Oba tieto prístupy sú podľa Hayeka chybné a mnohé výhody konkurencie našťastie nezávisia od toho, aby konkurencia musela byť „dokonalá“.

Tradičný model dokonalej konkurencie spočíva na základoch, ktoré - s výnimkou veľmi obmedzenej časti ekonomického života - neexistujú. Tento model v prvom rade predpokladá, že každý dobre definovaný výrobok alebo službu môže veľký počet výrobcov ponúkať väčšine spotrebiteľov s rovnakými nákladmi, čoho dôsledkom je, že žiaden z nich nemôže zámerne ovplyvniť cenu. Podľa tohto modelu každý výrobca, ktorý zvýši cenu, stráca zákazníkov a každý výrobca, ktorý cenu zníži, musí čeliť odvetným opatreniam konkurentov. Ceny sú také nízke, ako je to len možné, ich úroveň je taká, aby výrobcovia boli akurát ziskoví (tento argument priťahuje zástancov trhu) preto, že existuje veľa výrobcov, ktorí vyrábajú ten istý výrobok alebo ponúkajú tú istú službu (čo zasa vyvoláva kritiku plytvania).

Rovnako ďalšie predpoklady modelu dokonalej konkurencie sú nepravdepodobné. Predpokladajú dokonalé poznanie všetkých účastníkov o relevantných skutočnostiach o trhu a o technických možnostiach dostupných výrobných spôsobov; v neposlednom rade predpokladajú neexistenciu bariér vstupu do výrobného procesu.

Hayekova kritika: Hayekova kritika tohto tradičného prístupu nespočíva len v tom, že stav dokonalej konkurencie je veľmi nepravdepodobný; spočíva v tom, že tento prístup úplne popiera myšlienku konkurencie, ktorá je skôr *aktivitou* než ustrnutým stavom vecí. Podľa Hayeka každý ekonomický problém vzniká preto, že sa niečo *mení* - napríklad ponuka tovaru alebo objav jeho nového využitia. Štúdium ekonómie je štúdiom toho, ako v tomto neustále sa meniacom svete dochádza k prispôbovaniu; zastavenie obrazu v jednom časovom bode tak, ako to robia tradičné učebnicové prístupy, nám vôbec nič nehovorí.

Predpoklad „dokonalej konkurencie“, podľa ktorého výrobcovia dokonale poznajú svoje trhy, je toho zrejším príkladom. Nikto nemá dokonalé poznanie, čo je dôvodom toho, že sa spoliehame na cenový systém ako na spôsob - dobrý, ale nesporne ani zďaleka nie dokonalý - šírenia poznania. Hayekovými slovami:

⁷⁴ Hayek si nepripisoval výlučné zásluhy o kritiku teórie statickej rovnováhy a teórie podnikania a konkurencie. Jej veľká časť je výsledkom úsilia mnohých členov „rakúskej školy“, ku ktorému Hayek tiež prispel. Pozri najmä Isreal M. Kirzner, *Competition and Entrepreneurship* (Chicago:Chicago University Press, 1973). Hayekov prístup pozri najmä, v *New Studies*, ss. 179-90 a *Individualism and Economic Order*, ss. 77-106.

*Je zrejmé, že ... nič sa nevyrieši tým, že budeme predpokladať, že každý vie všetko a že skutočný problém spočíva len v tom, ako možno dosiahnuť využitie maximálne možného množstva dostupného poznania.*⁷⁵

Teória konkurenčnej rovnováhy preto implicitne predpokladá to, čo má ako svoju hlavnú úlohu zisťovať proces konkurencie. O výrobcovi nikdy nemožno predpokladať, že má dokonalé poznanie o meniacich sa a nepredvídateľných nákladoch jeho vstupov, podobne nie je vopred známa ani cena, za ktorú určité množstvo výrobku predá. Koľko spotrebiteľ kúpi a za akú cenu, to závisí od rôznych možností voľby, ku ktorých realizácii dochádza ešte pred samou kúpou, a ktoré závisia od konania mnohých dodávateľov nepreberného množstva druhov produktov a od momentálnej situácie a vkusu spotrebiteľa. Preto je nemožné považovať voľbu spotrebiteľa za „danú“ konštantu; nevieme povedať, ako bude spotrebiteľ pri tejto voľbe reagovať, pokiaľ pred touto voľbou priamo nestojí.

Rovnako nepravdepodobný je aj predpoklad, že každý produkt môže byť plne homogénny, t.j. že spotrebiteľia sú úplne indiferentní, pokiaľ ide o voľbu dodávateľa. Úlohou konkurencie je rozlišovať výrobcov, presvedčať kupujúcich, že jeden z nich je lepší ako jeho konkurenti. Žiadni dvaja lekári, obchodníci, či pracovníci cestovnej kancelárie nie sú nikdy rovnakí, to však neznamená, že medzi nimi neexistuje konkurencia. Konkurencia medzi firmami, ktoré nie sú totožné, prehliadaná učebnicami, môže byť v skutočnosti veľmi intenzívna.

Dokonalé poznanie dostupných spôsobov výroby a nákladov na ňu je preto absurdným predpokladom. Neexistujú ani dve firmy, ktoré by boli úplne totožné: navzájom ich odlišuje kombinácia výrobných faktorov, ktorá je podľa nich dôležitá (vrátane balenia, reklamy atď.) a historické náhody pri ich zakladaní a doterajšej výrobe. Možno majú rovnaké určité výrobné poznatky, ale bude veľa výrazných rozdielov, ktoré sa premietnu do produktu, s ktorým prichádzajú na trh.

Podľa Hayeka tu nejde len o nejakú verbálnu kritiku. Nesprávne predpoklady analýzy dokonalej konkurencie napríklad často vedú mnohých k domnienke, že by bolo možné dosiahnuť výhodnejšie využitie zdrojov, keby sa existujúce (totožné) produkty vyrábali v povinnom partnerstve a nie konkurenčným „zmnožovaním“. Ďalších kritikov tieto predpoklady podnietili k úvahám o povinnej štandardizácii len málo sa odlišujúcich produktov, ktorá by podľa nich priniesla ďalšie výhody. Pochabosť tohto názoru preukáže už aj krátke zamyslenie nad spôsobom, ktorým konkurencia vlastne podnecuje uvádzanie nových produktov na trh a nad širokou škálou potrieb, ktoré výrobcovia s ich pomocou uspokojujú. Napokon:

*Určite by nebolo lepšie stavať všetky domy úplne rovnako v snahe vytvoriť dokonalý trh s nehnuteľnosťami a to isté platí aj vo väčšine ostatných oblastí, v ktorých rozdiely medzi jednotlivými produktmi predchádzajú tomu, aby sa konkurencia stala v uvedenom zmysle dokonalou.*⁷⁶

Konkurencia ako proces objavovania: Pre Hayeka nie je konkurencia stavom vecí, ale činnosťou a v zásade procesom, ktorý umožňuje objavovanie rôznych potrieb a preferencií jednotlivých účastníkov trhu a rôznych kombinácií vstupov, ktoré zabezpečia identifikáciu tohto dopytu za najnižšie možné náklady. Keďže skutočnosti ekonomického života sa

⁷⁵ *Individualism and Economic Order*, s. 95.

⁷⁶ *Individualism and Economic Order*, s. 99.

neustále menia, rovnako sa menia aj riešenia, ktoré rôznym výrobcam ponúka proces konkurencie.

Je to práve konkurencia, ktorá pobáda výrobcov k hľadaniu a k experimentovaniu s novými oblasťami dopytu a k uspokojovaniu potrieb a požiadaviek, ktoré neboli identifikované inými konkurentmi. Je to podnikateľská funkcia, ktorá je dôležitá preto, že prináša nové príležitosti uspokojenia rôznorodých potrieb. Poznanie nie je dokonalé a môže sa stať, že podnikateľ sa stretne s nejakou potrebou, ktorú chcú ľudia uspokojiť, preto sa skoncentruje na uspokojenie tejto potreby, alebo sa môže stať, že skusmo príde na trh s novým produktom, ktorý sa napokon stane veľmi žiadaným. V oboch prípadoch je to nepochybne prítomnosť veľkého počtu potenciálnych konkurentov, ktorá ho podnecuje k tomu, aby konal rýchlo a aby využil nový a neobsadený trh. V prípade jeho krachu by trhový mechanizmus primäl ďalšieho, aby ho zastúpil a vyplnil tým vzniknutú medzeru. Úspešný podnikateľ získa (prinajmenšom na začiatku) odmenu preto, lebo bol na danom trhu prvý a jeho zisk priláka ostatných, ktorí sa snažia napodobniť jeho príklad a tým vlastne prispievajú k vyššej ponuke toho istého výrobku, po ktorom je očividne taký veľký a neočakávaný dopyt.

Na nákladovej stránke bude prítomnosť konkurencie nútiť výrobcov hľadať najlacnejšie kombinácie výrobných vstupov a experimentovať s rôznymi kombináciami v snahe zistiť, ktorá kombinácia prináša najhodnotnejší produkt za najnižšiu cenu. To zasa pomáha využívať predtým neobjavené príležitosti.

Úlohu *zisku*, ktorý stimuluje jednotlivých účastníkov trhu k hľadaniu nových a predtým nevyužitých príležitostí, nemožno podceňovať ani zosmiešňovať. Základným predpokladom Hayekovho pohľadu na fungovanie trhového systému je to, že výhody a odmeny vyplývajúce z trhovej aktivity podnecujú k uspokojovaniu potrieb v maximálnej možnej miere a bez akéhokoľvek donútenia. Zisk je na míle vzdialený od antisociálnej alebo neočakávanej výhody, je to v skutočnosti práve zisk, ktorý podnecuje ľudí k uspokojovaniu potrieb iných ľudí. Tento problém stojí za to, aby sme ho formulovali ešte raz: je nemožné donútiť ľudí, aby sa správali, ako keby konkurencia a jej príležitosti na odmenu existovali, ak v skutočnosti neexistujú. Dodávatelia nežijú vo svete známych faktov o tom, koľko spotrebiteľia zaplatia, alebo ktorý alternatívny spôsob výroby bude najefektívnejší. Tomu sa musia *učiť* prostredníctvom procesu konkurenčného konania. Preto aj taká firma, ako je napr. štátny monopol, ktorá je od podmienok trhového dopytu izolovaná, je neschopná konať „ako keby“ bola konkurencieschopná a nie je schopná učiť sa meniace sa skutočnosti trhu, čo by jej umožnilo efektívnejšie a lacnejšie uspokojenie jej zákazníkov.

HAYEKOVA KRITIKA EKONOMICKEJ ROVNOVÁHY

Argumenty, ktoré boli dosiaľ uvedené, sa vzťahujú na väčšinu učebnicových analýz ekonomickej rovnováhy, ako aj na ich analýzu samej dokonalej konkurencie. Je samozrejmé, že s tým, ako sa pokúšame o širšie uplatnenie tradičnej analýzy, sa jej dôsledky stanú ešte významnejšími a chybné odporúčania, ktoré sú z nich odvodzované, sa stávajú ešte dôležitejšími.

Učebnice poskytujú návod na zistenie najefektívnejšieho využitia všetkých komodít v ekonomike. Považujú za samozrejmé, že my všetci disponujeme všetkými relevantnými informáciami o trhoch, že existuje daný systém spotrebiteľských preferencií a že disponujeme úplným poznaním dostupných výrobných prostriedkov. Po vymedzení týchto prvotných predpokladov sa problém alokovania zdrojov redukuje na problém logiky samej; odpoveď vyplýva z našich predpokladov a analýza, najmä matematická analýza, preukáže, ktoré produkty majú byť alokované do ktorých spôsobov použitia, ak majú byť využité čo

najefektívnejšie.⁷⁷ Zreteľné vyhliadky na vyriešenie tohto problému (napriek jeho uznávanej matematickej náročnosti) dodávajú odvahu tým, ktorí chcú vidieť regulovaný ekonomický systém. Ak je výpočet najefektívnejšieho spôsobu alokácie jednoduchým mechanickým problémom, mohlo by byť celkom dobre možné vytvoriť plne socialistickú ekonomiku bez akejkolvek potreby trhového procesu.

Hayek však všetko poznanie považuje za subjektívne: musí byť objavené a rôzni ľudia môžu objaviť rôzne veci alebo rôzne interpretovať to, čo objavili. Poznanie, ktoré ľudia na trhu majú, je osobné a značne rozptýlené. Takí ľudia, ako napríklad agent s nehnuteľnosťami alebo zmenárnik, disponujú v určitej chvíli veľmi konkrétnym poznaním a každý výrobca má špeciálne poznatky, ktoré získal, ktoré sú však jeho konkurentom známe iba čiastočne. Je to ten druh individuálneho poznania, ktorý trhový proces a cenový mechanizmus pomáhajú koordinovať do systému ekonomických vzťahov, ale je to poznanie, ktoré nikdy nemôže úplne ovládať žiadny socialistický plánovač.

Predstava, že môžeme trh opísať jednoduchými matematickými formulami ponukových a dopytových kriviek, sumarizovať ich a získať tak plán alokácie všetkých zdrojov, je preto ilúziou. Tieto podmienky ponuky a dopytu *nikdy nemôžu byť známe* centrálnemu plánovaciemu orgánu.

Každú chvíľu sa meniace skutočnosti sú prekážkou každej analýzy statickej rovnováhy ešte z ďalšieho dôvodu. Časť informácií, ktoré musí získať dodávateľ, aby vedel koľko výrobkov má vyrobiť a s akými nákladmi, závisí od plánov iných ľudí. Jeho konkurenti určite majú tiež predstavy, ako využiť podobné trhy. Plány jeho zákazníkov sa môžu zmeniť, keď sa objavia nové, možno úplne odlišné, príležitosti. A plány iných sú celkom iste známe len im samým: ľudia z času na čas menia ich plány a dokonca si ani nemusia presne uvedomovať, aké plány vlastne majú, alebo ako budú reagovať na nové príležitosti, ktoré môžu v budúcnosti vzniknúť. Tieto informácie by celkom jednoznačne nebolo možné sústreďovať centrálnu. Tradičná teória rovnováhy predpokladá, že ekonomika je statická, že ju možno v jednej chvíli zmraziť a potom sa bude opäť rozvíjať tak ako predtým. Možnosť dokonalého prehľadu o tom, čo sa v ekonomike deje, je však na hony vzdialená od reality, pretože účastníci trhu sú vždy vydaní napospas meniacim sa plánom ostatných.

Ak má pojem „rovnováha“ nejaký význam, potom podľa Hayeka iba pre konkrétneho jednotlivca, ktorý presne vie, aké má plány a ktorého rôzne zámery sú v plnom a neotrasiteľnom súlade. V spoločnosti ako celku sa však nič podobné nikdy nemôže vyskytnúť. Plány miliónov ľudí nemôžu byť nikdy v dokonalom súlade, pretože nevedia, na akom základe budú ostatní prijímať budúce rozhodnutia.

Napriek všetkému však Hayek neodmieta myšlienku ekonomickej rovnováhy úplne, aj keď popiera jej možné použitie ako základu racionálneho ekonomického plánovania. Tvrdí, že v istom zmysle možno o trhu nepresne povedať, že je v rovnovážnom stave. Činnosť a plány jednotlivých účastníkov trhu majú z dlhodobého hľadiska sklon k vzájomnému súladu. Ak na trhu vôbec nejaká rovnováha existuje, je obmedzená na to, čo nazývame *dynamickou rovnováhou*, podobajúcu sa prúdu vody stekajúcemu z kopca, v ktorom sa občas tvoria krútnavy, v ktorom však voda má sklon tiecť rovnakým smerom. Keď pochopíme, že trh nie je statický, že jednotlivé reakcie na nové zmeny nemožno predvídať a že neexistuje žiadna rovnováha, len *vývoj smerujúci k rovnováhe*, ktorá sa neustále mení, len potom začneme chápať márnosť úvah predpokladajúcich, že tento zložitý proces možno spútať, zapriať a plánovať.

⁷⁷ Dochádza k tomu vtedy, keď sa hraničné miery substitúcie medzi ľubovoľnými výrobnými faktormi rovnajú pri všetkých ich použitíach; pozri *The Mirage of Social Justice*, s. 118.

HAYEK O PENIAZOCH A INFLÁCII

Veľmi výstižný príklad demonštrujúci význam uznania dynamickej podstaty ekonomického prispôsobovania poskytuje vplyv peňazí a inflácie na výrobu. Je to problém, ktorému Hayek venoval väčšinu svojich tvorivých rokov ako profesionálny ekonóm a je preto dosť zaujímavý. Aj keď sa od 30-tych rokov, kedy sa Hayek doň po prvý raz pustil, podstata problému veľmi zmenila, jeho analýza má aj naďalej svoj význam a politické dôsledky, ktoré z nej vyplývajú, sú ešte stále veľmi významné.⁷⁸

Hayek sa zhoduje s monetaristami, že infláciu spôsobuje rast peňažnej ponuky alebo úverov v ekonomickom systéme. Samozrejme, že v 30-tych rokoch, keď o tomto probléme Hayek písal prvýkrát, boli možnosti peňažnej expanzie oveľa menšie než dnes, pretože hlavné meny sa vo väčšine prvej polovice tohto storočia držali zlatého štandardu. V porovnaní s minulosťou majú dnešné vlády menej obmedzení, čo sa týka množstva peňazí, ktoré môžu dať vytlačiť, alebo množstva úverov, ktoré môžu poskytnúť verejnému a súkromnému sektoru, čím sa stal problém inflácie ešte naliehavším.

Ale nech sa dosiahne ľubovoľný dodatočný nárast úverov, prejaví sa to v znižovaní ceny úverov a ich vyššej dostupnosti. Tí, ktorí si v tej chvíli požičiavajú, samozrejme očakávajú vyššie výnosy z požičaných peňazí než sú ich náklady predstavované úrokovými platbami. Lacnejšie úvery umožňujú mnohým začať s podnikaním a tým, ktorí už vyrábajú, viac investovať do kapitálového vybavenia. Lacné kapitálové investície spôsobujú jazykom moderných ekonómov prehlbovanie kapitálovej štruktúry. Výroba zložitejších a prepracovanejších statkov teraz začína byť zisková, čo si vyžaduje ďalšie výrobné stupne. Napríklad teraz môže mať význam lepšia finalizácia, zložitejšie balenie a rozsiahlejšia distribučná sieť.

Výsledkom je, že úverová expanzia spôsobila evidentnú zmenu v distribúcii a využívaní ekonomických zdrojov. Hayek namiesto toho nejasne hovorí o „dlhších výrobných procesoch“, nemá tým však na mysli, že výroba v ekonomike s dostatkom lacných úverov nevyhnutne trvá dlhší čas, ale to, že potom existuje tendencia vyrábať zložitejšie a vo viacerých fázach výrobného procesu. Úverová expanzia má za následok to, že výrobcovia objednávajú a zavádzajú úplne nové stroje, určené na dosiahnutie vyššieho stupňa spracovania ich výrobkov, alebo dokonca na výrobu statkov, ktoré predtým boli nedostupné či zhotovované na kolene. Všetci - najmä tí, ktorí vyrábajú samotné kapitálové zariadenia - zažívajú náhly rozmach.

Bohužiaľ však tí, ktorí investovali do výroby, zareagovali na to, čo Hayek nazýva „falošným signálom“. Predpokladali, že klesajúce náklady na kapitál sú odrazom dlhodobého trendu zvýšenej dostupnosti investičných prostriedkov. V skutočnosti to však bola len jednorazová a časovo ohraničená expanzia a výrobcovia zisťujú, že ponuka investičných prostriedkov sa stráca s tým, ako banky postupne vyčerpajú svoje úverové limity a investori považujú ďalšie pôžičky za príliš riskantné. Mnohí výrobcovia teraz zistia, že si nemôžu dovoliť výrobný proces v takom rozsahu, ako plánovali a budú sa musieť vzdať napoly dokončeného kapitálového zariadenia, alebo zrušiť objednávky nových strojov či výrobných hál. Ba čo viac, peniaze, ktoré boli až doteraz na fixný kapitál vynaložené, budú teraz vo vreckách tých, ktorí ho vyrobili, čo podnieti dopyt po statkoch konečnej spotreby. Ziskovosť sa teraz presunie z kapitálovo náročných a zložitých výrobných procesov do kratších a menej

⁷⁸ Analýza tohto problému sa prvýkrát objavuje v *Prices and Production* a neskôr (s pozmenenými predpokladmi) v *Monetary Theory and the Trade Cycle*. Ďalej pozri „The Campaign against Keynesian Inflation“ v *New Studies*, ss. 191-231. Menej akademická je práca *1980s Unemployment and the Unions*, ktorá sa zaoberá niektorými aspektmi politiky zamestnanosti a peňažnej politiky.

kapitálovo náročných procesov, ktoré v záujme uspokojenia spotrebiteľského dopytu dostanú statky rýchlo na trh.

Keďže prvotné vpustenie peňazí do ekonomiky odčerpáva dopyt po výrobných zariadeniach a dostáva ich do vrecák obyvateľstva, začína sa fáza poklesu ekonomického cyklu. Všetky dostupné prostriedky sa musia rýchlo vrátiť do výrobných statkov. Niektoré zlepšenia výrobného procesu musia byť zastavené. Tie nové stroje, ktoré nemožno použiť na iné účely, nebudú mať žiadne využitie. Výrobcovia kapitálových zariadení sú postavení pred neočakávaný pokles dopytu po ich výrobkoch a budú musieť obmedzovať investície a zamestnanosť. Inak povedané, po úvodnom rozmachu príde pokles charakterizovaný nevyužívanými kapacitami a pracovnou silou. Pôvodné vpustenie peňazí do ekonomiky nevedlo k trvalému rastu, ale k bolestivému poklesu. Ide o pokles, ktorému sa nemožno vyhnúť, ak sa výrobné procesy budú prispôsobovať ekonomickej realite: je to však pokles, ktorý je oveľa lepší než situácia, ktorá by nastala, ak by k tomuto prispôbovaniu nedochádzalo.

Počiatkové vpustenie peňazí do ekonomiky má zdanlivo užitočné dôsledky. Predovšetkým, takmer všetko ide ľahšie, keď je peňazí dostatok: nové podnikanie vzniká a staré inovuje svoje vybavenie. Podľa Hayeka však inflácia v sebe obsahuje zárodoky jeho sebazničenia. Počiatková peňažná expanzia stimuluje aj investície, ktoré nemôžu byť dlhodobé ziskové, pretože sú reakciou na falošný signál, umelý a len krátko trvajúci dopyt. A práve to je veľký problém politiky vyvolávajúcej infláciu: nové procesy a nové pracovné príležitosti možno držať na rovnakej úrovni len v podmienkach peňažnej expanzie. Ťahá ich totiž so sebou zmena, o ktorú sa pričíní *zmena* peňažnej ponuky. V dôsledku toho môžu pretrvávajúť len tak dlho, pokiaľ rastú aj prírastky peňažnej ponuky. Na dosiahnutie rovnakého stimulačného efektu je preto nevyhnutné zvládnuť *narastajúcu mieru* inflácie. Akonáhle sa zastaví akcelerácia inflačného nárastu, tie firmy, ktoré balansujú na rozhraní medzi ziskom a stratou, musia začať krachovať.

Inflácia spôsobuje nesprávnu alokáciu zdrojov: Najvýznamnejšou črtou Hayekovej analýzy úlohy peňazí v ekonomike je, že zdôrazňuje, že nie je neutrálna. Rast peňažnej ponuky vyvoláva reálne zmeny vo využívaní pracovných síl a kapitálu. Inflácia presúva pracovné sily a kapitál do takých oblastí využitia, ktoré prichádzajú do úvahy len pri stúpajúcej inflácii.

Jedným z najväčších nedostatkov zjednodušených verzií kvantitatívnej teórie peňazí je, že prehliadajú tieto významné štrukturálne zmeny, ktoré inflácia spôsobuje. Základná kvantitatívna teória peňazí tvrdí, že rast množstva peňazí zapríčiňuje, s dlhým a nie vždy rovnakým oneskorením, zodpovedajúcu zmenu celkovej cenovej hladiny. Podľa Hayeka však hovoriť o „celkovej cenovej hladine“ znamená maskovať úlohu inflácie pri nesprávnej alokácii ekonomickej aktivity.⁷⁹ To umožňuje kritikom predpokladať, že nezamestnanosť nie je nevyhnutným dôsledkom (skôr či neskôr) inflácie.

Podľa Hayeka však monetaristické presvedčenie napriek všetkému obsahuje zrnko pravdy:

⁷⁹ Hayek viedol dlhý boj proti tradične veľkému zaujatiu ekonomického myslenia pre priemery a agregáty. Také agregátne veličiny, ako je napr. celková cenová hladina, množstvo peňazí alebo miera nezamestnanosti, hádžu do jedného vreca to, čo štatistika nemôže zosumarizovať. Správanie ľudí navyše neovplyvňujú tieto agregáty, ale len konkrétne okolnosti: „Žiadna z týchto veličín ako taká nemá vplyv na rozhodnutia jednotlivcov...“ (*Prices and Production*, ss. 4-5).

... jednou z najhorších vecí, ktorá by nás mohla postihnúť, by bolo, ak by široká verejnosť opäť prestala dôverovať základným tvrdeniam kvantitatívnej teórie.⁸⁰

Problém inflácie však zďaleka nemožno vyčerpať len tvrdením, že viac peňazí zapríčiňuje vyššie ceny. Podľa Hayeka sú kľúčové *relatívne* ceny, pretože to, čo sa deje s ekonomikou, závisí od toho, kam sú peniaze vpustené. Ak sú vpustené povedzme do určitého odvetvia, toto odvetvie priťahuje finančné prostriedky a investície, čo zvyšuje relatívne ceny statkov a výrobných faktorov, ktoré nejakým spôsobom súvisia. Dôsledky relatívnych cien sa potom rozširujú do pododvetví, čo pokračuje smerom von z odvetvia podobne ako vlny v bazéne, ktoré sa zo stredu rozširujú.

Hayek predkladá dokonca ešte výstižnejší príklad nalievania medu do fľaše. Keďže med je lepkavý, vytvára v strede fľaše kopček, z ktorého sa postupne rozlieva ďalej. Bude si držať svoju výšku, pokiaľ budeme med do fľaše liať - čo je veľmi jednoduchá ilustrácia Hayekovej koncepcie „kvapalnej rovnováhy“ - akonáhle však med prestaneme nalievať alebo nalievanie spomalíme, kopček v strede začne klesať a usádzať sa.⁸¹

Medzitým tento kopček peňazí priťahuje vyššími miestnymi cenami, ktoré vytvorí, viac prostriedkov do odvetví v strede. Hádám ani neprekvapuje, že tie odvetvia britského hospodárstva (ako napr. výroba lodí a ťažké strojárstvo), ktoré boli v 60-tych a 70-tych rokoch podporované expanzívnu politiku, zaznamenali taký prudký pokles, keď v 80-tych rokoch inflácia poklesla. Podobne ako kopček medu, ktorý úplne zmizne, keď med prestaneme nalievať, tie odvetvia, ktoré inflačná vlna najviac vyzdvihne, utrpia najhorší pokles, keď sa inflačný nárast zastaví.

Keynesovské riešenie: Keynesovským riešením poklesu je zvýšenie dopytu prostredníctvom expanzívnej politiky. Keynes tvrdil, že na vytvorenie nových pracovných príležitostí a výroby je potrebné zvýšiť investície. Z Hayekovej analýzy však vieme, že to môže viesť len ku katastrofe. Počiatkový rozmach spôsobený prílišným investovaním do nesprávnych oblastí ekonomiky je neskôr vystriedaný nevyhnutným poklesom. Nezamestnanosť nie je zapríčinená *nedostatočným* celkovým dopytom; je zapríčinená tým, že sa *nestretné* dopyt a ponuka. Hayek si už v roku 1939 všimol, že využívanie určitých segmentov v jednotlivých odvetviach závisí nielen od toho, *koľko* sa vyrába, ale prinajmenej v rovnakej miere aj od toho, *ako* je súčasná produkcia vyrábaná.⁸² Keď sa v 80-tych rokoch Hayek opäť vrátil k tomuto problému, opísal uvedený jav týmito slovami:

*Zatiaľ čo možnosť predaja rôzneho množstva jednej komodity samozrejme závisí od veľkosti dopytu po nej, možnosť predaja širokej palety rôznych komodít nezávisí od jednoduchého súčtu dopytov po jednotlivých komoditách. Ak sa zloženie (alebo distribúcia) dopytu po rôznych produktoch značne odlišuje od zloženia ich ponuky, žiadna veľkosť celkového dopytu nezabezpečí vyčistenie trhu.*⁸³

Keynesovský liek na nezamestnanosť, zámerné oživenie celkového „investičného dopytu“ je preto tou úplne najhoršou politikou, ktorú možno uplatňovať, ak sa má

⁸⁰ *Prices and Production*, s. 3.

⁸¹ *New Studies*, s. 173.

⁸² *Profits, Interest and Investment*, s. 24. Hayekove názory na keynesovskú hospodársku politiku pozri najmä v *New Studies*, ss. 191-231.

⁸³ *1980s Unemployment and the Unions*, s. 16.

nezamestnanosť obmedziť na minimum, pretože spojením úplne odlišných vecí absolútne ignoruje skutočnú príčinu problému nezamestnanosti.

Keynes tiež niesol zodpovednosť za to, čo Hayek nazýva „definitívnou katastrofou“⁸⁴, za vyvolanie presvedčenia, že *štát* je príčinou vysokej alebo nízkej úrovne nezamestnanosti. Podľa Hayeka je v skutočnosti jednou z najdôležitejších príčin nezamestnanosti sklon *odborov* držať vysokú úroveň miezd v odvetviach, ktorých produktivita klesá a nekompromisne si vynuocovať udržanie tradičných rozdielov napriek tomu, že potreby trhu sa každodenne menia. Kladenie prekážok potrebným úpravám úrovni relatívnych miezd zbavuje trh významného vplyvu na cenu práce a tým zaručuje, že pracovná sila sa dostane na nesprávne miesto a nevyužije sa v najefektívnejšej novej kombinácii. Tento nesúlad medzi ponukou práce a dopytu po nej sa musí postarať o to, že celková zamestnanosť je nižšia než by mohla byť.

Nesprávne riešenia nezamestnanosti: Hayek je presvedčený, že určité obvyklé spôsoby zmierňovania nezamestnanosti tento problém len zhoršujú. Napríklad medzi politikmi, a dokonca niektorými profesionálnymi ekonómami, je rozšírený názor, že zamestnanosť možno stimulovať priebežnou, ale „miernou dávkou“ inflácie. Hayek však tvrdí, že toto uvažovanie je úplne nesprávne: medzi infláciou a nezamestnanosťou neexistuje žiadna nepriama úmera, pretože celá inflácia vlastne *generuje* nezamestnanosť, takže by bola potrebná vyššia miera inflácie na udržanie nezamestnanosti v šachu, až by sa nakoniec ekonomický systém utopil v hyperinflácii Weimarského štýlu.

Dôvody tohto tvrdenia budú zrejmé, ak sa budeme pridrižovať Hayekovej analýze. Predovšetkým treba uviesť, že rast cien spôsobený peňažnou expanziou nie je v celej ekonomike rovnaký; niektoré ceny rastú rýchlejšie než iné v závislosti od toho, kde sú nové peniaze do ekonomiky vpustené a od kapitálovej štruktúry daných odvetví. Peniaze nie sú neutrálne: spôsobujú rast cien odlišným a mätúcim tempom, zapríčiňujú tak množstvo „falošných signálov“ vysielaných investorom. V podmienkach inflácie investor nevie, kam má investovať svoje peniaze, aby získal najvyšší výnos a tak sa zdroje často sústreďujú do sektorov, ktoré nemajú reálnu výnosnosť, ktorá by takú koncentráciu zdôvodnila. Dokonca aj „mierna“ inflácia, ak sa jej trvanie predlžuje, sa postará o to, že zdroje budú v stále väčšej miere sústreďované v nesprávnych oblastiach. To je plytvanie prostriedkami, *nedostatočné využitie* kapitálu a pracovných síl, ktoré samo o sebe je zločinom a ktoré spôsobuje znižovanie konkurencieschopnosti ekonomiky.

Všetky tlaky smerujú k zvyšovaniu inflácie. Počiatočná *zmena* úrovne úverov spôsobila počiatočný rozmach. Ako sme mali možnosť vidieť, udržanie novej štruktúry ekonomických procesov vyžaduje zachovanie novej miery inflácie, inak nám zostane len nová (a menej efektívna) ekonomická štruktúra. Na uchovanie stimulujúceho efektu je potrebný ďalší vzostup miery inflácie, čím sa vytvorí viac nových pracovných príležitostí a vzniknú nové podnikateľské subjekty: tento proces sa opakuje znovu a znovu, až napokon dospejeme k hyperinflácii.

Akonáhle bude určitá miera inflácie očakávaná, nebude už viac stimulovať, pretože len nový (aj keď falošný) signál rastu nových úverov podnieti ďalšiu zamestnanosť a investovanie. Udržateľná nie je žiadna politika „miernej“, ale stabilnej miery inflácie a v žiadnom prípade nie je odpoveďou na nezamestnanosť. Nezamestnanosť spôsobujú zdroje, ktoré sa nachádzajú na nesprávnom mieste v nesprávnom čase: nesúlad výrobných zdrojov a reality dopytu; vyliečiť ju môže len štrukturálna zmena zameraná na zosúladenie výrobného procesu s dopytom. Tento nesúlad všeobecná inflácia nezruší - len ho samozrejme zahalí.

⁸⁴ 1980s Unemployment and the Unions, s. 57.

Z toho dôvodu mnoho ekonomík bolo postihnutých javom, ktorý Keynesova analýza nikdy nepredvídala a zrejme nikdy uspokojivo neobjasní: javom „stagflácie“, keď inflácia a nezamestnanosť rastú zároveň. V tejto situácii sa niektoré štáty uchýlili k použitiu mzdovej a cenovej regulácie v snahe zastaviť rast cien.

Podľa Hayeka je však rast cien len znakom inflácie a nie jej príčinou. Cenová regulácia len situáciu zhoršuje tým, že bráni cenám, aby plnili svoju úlohu (reguláciu a usmerňovanie využitia zdrojov odovzdávaním signálov kupujúcim aj predávajúcim). Umelo nízke ceny obmedzia výrobu, nech by bol stav reálneho dopytu akýkoľvek; a umelo nízke mzdy budú mať za následok zamestnanosť v odvetviach, v ktorých by bez tejto regulácie boli neobhájiteľné. Mzdová a cenová regulácia, namiesto liečenia ekonomických neuduhov, zhoršuje stav vecí zvyšovaním nesprávnej alokácie zdrojov.⁸⁵

Hayek tiež pochybuje o tom, či indexácia cien môže mať nejaký efekt. Určite môže pomôcť tým, ktorí sú najviac infláciou postihnutí, najmä tým, ktorí majú fixné príjmy, ako sú napr. dôchodcovia. Nie je však pravdepodobné, že by indexácia odstránila problém inflácie, ktorá je spôsobená spotrebiteľmi pokúšajúcimi sa kúpiť viac než ponúka trh a žiadajúcimi mzdy dostatočne vysoké na to, aby splnili ich očakávania.

Recept na Keynesovskú infláciu: Infláciu, ktorá je zapríčinená zámernou peňažnou expanziou v snahe zvýšiť zamestnanosť, možno liečiť len vtedy, keď je pochopená jej podstata. Hayek to v skratke vyjadril takto: „Inflácia musí byť zastavená tak, že príde k jej úplnému potlačeniu.“⁸⁶

Tento prísny recept nepochybne má za následok vysokú nezamestnanosť, pretože príde k prepusteniu tých pracovných síl, ktoré boli infláciou nesprávne nasmerované do určitých odvetví. Čím dlhšie trvala inflácia, tým výraznejšia bude nesprávna alokácia výrobných faktorov, pretože sa neuskutočňovalo nevyhnutné prispôbenie a tieto omyly sa hromadili dlhé roky. Podľa Hayeka však je nezamestnanosť nevyhnutným dôsledkom inflácie a zárodky nezamestnanosti sú v nej zabudované. Stimulačný efekt inflácie je možné odstrániť postupne (čo podľa Hayeka vyvolá tie najväznejšie politické ťažkosti), alebo rýchlo a tolerovať veľmi vysokú mieru nezamestnanosti relatívne krátky čas. Akonáhle príde k potlačeniu inflácie a je isté, že sa opäť neobjaví, boli položené základy skutočného a trvalého ekonomického rastu.

Straty pracovných príležitostí a nevyhnutné bankroty budú v niektorých odvetviach citelnejšie než v iných. Najočividnejšie budú v tých odvetviach, ktoré z inflácie získali najviac (pravdepodobne odvetvia z raných štádií výrobného procesu, výrobcovia strojov atď.) a v odvetviach, v ktorých činnosť odborov najúspešnejšie vzdorovala úpravám miezd.

Ak má byť inflácia prekonaná, potom je prvou vecou, ktorá je potrebná, fungujúci trh práce, ktorý umožňuje hladký prechod pracovných síl z tých pracovných miest, ktorých je nedostatok, na tie, ktorých je prebytok. Bez fungujúceho trhu práce nemôže v žiadnom odvetví existovať správna kalkulácia nákladov, a preto ani žiadne efektívne využívanie zdrojov. Taký trh môže určite existovať aj tam, kde sú silné odbory, ale nikdy nie tam, kde sa zodpovednosť za riešenie nezamestnanosti považuje za starosť štátu, a tam, kde odbory nenesú žiadnu zodpovednosť za dôsledky, ktoré znamenajú pre zamestnanosť ich privysoké mzdové požiadavky.

Spoliehanie sa na inflacionistický predpoklad, že moc štátu je neobmedzená, presvedčenie, že plnú zamestnanosť možno dosiahnuť zámerným regulovaním dopytu a že všetky problémy vyplývajúce z takejto politiky možno odstrániť ďalšou reguláciou, sú v

⁸⁵ Prenikavé zhrnutie tohto prístupu pozri v *A Tiger by the Tail*, ss. 113-19.

⁸⁶ *1980s Unemployment and the Unions*, s. 23.

skutočnosti tou najsmutnejšou ilúziou. Hayek nás upozorňuje, že je pravdepodobne lepšie mať dvere stability pevne zatvorené, keď hovorí, že:

... inflácia je pravdepodobne najvýznamnejším konkrétnym faktorom v tom bludnom kruhu, kde jeden typ štátneho zásahu vyvoláva nevyhnutnosť ďalších a ďalších zásahov. Preto všetci tí, ktorí chcú zastaviť trend rastu štátnej regulácie, musia sústrediť svoje úsilie na peňažnú politiku.⁸⁷

⁸⁷ *The Constitution of Liberty*, ss. 338-39.

TRETIA KAPITOLA HAYEKOVA KRITIKA SOCIALIZMU

*Tomu, že demokratický socializmus, veľká utópia niekoľkých posledných generácií, je nielenže nedosiahnuteľný, ale že snaha o jeho dosiahnutie vytvára niečo tak diametrálne odlišné, že len niekoľkí z tých, kto si ho želajú, sú pripravení znášať dôsledky, tomu mnohí neuveria, pokiaľ táto súvislosť nebude odhalená vo všetkých jej aspektoch.*⁸⁸

Presvedčenie, že na ekonomický proces je možné aplikovať presné, racionálne plánovanie a že je možné využívaním existujúcich alebo modifikovaných demokratických inštitúcií tento proces riadiť, už dnes nie je tak silné, ako tomu bolo v čase, keď Hayek písal *Cestu do otroctva*. Napriek tomu má toto presvedčenie aj naďalej určitý vplyv, rozšírilo sa v krajinách Západu, hoci plánovanie, ktoré je zvyčajne navrhované, nie je také rozsiahle, ako to, ktoré navrhovali reformátori na začiatku tohto storočia. V roku 1944 mohol Hayek s presvedčením povedať:

*Ak už nie je v móde zdôrazňovať, že „všetci sme teraz socialisti“, je to jedine preto, že skutočnosť je príliš očividná.*⁸⁹

A hoci „horúci socializmus“ tej doby možno o niečo ochladol,⁹⁰ Hayekova poznámka je do značnej miery ešte stále platná. Socializmus je dnes uznávanou doktrínou len preto, že ľudia ešte stále veria, že ekonomické plánovanie možno realizovať v rámci demokratických inštitúcií. Zdôrazňovanie príkladov, v ktorých ideály socializmu degenerovali do tyranie, pravdaže ani zďaleka neodradí socialistu, ktorý je presvedčený, že taký vývoj nie je vôbec nevyhnutný a že také príklady nepredstavujú „skutočný socializmus“. Leon Trockij však mal nespornu pravdu, keď v roku 1937 napísal, že „tam, kde je jediným zamestnávateľom štát, opozícia znamená smrť pomalým vyhladovaním. Starú zásadu: kto nepracuje, nech neje, nahradila nová: kto neposlúcha, nech neje“.⁹¹ Hayekova analýza demonštruje, že uznanie ideálov socializmu a centrálného plánovania nevyhnutne vedie k vysokej koncentrácii moci v rukách riadiacich úradov. Tieto úrady musia spracovať množstvá ekonomických informácií, ktorých je príliš veľa, než aby ich boli schopné zvládnuť demokratické inštitúcie a sú príliš detailné na to, aby mohli byť definované všeobecnými pravidlami konania. Socialistický systém preto rýchlo degeneruje do systému moci, osobného svojvoľného zasahovania a nerovnakého zaobchádzania v rámci toho, čo ešte zostalo z demokratického zákonodarstva.⁹²

Hayek tvrdí, že to, čo môžeme vidieť v krajinách, ktoré sa pokúšali o socializmus alebo o národnosocialistické plánovanie, je výsledkom učenia samého a nie historickou náhodou, ktorej sa v budúcnosti možno vyhnúť. Hayek samozrejme neobviňuje socialistov z toho, že by si vznik týchto hrôz želali; tí, ktorí nás vedú k otroctvu, sú skutočne presvedčení, že to povedie k socialistickej utópii hojnosti, rovnosti a harmónie. Podľa neho však túto víziu môžu urýchliť len za cenu uchýlenia sa k väčšej a väčšej donucovacej sile, aby tak donútili

⁸⁸ *The Road to Serfdom*, s. 23.

⁸⁹ *The Road to Serfdom*, s. 3.

⁹⁰ Hayekove názory na tento problém pozri v „*The Road to Serfdom after Twelve Years*“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 216-28.

⁹¹ Citované Hayekom v úvode deviatej kapitoly jeho *The Road to Serfdom*.

⁹² Hayekova kniha *The Road to Serfdom* vyvolala aj medzi neekonomickou verejnosťou početné diskusie o tomto probléme, pričom hádam najnázornejším dôkazom toho je román Georga Orwella *1984*. Orwell už predtým Hayekovu knihu recenzoval v *The Observer*.

Ľudí podriaadiť sa spoločnému plánu, čo trvá až dovtedy, pokým posledných idealistov nenahradia vodcovia, ktorí sa nerozpakujú zneužiť donucovací aparát na svoje vlastné ciele. Socialista tak dosahuje úplný opak svojich zámerov a Hayek s ním vyjadruje účasť:

*Možno si predstaviť väčšiu tragédiu, než to, že v snahe uvedomele formovať našu budúcnosť v súlade s našimi vysokými ideálmi, v skutočnosti nechtiac vytvárame pravý opak toho, za čo sme bojovali?*⁹³

Hayek varuje „demokratického socialistického“ intelektuála, ktorý je presvedčený, že umiernený socializmus možno dosiahnuť a vybudovať na ňom stabilnú spoločnosť. To nie je možné. Podobne ako politický mysliteľ 18. storočia Edmund Burke predpovedal vládu teroru, ktorá bola nevyhnutným dôsledkom revolučných čias vo Francúzsku⁹⁴, Hayek ukázal mechanizmus, prostredníctvom ktorého v socialistickom hnutí určite získajú prevahu jej temné stránky, ak socialistická politika nebude opustená. Skutočnosť, že

*socializmus možno uviesť do praxe len spôsobmi, ktoré väčšina socialistov neschvaľuje, je pravdaže poučením, ktoré získali mnohí sociálni reformátori minulosti.*⁹⁵

Hayekovým príspevkom je objasnenie mechanizmu, prostredníctvom ktorého k týmto poľutovaniuhodným výsledkom dochádza.

JE PLÁNOVANIE NEVYHNUTNÉ?

Po definovaní problému začína Hayek vo štvrtej kapitole *Cesty do otroctva*⁹⁶ kritiku socializmu tým, že si kladie otázku, či je plánovaná ekonomika skutočne nevyhnutná, ako sa podľa všetkého domnieva väčšina ľudí a ako to tvrdia socialisti.

Zástancovia plánovania, tvrdí Hayek, len zriedka povedia, že plánovanie je želateľné samo o sebe; radšej používajú podobný argument ako Marx, že totiž firmy sa v snahe o vyššiu efektívnosť neustále zväčšujú a v dôsledku toho v ekonomickom systéme začínajú získavať dominantné postavenie gigantické a silné monopoly a preto je lepšie mať vládou riadenú ekonomiku, v ktorej každý (a nielen monopolisti a ich akcionári) môže spolurozhodovať o tom, čo sa má vyrábať. *Nevyhnutnosť* plánovania je preto vyvolaná problémami kapitalizmu.

Hayek spochybnil základný predpoklad tohto argumentu, že väčšie firmy sú nevyhnutne efektívnejšie a dnes, keď je jasné, že éra gigantizmu je dávno preč, treba konštatovať, že mal pravdu. Veľká firma môže znížiť niektoré prevádzkové náklady, problémy jej však spôsobujú ďalšie náklady, ktoré túto výhodu stierajú a ktoré súvisia s byrokratickou organizačnou štruktúrou, neschopnosťou uspokojovať menšinové potreby a s pomalšou reakciou na zmeny dopytu. V súčasnosti, keď si spotrebitelia žiadajú nové a často na individuálnu objednávku vyrábané produkty a keď nová technológia spôsobuje rýchle zastarávanie starých spôsobov výroby a produktov, jedine veľké množstvo menších firiem bude schopné trvalo uspokojovať spotrebiteľov.

⁹³ *The Road to Serfdom*, s. 4.

⁹⁴ Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790).

⁹⁵ *The Road to Serfdom*, s. 102.

⁹⁶ Je to vhodný začiatok pre každého, kto má niečo do činenia s politickými argumentmi.

A dochádza k poklesu konkurencie alebo k jej potlačeniu? Monopoly sa vyskytujú dosť zriedkavo a aj v prípadoch, keď sa vyskytujú, sú riadené, penalizované, alebo podporované štátom. Je jasné, že:

*Každý, kto videl, ako usilovní monopolisti neustále vyhľadávajú a často aj získavajú pomoc zo strany štátnej moci na jej účinnejšie udržanie, nemôže pochybovať, že tento vývoj vôbec nie je nevyhnutný.*⁹⁷

Tento záver potvrdzuje aj historický rámec, v ktorom monopoly vznikali. Monopoly sú charakteristické najmä pre mladé priemyselné štáty a vznikajú v dôsledku zámernej protekcionistickej politiky v oblasti zahraničného obchodu. Ako súčasný príklad možno v tejto súvislosti uviesť Japonsko, Hayek však uvádza Spojené štáty, Nemecko a Veľkú Britániu, ktoré rovnakú politiku uskutočňovali v minulom storočí a opäť v 30-tych rokoch 20. storočia, keď bol medzinárodný obchod v kríze.⁹⁸

V každom prípade je uvažovanie o monopoloch do značnej miery veľmi zmätené.⁹⁹ Monopol v skutočnosti môže byť *želateľným* dôsledkom konkurencie, ak sama veľkosť firme umožňuje poskytovať zákazníkom tovary a služby za najnižšie ceny. Pokiaľ iné firmy majú možnosť konkurovať a monopolné postavenie nie je založené na nejakom špeciálnom práve alebo privilegiiu, ale na skutočne trhovej službe, nemusíme sa ničoho obávať. A v slobodnej ekonomike, v ktorej môže dochádzať ku koncentrácii kapitálu, veľkosť sa stáva najlepším protielikom na prílišnú veľkosť: nech je moc veľkej firmy akákoľvek, vždy môže byť narušená silou nejakej inej firmy podobnej veľkosti.

V tejto otázke si tiež musíme jasne uvedomiť, že veľkosť a moc nie je to isté, a že je nemožné povedať, kedy je firma „príliš veľká“ alebo má „škodlivú moc“. Jedna firma môže mať dominantné postavenie na trhu a iné firmy ju môžu cenovo kopírovať, neexistuje však žiaden dôkaz, že by zákazník bol na tom lepšie, ak by firma s dominantným postavením bola rozdelená na niekoľko menších firiem. Možno vďaka svojej veľkosti môže vyrábať lacnejšie než menšia firma. A rozhodnutie o „optimálnej veľkosti“ firmy nemôžu vyniesť politici alebo ekonómovia: jedine firma sama, skúšajúc dopyt na trhu, sa môže dopracovať k najefektívnejšej veľkosti a prispôbiť sa danej úrovni dopytu. Ba čo viac, je potrebné všimnúť si, že veľké firmy často vznikajú bez toho, že by dominovali nejakému čiastkovému trhu: stratégiou najcitlivejších firemných plánovačov je diverzifikácia a rozloženie rizík naprieč mnohými trhmi. Moc veľkej firmy manipulovať s cenami je preto často zveličená.

Štandardizácia prináša efektívnosť: Existuje aj ďalší argument v prospech plánovania, ktorý je takmer dokonalým protikladom prvého argumentu. Je ním úvaha, podľa ktorej štandardizácia výroby a koncentrácia zdrojov do výroby užšej palety výrobkov by priniesla vyššiu efektívnosť. Konkurencia, reklama, zbytočné zmnožovanie výrobných procesov a ďalšie „zbytočnosti“ by podľa tohto argumentu mohli byť eliminované, ak by výrobky boli štandardizované. A to by samozrejme vyžadovalo ekonomické plánovanie.

Hayek vôbec nepochybuje o tom, že zo štandardizácie výroby by naozaj bolo možné získať dočasné výhody v oblasti nákladov. Podľa neho však tento argument úplne ignoruje

⁹⁷ *The Road to Serfdom*, ss. 33-4.

⁹⁸ Stojí za povšimnutie, že Marx zlyhal pri predvídaní vývoja a pádu kapitalizmu: tvrdil, že k socialistickej revolúcii príde v najvyspelejších priemyselných ekonomikách, hoci nakoniec tomu tak bolo v prevažne agrárnych krajinách. Hayek však poznamenáva, že kolektivistická kontrola bude s vyššou pravdepodobnosťou fungovať v agrárnej ekonomike s menším počtom produktov, a preto s menším počtom informácií, ktoré má spracovať a vyhodnotiť plánovací úrad.

⁹⁹ Diskusiu o monopoloch pozri v *The Political Order of a Free People*, najmä ss. 72-88.

skutočnosť, že ekonomický proces je v neustálom pohybe. Štandardizácia síce môže priniesť výhody dnes, ale neskôr nás okráda o naše úspory, pretože naša technológia sa neustále zdokonaľuje a vyvíja a niektoré výrobné problémy, ktoré sú dnes nákladné, môžu byť o niekoľko rokov neskôr úplne vyriešené. Štandardizovaním výroby na základe *súčasnej* úrovne technológie a poznania by sme len „položili všetky vajíčka do veľmi starého košíka“. Existuje teda možnosť voľby medzi úsporami teraz a lepšou schopnosťou zužitkovať výhodu úspor, ktoré budú možné v budúcnosti.

S tým súvisí aj ďalší argument. Nevieme predvídať, ktorí z dnešných výrobcov budú existovať aj v budúcnosti. Výrobok, ktorý sa dnes zdá byť vhodný a lacný, sa onedlho môže zdať veľmi staromódny a drahý. Podobne aj niektoré výrobky, ktoré sú dnes takmer úplne neznáme, preukážu svoju hodnotu a budú široko používané v budúcnosti. Takže keď sa obmedzujeme na výrobu jednotlivých štandardizovaných výrobkov v nádeji, že dlhšia doba výroby ich zlacnie, úplne tak zastavujeme veľmi podstatný *proces testovania* trhu. Namiesto toho, aby sme nechali spotrebiteľov dlhodobo prejavovať preferencie prostredníctvom trhového výberu, odhadli sme, čo sa má vyrábať. Tým sme zničili motiváciu neustále analyzovať, vylepšovať, inovovať a zdokonaľovať našu výrobu.

Za zmienku stojí ešte jedna otázka. Určite je pravdou, že nové objavy nám poskytli veľkú moc, bolo by však pochybné využiť túto moc na zničenie slobody. Hayek je preto presvedčený, že aj keď nám technologický pokrok nevnučuje komplexné ekonomické plánovanie, predstavuje úžasnú moc pre každý centrálny orgán, ktorý by ho riadil, a preto musíme byť veľmi opatrní.

Zložitost' spoločnosti: Ďalším argumentom vyslovovaným v prospech plánovania je tvrdenie, že moderná ekonomika je v súčasnosti taká zložitá, že len centrálné plánovanie môže vyriešiť problém alokácie zdrojov.

Hayek je presvedčený, že je to presne opačne. Spoločnosť a ekonomické procesy sú v súčasnosti také zložené, že úplne *presahujú schopnosti* každého plánovača alebo plánovačov pochopiť ich. Slúži však ku cti, teda nie je na škodu trhu, že obsahuje, spracúva a využíva oveľa viac informácií, než môže myseľ ktoréhokoľvek jednotlivca pochopiť.

Riadiť ekonomiku by nebol žiadny problém, ak by si nejaký centrálny plánovací úrad mohol byť istý, že disponuje všetkými nevyhnutnými informáciami, že môže tieto informácie vcelku lacno sústreďovať a že prinúti ľudí konať podľa rozhodnutí ním vynesených na základe presvedčivosti zozbieraných informácií. Ale počet faktorov, ktoré - okrem tých najmenších skupín ľudí - je potrebné zohľadniť v súvislosti s použitím zdrojov, je obrovský a veľmi rýchlo sa stáva nemožným globálny pohľad na tieto faktory. Ekonomický život sa neustále mení objavovaním nových spôsobov využitia jednotlivých materiálov, alebo vyčerpaním ich existujúcich zásob: informácie o ponuke a dopyte nikdy nemožno preniesť k nejakému centrálnemu orgánu dostatočne rýchlo a žiaden plánovací úrad nemožno naučiť osobnej schopnosti tieto informácie využiť. Plánovací úrad potrebuje čas na zistenie, aké informácie vlastne má a na ich odovzdanie ďalej. Medzitým sa však podmienky ponuky a dopytu celkom určite opäť zmenili.

Inak povedané, problém alokácie zdrojov vo veľkej ekonomike nie je problémom rozhodovania, nasledujúceho okamžite po získaní údajov, ale je problémom *zozbierania všetkých nevyhnutných informácií*. Preto:

*Predpokladať, že všetko poznanie možno dostať do mysle jednotlivca .. znamená prehliadať všetko, čo je dôležité a významné v reálnom svete.*¹⁰⁰

¹⁰⁰ *Individualism and Economic Order*, s. 91.

Ak by nejaký úrad bol schopný disponovať všetkými relevantnými informáciami o podmienkach ponuky, preferenciách spotrebiteľov a výrobných procesoch, ktoré sú dostupné v súčasnosti a budú dostupné v budúcnosti, potom by zisťovanie toho, ktoré zdroje majú byť kde použité, bolo iba problémom správnej kalkulácie. Milióny jednotlivcov v spoločnosti však majú svoje vlastné konkrétne poznanie o miestnych podmienkach, ktoré sa rýchlo menia a ktoré z tohto dôvodu nikdy nemožno vtesnať do rovníc centrálného ekonomického plánovania. Dochádza k náhodám a ku vzniku nepredvídaných potrieb; dokonca ani tá najväčšia továreň nemôže presne predvídať, kedy bude potrebovať novú strešnú krytinu, písacie potreby alebo mnoho ďalších vecí, ktoré musia byť na trhu ľahko dostupné, ak má fungovať efektívne.¹⁰¹

Trh nie je ničím, čo bolo objavené a vyvinuté vedomým plánovaním: je výsledkom, rámcom pre mnoho miliónov ľudí sledujúcich vlastné ciele, spolupracujúcich s ostatnými do tej miery, ktorú považujú za vzájomne výhodnú. Tento mechanizmus nebol vyvinutý na to, aby usmerňoval zdroje; je to výsledok ľudskej ekonomickej činnosti, rámec ich individuálneho konania. Všeobecné pravidlá, ktoré na ich konanie dohliadajú, ako napr. zákon nedotknuteľnosti majetku a zmluvy, dávajú vzniknúť veľmi zložitému celkovému poriadku; *takému zložitému, že presahuje možnosti mysle každého jednotlivca pochopiť ho.*¹⁰² Je preto veľmi paradoxné tvrdiť, že spoločnosť musí byť vedomo plánovaná, pretože sa stala veľmi zložitou.

Plánujeme všetci: Odkedy Hayek začal písať o tejto otázke, mnohí z tých, ktorí sú ešte stále presvedčení o účinnosti plánovania, zmiernili svoje návrhy o tom, ako možno plánovať veľmi zložitú spoločnosť. Najčastejšie sa argumentuje tým, že komplexné plánovanie ekonomiky má vykonávať nejaký ústredný orgán, ktorý môže dozerat' na aktuálne problémy a plánovať stratégiu na ich vyriešenie, zatiaľ čo detailné kroky potrebné na splnenie týchto strategických plánov môže aj naďalej uskutočňovať na taktickej úrovni podniková sféra.¹⁰³

Aj tieto argumenty „vyváženého rastu“, alebo „indikatívneho plánovania“, sú však opäť nepodložené. Ignorujú skutočnosť, že v istom zmysle všetci plánujeme. Každý jednotlivec a každá firma odhaduje budúci vývoj a hľadá spôsob, ako sa s ním najlepšie vysporiadať. Predvídame zmeny (či už správne alebo nesprávne) a snažíme sa urobiť všetko pre to, aby sme boli na tieto zmeny čo najlepšie pripravení. Efektívne fungujúce firmy dovedli tento proces takmer k dokonalosti, hoci žiadna firma či jednotlivec (alebo vláda) nedokáže predvídať úplne dokonale. Predvídaním plánov iných však každá firma alebo jednotlivec zosúladzuje vlastné ciele s cieľmi ostatných. Práve táto schopnosť by bola „riadiacim“ plánom potlačená: zdá sa pozoruhodné predpokladať, že politici alebo ekonómovia (ktorých povolaním je „vytvárať chaos“¹⁰⁴) by túto úlohu zvládli lepšie!

Okrem toho skutočnosť, že manažéri by už neprispôbovali svoje správanie aj nepatrným zmenám vo svojom bezprostrednom okolí (t.j. rastu či poklesu cien), ale museli by sa orientovať v dôsledkoch hlavných národných plánov a hospodárskopolitických opatrení a prispôbovať sa im, by nezvýšilo, ale naopak *znižilo* ich schopnosť dopredu plánovať. V tomto kompromise medzi plánovaním a trhovým procesom by sa životy manažérov stali

¹⁰¹ *Individualism and Economic Order*, s. 83.

¹⁰² „Je to preto, že nebol závislý od organizácie, ale vznikol ako spontánny systém, v ktorom štruktúra modernej spoločnosti dosiahla taký stupeň zložitosti, ktorý by nikdy nebolo možné dosiahnuť zámernou organizáciou“ (*Rules and Order*, s. 51).

¹⁰³ Vývoj Hayekových názorov a jeho kritika tohto návrhu na umiernené plánovanie pozri „The New Confusion about „Planning“ v *New Studies*, ss. 232-46, najmä ss. 238-40.

¹⁰⁴ *New Studies*, s. 23.

kriticky závislými od byrokracie, jej pomalosti a nepredvídateľnosti, ktoré sú pre byrokratické rozhodovanie charakteristické.

Nech je počet ekonomických premenných, ktoré obsahuje nejaký plán, akýkoľvek, plánovanie znamená, že sa *zameriame len na jeden odhad* budúceho vývoja. Ak sa ukáže, že tento odhad bol presný, tieto plány pomôžu splniť naše ciele, chybný odhad však môže mať katastrofálne dôsledky. Takže čím je plán obsiahlejší, čím viac odhadov treba urobiť, tým vyššia je možnosť katastrofy. Tam, kde firmy majú možnosť vypracúvať vlastné predikcie o budúcich podmienkach ponuky a dopytu, len ony znášajú aj riziko z toho vyplývajúce. Umožniť firmám a jednotlivcom tvoriť vlastné plány sa preto zdá byť nekonečne bezpečnejšie, než zveriť odhady budúceho vývoja nejakému centrálnemu plánovaciemu úradu, čo ohrozuje budúcnosť nás všetkých.

*Vari je naozaj pravdepodobné, že by Národný plánovací úrad lepšie odhadol „počet áut, počet generátorov a množstvo mrazených potravín, ktoré budeme potrebovať, povedzme do piatich rokov“, než Ford alebo General Motors atď. a čo je ešte dôležitejšie, bolo by vhodné, aby rôzne spoločnosti v nejakom odvetví konali všetky podľa rovnakého odhadu?*¹⁰⁵

Hayek v tejto súvislosti chce zdôrazniť najmä skutočnosť, že ak ekonomický systém nie je centrálné riadený, neznamená to ešte, že je „neplánovaný“. My všetci plánujeme, firmy sú úspešné vtedy, keď je ich plánovanie presné a efektívne, ak tomu tak nie je, potom krachujú. Slobodná ekonomika je preto namiesto jedného centra plánovaná v mnohých centrách a v dôsledku toho môže využívať informácie o miestnych podmienkach, ktoré sú k dispozícii na individuálnej a firemnej úrovni, ale ktoré by sa k centrálnemu orgánu nedostali v potrebnom rozsahu.

*Nie je to spor o tom, či plánovať alebo nie. Je to spor o tom, či sa má plánovať centrálné, jedným ústredným orgánom, pre celý ekonomický systém, alebo či sa táto činnosť má rozdeliť medzi veľký počet jednotlivcov.*¹⁰⁶

Plánovanie a priori predpokladá riadenie: Hayek nám pripomína, že jednou z najmocnejších schopností ľudskej mysle je schopnosť vedomej organizácie v záujme dosiahnutia konkrétneho cieľa. Ale rovnako ako všetky zámerne vytvorené organizácie, aj plánovaná ekonomika musí mať obmedzenú veľkosť. Vedomým riadením určite možno veľmi dobre dosiahnuť niektoré ciele, ako tomu bolo napr. pri výstavbe *diaľnic* v Nemecku (a dnes by sme museli doplniť aj ďalšie príklady: americké pristátie na Mesiaci a pôsobivé ozbrojené sily Sovietskeho zväzu). Nemožno ním však koordinovať všetky informácie potrebné na riadenie ekonomického systému *ako celku*; nemožno ním splniť *všetky* ciele, ktoré trh *bežne* dosahuje.

Od plánovania môžeme očakávať maximálne to, že pravdepodobne do značnej miery uspokojí ambície niektorých odborníkov s konkrétnou predstavou o tom, čo by sa malo urobiť v ich profesionálnej oblasti, či už to je výstavba *diaľnic*, vojenská technológia, alebo veda. O ukázkových výsledkoch plánovaných ekonomík však len ťažko možno tvrdiť, že skutočne uspokojujú reálne potreby: sieť nemeckých *diaľnic* bola síce veľkolepá, zväčša však bola nevyužitá. Systém plánovania však nepochybne robí jedno: zjednocuje idealistov a technických odborníkov, ktorí zasvätili svoje životy jedinému cieľu a ktorí majú dobre sformulovanú predstavu o tom, ako by spoločnosť mala vyzerat'. Ale tí istí idealisti, ktorí sú

¹⁰⁵ *New Studies*, s. 240.

¹⁰⁶ *Individualism and Economic Order*, s. 79.

najrozhodnejšími zástancami plánovania, by boli najnebezpečnejší, ak by ho mali administratívne zabezpečovať, pretože sú veľmi netolerantní ku konkurenčným predstavám iných. A preto:

*Od svätca a zanieteneho idealistu k fanatikovi je často len krôčik.*¹⁰⁷

Problém spočíva v tom, že všetci sme „odborníkmi“ s vlastnými cieľmi, že všetci máme aspoň nejakú predstavu o tom, čo treba robiť. Prikazovacia ekonomika nemôže koordinovať všetky naše želania a zosúladiť ich, pretože žiadny plánovač nie je schopný zvládnuť všetky relevantné informácie. Musí si preto zvoliť *niekoľko* cieľov a dosiahnuť ich na úkor iných cieľov.

Jedným z požehnaní slobodnej spoločnosti je, že v skutočnosti sa nemusíme dohodnúť na spoločných cieľoch, aby sme mohli spolu žiť a pracovať a prostredníctvom trhovej výmeny si dokonca pomáhať. A predsa je práve táto vlastnosť slobodnej spoločnosti zástancami plánovania chápaná ako jej nedostatok. A to aj napriek tomu, že ich úsiliu o dosiahnutie „spoločenského blahobytu“ alebo „celospoločenských cieľov“ evidentne chýba obsah. Dokonca aj tí najzarytejší plánovači zvyčajne nie sú schopní nájsť zhodu v tom, čo má byť „spoločenskými cieľmi“.

Zatiaľ čo táto príjemne znejúca rétorika môže získať pre plánovanie podporu, nie je pravdepodobné, že neskôr pomôže plánom samým, pretože predstava tvorby plánov *a priori predpokladá*, že sú tvorené za nejakým *konkrétnym účelom*, že majú splniť nejaký konkrétny súbor cieľov. V spoločnosti však žiadna taká zhoda neexistuje a je veľmi pochybné, či vôbec môže existovať s výnimkou tých najmenších ľudských spoločenstiev. Každý, kto hodiny blúdil ulicami neznámeho mesta v skupine hľadajúcej vhodnú reštauráciu, ktorá by všetkým vyhovovala, uzná múdrosť nasledujúcej Hayekovej poznámky:

*Výsledok zhody o nevyhnutnosti plánovania bez zhody o spoločných cieľoch by bol podobný, ako keby sa skupina ľudí podujala vydať sa na cestu bez toho, že by sa dohodla, kde pôjdu; v dôsledku toho môžu všetci absolvovať cestu, ktorú väčšina z nich vôbec nechcela.*¹⁰⁸

ÚPADOK DEMOKRACIE

Práve zložitnosť rozhodovania o tom, aké majú byť tie pravé ciele kolektívnej ekonomiky, o ktoré dobro sa usilovať najskôr a ako ho čo najlepšie dosiahnuť, začína posúvať socialistický štát na jeho ceste smerom k otroctvu. Hayek vykresľuje tento obraz: pretože o cieľoch, ktoré majú byť stanovené, sa vedie vášnivá polemika, parlamenty začínajú byť chápané len ako rečnícke arény; dokonca aj tam, kde možno stanoviť ciele, budú existovať nezhody o tom, ako ich dosiahnuť; a ak aj bude zvolená nejaká cesta, detaily o administratívnom zabezpečení, ktoré sú potrebné na jej realizáciu, budú presahovať schopnosti a možnosti tohto voleného orgánu dohodnúť sa. V myšliach verejnosti bude silnieť presvedčenie, že rozhodovanie o otázkach sociálneho programu treba odňať politikom a zveriť odborníkom, ktorí sú efektívnejší a menej rozvláčni.

Tento pocit potvrdí aj správanie samých politikov, ktorým sa bude zdať, že pre technické aspekty musia mnoho administratívnych rozhodnutí postúpiť iným. Práve preto tieto rozhodnutia však nemožno zveriť nevoleným orgánom a úradníkom, pretože komplexnosť problémov vyžadujúca delegovanie znamená, že o nich *nemožno rozhodnúť*

¹⁰⁷ *The Road to Serfdom*, ss. 40-41.

¹⁰⁸ *The Road to Serfdom*, s. 46.

podľa všeobecných pravidiel platiacich pre všetkých. Rozhodovacia právomoc je delegovaná, pretože úradníci majú čas a odborné znalosti pre rozhodovanie podľa „skutkovej podstaty každého prípadu“. To je však len ďalšia fráza ospravedlňujúca svojvoľné zaobchádzanie s mocou. Akonáhle štátne agentúry disponujú mocou, ktorá im bola delegovaná, mocou prijímať a aplikovať rozhodnutia na individuálnej úrovni, ďalší vývoj je veľmi dobre známy:

*... akonáhle štátne agentúry dostanú donucovacie právomoci na dosiahnutie konkrétnych cieľov, tieto právomoci nemožno demokraticky zvolenými zhromaždeniami účinne kontrolovať.*¹⁰⁹

Dokonca aj štáty, v ktorých existuje len mierna centrálna kontrola ekonomiky, ako napr. mnohé krajiny Západu, boli svedkami tohto vývoja: nie je to nič neobyčajné alebo vymyslené. Vo Veľkej Británii alebo v Spojených štátoch a v mnohých ďalších viac-menej slobodných spoločnostiach existujú štátni úradníci, ktorí neboli volení a ktorí v konečnom dôsledku majú právomoc tvoriť zákonodarstvo v určitých oblastiach; priestor pre ich individuálne rozhodovanie je veľmi široký a ak sa im zachce, môžu uprednostniť určité záujmové skupiny; ich vrtochy môžu byť uvalené na širokú verejnosť; a nepodliehajú potrebe znovuzvolenia voličmi. Často neexistuje žiaden mechanizmus, ktorý by mohol spochybniť ich rozhodnutia.¹¹⁰ Pokiaľ štátne agentúry vlastne rozhodujú o zákonodarstve, ich činnosť ťažko možno považovať za službu spravodlivosti; a Hayek chápe tento druh svojvoľnej a neobmedzenej moci ako najväčšiu hrozbu slobodnej spoločnosti:

*Nie je žiadnym zveličením povedať, že najväčšie nebezpečenstvo pre slobodu dnes predstavujú tí, ktorí sú v súčasných systémoch vlády najpotrebnejší a najmocnejší, predovšetkým výkonní profesionálni administratívni pracovníci, ktorých starosťou je výlučne to, čo považujú za verejné dobro.*¹¹¹

Rovnosť pred zákonom: Každá spoločnosť, ktorá je odhodlaná presadzovať socialistické ideály centrálného plánovania, podľa Hayeka musí zrušiť princípy rovnakého zaobchádzania pred zákonom. Tento uctievaný ideál musí v socialistickom systéme logicky zahynúť.

Ako prvý padne za obeť starý liberálny princíp, že *sama vládna moc musí byť limitovaná*. Moc vodcov, kráľov alebo zvolených zhromaždení sa vždy musela opierať o všeobecný konsenzus, ktorý určoval, ktoré právomoci im majú prislúchať. Vždy existovala určitá *oblasť súkromia*, do ktorej štát nemá právo vstupovať. Ak však majú byť plány centrálnych ekonomických orgánov úspešné, nič im nesmie stáť v ceste; musia mať možnosť kontrolovať *všetky* ekonomické zdroje, ktoré daná krajina dokáže nazhromaždiť, inak môžu ich plány byť zmarené. Inak povedané, tradičné a zvykové obmedzenia štátnej moci musia postupne zmiznúť.

Právny systém sa musí zrútiť ešte aj v inom zmysle. Plánovači musia v záujme dosiahnutia svojich zámerov nariadiť použitie *určitých zdrojov na určité ciele*. Plánovaná

¹⁰⁹ *The Constitution of Liberty*, s. 116.

¹¹⁰ Všetko uvedené bolo možné vidieť v Británii napríklad na fungovaní úradov plánovania územného rozvoja. Ich kritiku pozri v *The Constitution of Liberty*, 22. kapitola: Hayek tu uvádza okrem iného: „Administratívny útlak celej ekonomiky, ku ktorému inklinujú mestskí plánovači, najlepšie dokumentujú drastické ustanovenia zákona o plánovaní britských miest a regiónov z roku 1947.“ (*The Constitution of Liberty*, s. 353).

¹¹¹ *The Constitution of Liberty*, s. 262.

ekonomika na rozdiel od trhu nie je založená na fungovaní všeobecných pravidiel; je založená na zámernom riadení zdrojov v záujme dosiahnutia určitých výsledkov. Keďže plánovači presúvajú zdroje z jedného sektoru ekonomiky do druhého, neustále musia rozhodovať o tom, koho názory zavážia najviac, koho návrhy majú byť akceptované a ktorí pracovníci sú momentálne k dispozícii pre prácu na prijatých plánoch. A na individuálnej úrovni budú musieť štátne agentúry rozhodovať o konkrétnom prípade „podľa ich skutkovej podstaty“ a nie podľa vopred známeho všeobecného pravidla, na základe ktorého by bolo možné odhadnúť pravdepodobný výsledok; to znamená, že každé rozhodnutie bude urobené na základe toho, do akej miery bude podporovať v tej chvíli platný plán, a ako také tieto rozhodnutia a ich výsledky nemožno vopred predvídať.

Je zrejmé, že za takých okolností musí byť zákon zrušený. Tam, kde príkaz centrálného orgánu určuje využitie pracovných síl, stávajú sa tie iba malými súčiastkami veľkej hry, predmetom svojvoľných krokov potrebných na dosiahnutie celkového konečného výsledku. Neexistujú žiadne všeobecné pravidlá regulujúce vývoj, žiadne istoty o tom, ako sa ich vláda môže zajtra zbaviť. A opäť tam, kde vláda môže predvídať, ako môžu jej plány ovplyvniť určitých ľudí, nemôže byť nezaujatá pri výbere cieľov. Za takých okolností neexistuje žiadna „slepá“ spravodlivosť; *musí* voliť medzi jednotlivcami.

Hayek je presvedčený, že akonáhle týmto spôsobom prišlo k odstráneniu princípov zákonnosti a obmedzení štátnej moci, otvorili sa stavidlá fanatickému nacionalizmu a prenasledovaniu menšín. Podľa Hayeka je práve toto spoločnou črtou plánovaných ekonomických systémov a všetkým tým, ktorí chcú vidieť politické dôsledky plánovania uskutočnené v praxi, zdôrazňuje:

*... viac než dostatočne sa preukázali takmer neobmedzené možnosti politiky diskriminácie a útlaku, ktorú prinášajú také zdanlivo neškodné princípy, ako napr. „štátne riadenie rozvoja odvetví“.*¹¹²

Ekonomická sloboda znamená spoločenskú slobodu: Často sa predpokladá, že tým, že sa vzdáme *ekonomickej* slobody, môžeme získať *iné* hodnoty, ktoré si ceníme.

Hayek si naopak všíma, že ekonomické faktory podmieňujú naše úsilie o dosiahnutie všetkých - aj neekonomických - cieľov. Výberom medzi alternatívnymi cieľmi oceňujeme všetko, čoho sa musíme vzdať, ak chceme dosiahnuť niečo iné, ako aj úžitok, ktorý z toho budeme mať a snažíme sa nájsť takú kombináciu našich zdrojov, napr. času a peňazí, s ktorými dosiahneme najlepšie výsledky s minimálnymi nákladmi. Všetko, o čo sa snažíme, podlieha teda „ekonomickému“ rozhodovaniu; aj keď peniaze nemusia byť najdôležitejšie, vždy kalkulujeme naše náklady v podobe všetkého, čoho sa musíme vzdať, ak chceme dosiahnuť nejaký cieľ.

Navyše peniaze nie sú (s výnimkou netypického prípadu lakomca) cieľom samy o sebe, ale sú prostriedkom na dosiahnutie iných cieľov. Peniaze dávajú ľuďom moc dosiahnuť to, čo chcú. Bohatstvo nám dáva možnosť robiť v budúcnosti to, o čom si nie sme istí, že to chceme robiť teraz, alebo nemáme istotu o existujúcich možnostiach. Peniaze nie sú ničím, čo sa snažíme získať len kvôli peniazom samým. Keďže celý náš život si vyžaduje ekonomické kalkulácie a pretože ekonomické kalkulácie sú nevyhnutné pre dosiahnutie neekonomických želaní, nie je možné ich jednoznačne oddeliť. To znamená, že úrad, ktorý má kontrolu nad ekonomickými procesmi, má tiež kontrolu nad všetkým, čo ľudia môžu dosiahnuť a kontrolu nad tým, ktoré neekonomické ciele budú môcť dosiahnuť. Je to strašná moc:

¹¹² *The Road to Serfdom*, s. 65.

*Ekonomická kontrola nie je len kontrolou istej oblasti ľudského života, ktorú možno oddeliť od ostatných; je to kontrola prostriedkov na dosiahnutie všetkých našich cieľov. A každý, kto má výlučnú kontrolu týchto prostriedkov, musí tiež určiť, akým cieľom majú slúžiť, ktoré hodnoty sa majú ceniť ako vyššie a ktoré ako nižšie, skrátka musí rozhodovať o tom, v čo majú ľudia veriť a o čo sa majú usilovať.*¹¹³

Tyraniu, ktorej táto kontrola otvára priestor, možno ľahko ilustrovať. V slobodnej spoločnosti neexistujú nepreniknuteľné bariéry ambícií kohokoľvek: problém spočíva len v tom, že mnoho ľudí chce na dosiahnutie mnohých odlišných cieľov tie isté zdroje a že dosiahnutie nejakého konkrétneho súkromného cieľa môže stáť veľmi veľa námahy. V plánovanej ekonomike sú však tieto bariéry veľmi pevné; ciele, ktoré nezapadajú do schválených celospoločenských cieľov, sú jednoducho nedosiahnuteľné. Hayek uvádza príklad nie príliš peknej dievčiny, ktorá veľmi túži stať sa predavačkou a chatrného chlapca, ktorý si zamiloval prácu, v ktorej ho jeho slabosť znevýhodňuje. V konkurenčnej ekonomike, ak si tieto posty naozaj tak veľmi cenia, s najväčšou pravdepodobnosťou ich aj dosiahnu, aj keď za cenu počiatočných obetí, pretože ich odhodlanie a ostatné povahové vlastnosti sa nakoniec zrejme prejavia. Ale plánovač, ktorý rozhoduje o tom, kto sa hodí na akú prácu, potrebuje objektívny test; tí, ktorí by neboli štandardnými uchádzačmi, by neuspeli a nikdy by tak pravdepodobne neuspokojili svoje vysnívané ambície. V kolektivistickej ekonomike je jednotlivec holým prostriedkom na dosiahnutie „vyšších“ cieľov a nemôže prekonať bariéry stanovené tými, ktorí o ňom rozhodujú.

Tieto príklady ukazujú, že alternatívou oceňovania je hľadanie rovnováhy medzi možnosťami a zdrojmi a bolo by možné uviesť dokonca extrémnejšie príklady spochybňujúce opodstatnenosť rozhodovania o živote jednotlivcov štátnymi orgánmi a nie „ekonomickými“ kalkuláciami jednotlivcov samých. Napríklad tam, kde je medicína kontrolovaná štátom, ovládajú kontrolné orgány život a smrť každého z nás tým, že rozhodujú o tom, kto má mať prístup k umelej obličke, kto má právo na závažnú operáciu srdca atď. Hayek je presvedčený, že je jednoducho neprípustné, aby o našom duševnom a fyzickom zdraví a dokonca o živote rozhodoval nejaký štátny orgán, ale pre jednotlivcov je lepšie mať možnosť vzdať sa určitých cieľov (povedzme dovolenky) v záujme dosiahnutia nejakých iných cieľov (napr. nevyhnutnej operácie).¹¹⁴

Z toho vyplýva záver, že centrálné plánovanie sa nikdy nemôže zastaviť len pri ekonomickej kontrole, ale zákonite sa musí rozšíriť do života spoločenstva. Ekonomická kontrola znamená úplnú kontrolu všetkého, o čom sú ľudia presvedčení, že stojí za to usilovať sa dosiahnuť to. Preto musíme stáť na stráži a chrániť

*... slobodu v ekonomických vzťahoch, bez ktorej nikdy v minulosti osobná a politická sloboda neexistovala.*¹¹⁵

Ekonomická rovnosť: Akonáhle zoslabne presvedčenie, že plánovaná ekonomika môže zabezpečiť blahobyť, ktorý sľubovala, jej teoretici a zástancovia sa musia spoľahnúť na iné spôsoby jej ospravedlnenia. Myšlienka väčšej rovnosti pred zákonom je očividne neprijateľná v spoločnosti, v ktorej nie sú ľudia chránení všeobecnými pravidlami, ale sú *riadení štátnymi*

¹¹³ *The Road to Serfdom*, s. 68-9.

¹¹⁴ *The Constitution of Liberty*, ss. 297-300 tento problém veľmi dobre vystihuje. Pozri tiež piatu kapitolu tejto knihy.

¹¹⁵ *The Road to Serfdom*, s. 10.

orgánmi a ani myšlienka väčšej rovnosti príležitostí nie je veľmi vhodná, keď všetky príležitosti sú vlastne darom zo strany vládnej moci. Zvyčajným ospravedlnením plánovanej ekonomiky sa v tomto štádiu stáva jej schopnosť zabezpečiť „rovnomernejšie“ rozdelenie bohatstva alebo príjmov.

Problém spravodlivého rozdelenia zdrojov medzi všetkých členov spoločnosti pravdaže nie je len ekonomickým problémom, ale je tiež významnou príčinou *politickej* diskusie:

*Akonáhle štát na seba preberá úlohu komplexného plánovania ekonomického života, problém spravodlivého postavenia rôznych jednotlivcov a skupín sa samozrejme musí stať ústredným politickým problémom.*¹¹⁶

Plánovači si nemusia želať prerozdelenie príjmov podľa nejakého politického ideálu, ale akonáhle sa začne s plánovaním, je veľmi ťažké stále rozsiahlejšie prerozdelenie príjmov zastaviť. Najmä vtedy, keď ľudia chápu sami seba ako (a politici ešte ďalej posilňujú ich názor) prostriedok na dosiahnutie nejakého spoločného cieľa a požadujú rovnakú odmenu. Tam, kde riziká často náhodnej kombinácie schopností, šťastia a neosobných trhových síl majú vplyv na výsledný príjem, môže nerovnosť ľahšie vzniknúť, ale vo vedome plánovanej ekonomike je ťažšie akceptovateľná.

Jediným možným spôsobom, ako možno v plánovanej ekonomike zafixovať príjmy, je podľa Hayeka nastolenie úplnej rovnosti. Len málo ľudí sa však nazdáva, že by to bolo vhodné, preto plánovač zvyčajne argumentuje len „spravodlivejšími príjmami“ alebo nejakou inou všeobecnou frázou, ktorá má rôzny význam pre rôznych ľudí. Naša predstava o „spravodlivej“ odmene za prácu vzniká na základe toho, že žijeme v konkurenčnej ekonomike, v ktorej sú mzdové sadzby všeobecne známe, aj keď si uvedomujeme, že dlhodobo kolíšu; taká predstava však v socializme rýchlo mizne. Aby mohol plánovač rozhodnúť, čo je „spravodlivá mzda“, musí si urobiť vlastný odhad hodnoty jednotlivcov či celých skupín a ku konfliktom sa schyľuje vždy, keď sa ocenenie stanovené plánovačmi odlišuje od ocenenia, ktoré ľudia uplatňujú sami na seba.

Sme tak svedkami veľkého boja medzi rôznymi skupinami pokúšajúcimi sa od riadiacich orgánov dostať čo najväčší diel z príjmového koláča. Pritom vôbec nie je isté, že v tomto boji zvíťazia práve tie najchudobnejšie skupiny obyvateľstva. Dobre organizované záujmové skupiny, pohotoví ľudia, profesionálni právnici, inžinieri či učitelia budú mať v otázkach sociálnych výhod s oveľa vyššou pravdepodobnosťou silnejšie „politické svaly“ než neorganizované vrstvy veľmi chudobných.¹¹⁷

Tento konflikt nepochybne ešte viac posilní ostré politické rozdiely, ktoré musia byť odstránené, ak sa nemá rezignovať na úlohu plánovania v spoločnosti. V tomto štádiu môžu dokonca vzniknúť alternatívne formy socializmu, ako bol napr. národný socializmus v Nemecku, ktorý oslovil priamo najchudobnejšie vrstvy, obchádzajúc tak mocné odbory. Hayek tento problém už ďalej nerozvádza, ale každý, kto bol svedkom ostrej dogmatickej výmeny názorov medzi vzájomne si konkurujúcimi typmi socializmu, vie o čom je reč.

PREČO DOCHÁDZA K NAJHORŠIEMU

¹¹⁶ *The Road to Serfdom*, s. 80.

¹¹⁷ Príklady zvýhodňovania organizovaných voličských skupín na úkor skutočne chudobných pozri *The Constitution of Liberty*, ss. 311-13: „... akonáhle príde k zrušeniu proporčného daňového systému, získať nemusia tí, ktorí by to najviac potrebovali, ale s väčšou pravdepodobnosťou tie vrstvy, ktoré disponujú najväčším počtom hlasov...“

Akonáhle zvolené zhromaždenie socialistického štátu prenieslo administratívne právomoci na orgány nevolených odborníkov, vzniká problém koordinácie všetkých aktivít štátu a potreba prijať opatrenia predchádzajúce stretu záujmov. Podľa Hayeka sa práve v tejto chvíli stále hlasnejšie ozýva volanie po silnom vedení (ktoré bolo, vďaka očividnej neschopnosti zvolených orgánov dohodnúť sa, prítomné vždy), pretože sa zdá, že plánovací proces potrebuje rozhodného vodcu, ktorý je schopný tento proces aj realizovať.

Ak sa taký vodca alebo skupina vodcov objaví, bude požadovať moc a odstránenie morálnych zábran. Koniec koncov v plánovanej ekonomike, v ktorej je tvorba bohatstva (a tým aj ostatné ciele) kontrolovaná, je moc tým jediným, čo stojí za to mať, a preto sa bude o ňu uchádzať veľa kandidátov. História aj na príklade Nemecka dokázala, že v tejto fáze sa skutoční socialisti zľaknú, pretože majú zábrany v podobe vlastných ideálov. Nezlaknú sa však ostatní a ľudia bez škrupulí sú priťahovaní rastúcou mocou, ktorá je v kolektivistickej ekonomike na dosah ruky, ktorá zošnurováva úsilie miliónov ľudí a je oveľa koncentrovanejšia než akákoľvek moc v slobodnej ekonomike.¹¹⁸

Akonáhle sa objaví silný vodca, je len veľmi ťažké zastaviť ho. Možno ho kritizovať, ale jeho kritici budú nejednotní v názore, čo by sa malo urobiť a budú len ťažko hľadať spoločnú reč. Je možné, že parlament zostane zachovaný, ba dokonca možno bude aj čeliť niektorým pokusom o zneužitie moci. Ekonomický vodca však na to, aby mohol riadiť ekonomiku a spoločnosť, musí mať k dispozícii všetky dostupné zdroje moci, čo znižuje význam neutralizačných snáh zo strany ostatných orgánov.

Pri upevnení svojho postavenia sa silný vodca spolieha na masy s nekomplikovaným pohľadom na svet. Nepochybne bude zneužívať rozhorčenie, ktoré plánovanie už vyvolalo a bude hľadať spojencov medzi poslušnými a dôverčivými. Nepriateľ je veľmi užitočnou demagogickou pomôckou a Hayek tvrdí, že pre diktátorský socializmus je typická veľmi nacionalistická tvár. Je to preto, že kolektivismus, nech už hlása čokoľvek, je v skutočnosti určený len pre úzku skupinu ľudí alebo pre národ; kto žiada celosvetovú rovnosť príjmov, alebo rozdelenie kapitálových zdrojov naakumulovaných v kolektivistickom režime aj medzi ostatné krajiny? V teoretickej rovine je socializmus internacionalistický, v skutočnosti je však nacionalistický a imperialistický. A práve to sú črty, ktoré Hayek pri viacerých príležitostiach zavrhol.

Morálne aspekty kolektivismu: V kolektivistickej spoločnosti je možné stať sa ľahšie diktátorom, pretože vyznáva úplne iné morálne hodnoty ako liberálna spoločnosť a má tendenciu podporovať moc štátnych orgánov. V liberálnych spoločnostiach nikto ľudí nenúti alebo dokonca priamo nevyzýva konať určitým spôsobom; majú slobodu konania za predpokladu, že rešpektujú isté minimálne pravidlá správania. Kolektivistická morálka však požaduje plnenie určitých povinností stanovených štátnou mocou a nadobudnutie „užitočných zvyklostí“, ktoré prispejú k splneniu centrálného plánu.

Podľa Hayeka, akonáhle sa jednotlivec stáva prostriedkom na dosiahnutie nejakého cieľa, aj tie najstrašnejšie udalosti sa stávajú možnými. Napríklad šťastie jednotlivca sa v kolektivistických prepočtoch stáva takmer bezcennou hodnotou. Opozíciu treba potlačiť, pretože by mohla znervózňovať ľudí, alebo ich dokonca odvádzať od schválených cieľov. Jednotlivci musia byť zmierení s tým, že v záujme toho, aby čo najefektívnejšie slúžili dosiahnutiu spoločenských cieľov, budú prípadne musieť zmeniť spôsob života a zaujať nové miesto v spoločnosti podľa rozhodnutia štátneho orgánu.

¹¹⁸ Hayekovu analýzu tohto problému pozri v *The Road to Serfdom*, kapitola 10.

Krutosť sa tak stáva morálnou povinnosťou a totalitný vodca a jeho štáb musia byť schopní prekročiť akékoľvek morálne pravidlo, ktoré je v liberálnej spoločnosti nedotknuteľné. História nám však hovorí, že totalitné štáty nikdy netrpeli nedostatkom takých ľudí.

Potieranie pravdy: Súčasťou tohto procesu je ešte jeden aspekt, ktorý Hayek považuje za taký dôležitý, že mu venuje v *Ceste do otroctva* celú kapitolu. Ide o manipulovanie s informáciami.¹¹⁹

Totalitný plán vyžaduje od ľudí, aby verili vo vybrané ciele a tradičný spôsob, ako to zabezpečiť, je kontrola informácií o prípadných alternatívach. Morálnym problémom tu nie je otázka, či sú zvolené ciele dobré alebo nie, ale to, že propaganda neustále podkopáva zmysel pre pravdu. Prijatie novej morálky musí nevyhnutne sprevádzať prekrúcanie starej liberálnej morálky; pojmy musia zmeniť svoj význam, aby tak podporili tento proces; plánovač bude musieť zdôvodniť svoje rozhodnutia týkajúce sa verejnej spotreby, pretože v praxi nemá pre ne oporu v známych morálnych princípoch; predsudky plánovačov budú povýšené na „vedecké“ teórie atď.

Školy budú zneužívané na utlmovanie kritiky totalitného režimu tým, že budú hlásať solidaritu; informácie zo zahraničia budú kontrolované; dokonca prednášky z histórie, práva a ekonómie budú musieť byť upravené, aby tak chránili ciele považované všetkými za také dôležité. Súčasne (hovori Hayek s pocitom trpkéj skúsenosti) zmena významu pojmov uvalí bariéry na racionálnu diskusiu v sociálnej alebo v ekonomickej teórii; samozrejme, abstraktné myslenie ako celok bude zavrhnuté, pretože sa nachádza mimo bezprostredných zámerov štátu a môže im dokonca škodiť. Táto devalvácia pravdy však nie je len nejakým náhodným vedľajším produktom kolektivismu; je nevyhnutná na to, aby mohli byť zachované pevne stanovené spoločenské ciele.

Časté sú argumenty, že v konkurenčnej ekonomike sú ľudia podobne manipulovaní skreslenými a nepresnými informáciami, najmä reklamou. V konkurenčnej ekonomike však nikto nemôže zabrániť slobodnému mysleniu, ani ho obmedziť tak, aby muselo slúžiť istému účelu. Je samozrejmé, že konkurenčná ekonomika existuje vďaka objavovaniu nových myšlienok, nových spôsobov výroby a nových výrobkov, pričom odmeňuje tých, ktorí s nimi prichádzajú. Aby však kolektivistické teórie a spoločenské ciele neboli zničené novými myšlienkami a faktami, tieto myšlienky treba zastrašiť a fakty zmeniť.

VPLYV HAYEKOVEJ KRITIKY SOCIALIZMU

Je zrejmé, že *Cesta do otroctva* v minulosti do značnej miery prispela k pribrzdzeniu utopických sociálnych teórií mnohých intelektuálov. Nebola to kniha, ktorej zámerom by bolo vysvetlenie vtedajšieho vývoja totalitarizmu v nacistickom Nemecku, hoci to nepochybne dokázala. Rovnako nebolo jej zámerom tvrdiť, že zostup k totalitarizmu je nevyhnutný, akonáhle vy kročíme cestou, ktorá k nemu smeruje. Celkom určite však demonštrovala, že nepredvídané, ale nevyhnutné dôsledky socialistického plánovania vytvárajú situáciu, v ktorej - ak sa bude aj naďalej uskutočňovať politika plánovania - zvíťazia totalitné sily.

Z tohto dôvodu pomohla uvedená kniha mnohým významným a vplyvným osobnostiam pochopiť dôsledky ich vlastných idealistických návrhov. Dokonca aj lord Keynes, v súčasnosti svätý patrón mnohých socialistických ekonómov, o nej napísal, že

¹¹⁹ *The Road to Serfdom*, kapitola 11.

„súhlasil takmer s celou knihou, a nielen to, súhlasil s ňou dokonca z celého srdca“.¹²⁰ Je samozrejmé, že kniha nezastavila politikov, alebo po vojne nezabránila vo Veľkej Británii zvoleniu labouristickej vlády presadzujúcej rozsiahlu sociálnu a ekonomickú reorganizáciu spoločnosti. Táto vláda však, aj keď bola úspešná v položení základov sociálneho štátu (nevyhnutné a chronické trhliny nimi vybudovanej konštrukcie vtedy ešte neboli viditeľné), nežala úspechy z jej programu znárodňovania priemyslu. V predslove amerického vydania *Cesty do otroctva* v roku 1956 Hayek mohol konštatovať, že tento zvrät v prospech socializmu vo Veľkej Británii poskytol liberálom možnosť nadýchnuť sa - ale nič viac.¹²¹

Mnohí z liberálov ešte stále ako tak dýchajú. Jednou z najvplyvnejších tém *Cesty do otroctva* je, že dokonca aj najmiernejšie ekonomické plánovanie vyúsťuje do pomalého, ale neúprosného rozkladu hodnôt a postojov, ktoré sú životne dôležité pre existenciu slobody. Keď vládne presvedčenie, že pracovné príležitosti nevytvárajú zamestnávateľa uspokojujúci zákazník, ale štát; keď sa domnievame, že naše príjmy možno uchrániť pred neustálymi zmenami trhu; a keď štát z akýchkoľvek dôvodov začína ochraňovať monopoly a zvláštne výsady určitých záujmových skupín, potom je možné povedať, že nastal rozklad slobody. V minulosti ľudia nevideli svoju budúcnosť v slobodnej a konkurenčnej ekonomike, ale v štátom riadenej a chránenej ekonomike.

Práve dobre myslenému, ale nerealizovateľnému úsiliu ochrániť pracovné príležitosti a príjmy pred realitou trhu, nastoliť „sociálnu spravodlivosť“ prostredníctvom ekonomického inžinierstva, venoval Hayek značnú časť knihy *Právo, zákonodarstvo a sloboda*, ako aj neskorších prác.

¹²⁰ Citované podľa obálky amerického vydania knihy *The Road to Serfdom* z roku 1956 a podľa jej britského vydania z roku 1976.

¹²¹ Pozri „*The Road to Serfdom* after Twelve Years“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 216-228.

ŠTVRTÁ KAPITOLA KRITIKA SOCIÁLNEJ SPRAVODLIVOSTI

Pochopiť význam toho, čo sa nazýva „sociálnou spravodlivosťou“, bolo jedným z mojich hlavných zámerov viac než 10 rokov. V tomto úsilí som neuspel - resp. presnejšie povedané, dospel som k záveru, že v spoločnosti slobodných ľudí nemá toto slovné spojenie žiaden význam.¹²²

Hlavným cieľom *Cesty do otroctva* bolo ukázať, že ekonomické plánovanie, ktoré sa snaží o dosiahnutie určitých kolektívnych cieľov, vedie nevyhnutne k rastu donucovacej moci vo vzťahu k jednotlivcom až do takej miery, ktorú si neželal žiadny idealistický socialista.

Aj keď „horúci socializmus“, ktorý Hayek v nej kritizoval, „je v súčasnosti pravdepodobne záležitosťou minulosti“¹²³, niektoré jeho predstavy prenikli hlboko do myslenia mnohých ľudí na Západe. Udomácnili sa tu určité názory, ktoré majú oveľa väčší dosah než malo volanie po komplexnom ekonomickom plánovaní a podľa ktorých možno v záujme dosiahnutia „spoločenskej spravodlivosti“ usmerňovať sociálny a ekonomický poriadok miernejším spôsobom. Mnoho politikov a mysliteľov, aj keď neobhajujú ekonomické plánovanie, predsa len veria, že „sociálne zákonodarstvo“ možno využiť na presadenie „sociálnych práv“ alebo „sociálnej uvedomelosti“ a „sociálnej zodpovednosti“.

Zatiaľ čo vo svojich raných prácach sa Hayek zaoberal silnými kolektivistickými ideológiami, neskôr sa dostal aj ku kritike ostatných. Jeho kritika je postavená na mnohých pilieroch: dochádza k záveru, že spomínaná „sociálna politika“ podkopáva postoje, ktoré skutočne podporujú slobodu, marí výhody vyplývajúce zo slobodnej spoločnosti a slobodnej ekonomiky a má pôvod v nepochopení skutočnej spravodlivosti.

PREČO „SOCIÁLNA SPRAVODLIVOSŤ“ NEMÁ ŽIADEN VÝZNAM

Spravodlivosť je trochu iný problém, pretože sa všeobecne používa dvoma rôznymi spôsobmi. Prvý naznačuje, že spravodlivosť vo vzťahu medzi dvoma ľuďmi je definovaná na základe určitého všeobecného pravidla.¹²⁴ Ak napríklad niekto poruší pravidlá obchodnej zmluvy v snahe dosiahnuť osobný prospech, alebo ak niečo ukradne, ide o príklad nespravodlivosti. Existujú všeobecné pravidlá, vzťahujúce sa na tento druh činnosti a tieto „pravidlá spravodlivosti“ nám pomáhajú spolu žiť a vzájomne spolupracovať tým, že nám poskytujú pomerne vysokú istotu o tom, čo iní urobia alebo naopak neurobia, hoci by ešte stále bolo možné diskutovať o tom, aké to majú byť pravidlá a či majú niektoré z nich mať vyššiu silu ako ostatné (napríklad ak sa niekto dopustí krádeže, aby tak predišiel nejakej inej a väčšej nespravodlivosti).

Na spravodlivosti je však dôležité, že je niečím, čo platí pre ľudské *správanie*, keď sa očakáva isté konanie, ktoré si možno zvoliť. Ak niekto ochorie, zomrie mu príbuzný, alebo sa narodí s fyzickým postihnutím, nejde o „nespravodlivosť“, ale o nešťastie. V živote to jednoducho tak chodí a nemá to nič spoločné so spravodlivým alebo nespravodlivým

¹²² *New Studies*, s. 57. Hayekova kritika myšlienky sociálnej spravodlivosti sa nachádza najmä v: *The Mirage of Social Justice*, najmä kapitola 8 a kapitola 9; *The Constitution of Liberty*, šiesta kapitola; „The Atavism of Social Justice“ v *New Studies*, ss. 57-68; ako aj „What is „Social“? What does it mean?“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 237-47.

¹²³ *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 221.

¹²⁴ Táto spravodlivosť je obvykle známa pod pojmom „aritmetická“ spravodlivosť. Pozri *The Mirage of Social Justice*, ss. 31-3.

konaním. Spravodlivosť je morálna koncepcia a len ľudské bytosti a ich skutky možno označiť za morálne alebo nemorálne, bezúhonné alebo skazené, spravodlivé alebo nespravodlivé.¹²⁵

Druhý spôsob, v akom sa používa pojem „spravodlivosť“, ju neodvodzuje od všeobecných pravidiel správania medzi ľuďmi, ale od prerozdeľovania medzi nimi. Ide o „sociálnu spravodlivosť“, ktorá je niekedy označovaná za „spravodlivosť v rozdeľovaní“ a používa sa na vyjadrenie toho, že určitý druh rozdeľovania (zvyčajne rovnomernejšieho rozdeľovania) bohatstva alebo príjmov či iných kľúčových zdrojov medzi jednotlivých členov spoločnosti je spravodlivejší.

Hayek však tvrdí, že tento druhý význam spravodlivosti, táto predstava „sociálnej spravodlivosti“, nemá v slobodnej spoločnosti žiaden význam. Je to preto, že v konkurenčnej spoločnosti len kombinácia schopností a štastia jednotlivcov určuje ich miesto v rebríčku príjmov a bohatstva. Ich relatívne postavenie nie je dôsledkom zámerného konania nikoho, je výsledkom procesu, ktorý nikto neriadi. Označovať to za „nespravodlivosť“, alebo poukazovať na to, že „spravodlivejšie“ by bolo iné usporiadanie spoločnosti, je preto nesprávne alebo falošné, pretože nikto nekonal nespravodlivo.

Niet pochýb o tom, že idea „sociálnej spravodlivosti“ zaujala predstavivosť verejnosti. Hayek si všíma, že pre súčasných politikov je takmer nepredstaviteľné neodvolávať sa na ňu pri získavaní podpory pre nimi navrhované opatrenia. A pretože toto „spravodlivé rozdelenie“ príjmov a bohatstva možno dosiahnuť jedine (ako sa to interpretuje) zmenou daní, stalo sa ústredným sľubom socialistických strán, ktoré ním nahradili svoje vlastné zveličené vyhlásenia o dosiahnutí blahobytu plánovaním. Napriek tomu však ani takmer všeobecná akceptácia tohto presvedčenia ešte nedokazuje, že je pravdivé, rovnako ako ani používanie nejakého pojmu ešte neznamená, že to, čo označuje, skutočne existuje. Napríklad rozšírené povery o čarodejniciach alebo o duchoch ešte neznamenajú, že skutočne existujú; podľa Hayekovho názoru pojem „sociálna spravodlivosť“ je veľmi podobný pojmu „čarodejnica“, ktorý sa vzťahuje na niečo, čo neexistuje.

„Sociálna spravodlivosť“ a slobodná spoločnosť: Dôvod, prečo „sociálna spravodlivosť“ nemá v slobodnej spoločnosti žiaden význam, možno nájsť v Hayekovej interpretácii spoločnosti ako nezamýšľaného výsledku evolučného vývoja, ako systému, ktorý vznikol bez toho, že by to niekto chcel. Keďže tento výsledok je nezamýšľaný, nemožno o ňom diskutovať v pojmoch „spravodlivosti“.

Spoločenský poriadok vzniká preto, že jednotlivci konajú v rámci všeobecných pravidiel platných pre všetkých. Vznik a vývoj spoločenského poriadku je možný len preto, že jednotlivci konajú viac-menej predvídateľným spôsobom, pričom vzájomne na seba berú ohľad; a tie skupiny, ktoré majú najefektívnejší súbor pravidiel osobného správania, prežívajú a rozvíjajú sa oveľa ľahšie než iné skupiny. Celkové dôsledky pozorovaných pravidiel však nie sú známe vopred, rovnako ako nemožno víťazov nejakej hry vydedukovať len z jej pravidiel. Spoločnosť je veľmi zložitý jav a jednotlivci, ktorí ju tvoria, sú sami o sebe tiež veľmi zložití; nie je možné s nejakou určitosťou vedieť, ako bude činnosť nejakého

¹²⁵ Natíska sa tu príklad od Bertranda de Jouvenela: „Ak zoberiem malé dieťa alebo nejakého divocha k vysokej peci, budú vystrašení jej rachotom a označia ju za „strašnú“. Od tohto názoru však upustia vo chvíli, keď pochopia, že vysoká pec nemá dušu. Nikto, kto má dostatok informácií, nebude vysokú pec považovať za diavla len preto, že je rozžeravená do biela, že občas vyvrhne prúdy žeravej lávy a je kŕmená kusmi železa a uhlím, ktoré je čierne. Je to v podstate len užitočný nástroj, pretože vyúsťuje do výroby strojov a zariadení, ktoré slúžia potrebám ľudí. (*Capitalism and the Historians*, s. 93).

jednotlivca ocenená ostatnými účastníkmi trhu, ani to, ako budú na jeho činnosť reagovať; celkový výsledok je tak úplne nepredvídateľný.

Tento jav je obobitne zreteľný v ekonomických procesoch, napríklad pri vývoji nových výrobkov. Hoci možno predpokladať, že všetci budú rešpektovať pravidlá trhového systému, je nemožné predvídať, ktorí jednotlivci pravdepodobne objavia zdroj nového dopytu, kto iný ešte bude schopný uspokojiť tento dopyt, kto jednoznačne prevýši jeho konkurentov a bude tak na tom profitovať a kde zmeny podmienok dopytu alebo ponuky vytlacia ostatných z trhu. Celkový výsledok tak závisí od kombinácie schopností a šťastia a nepredvídateľného konania nespočetného množstva ostatných jednotlivcov.

Tento výsledok sa nám nemusí páčiť: napríklad niekto, kto ťažko pracoval, utrpí veľké straty, alebo ten, kto je považovaný za neznášanlivého človeka, získa najväčší podiel na trhu. Proti „nespravodlivosti“ tohto stavu vecí môžeme nahlas protestovať. Naše sťažnosti, nech už ich akokoľvek intenzívne prežívame, nie sú voči trhu opodstatnené, pretože celkový výsledok nie je dielom zámerov alebo konania nejakého konkrétneho jednotlivca alebo skupiny. Nevieme zodpovedať otázku, *kto* konal nespravodlivo.

Keďže fungovanie trhu je závislé od rešpektovania všeobecných pravidiel konania, ktoré regulujú správanie jednotlivcov voči sebe, narušenie týchto pravidiel by určite bolo nespravodlivosťou. Ak však nikto pravidlá neporuší, nemožno ani povedať, že by niekto konal nespravodlivo. Postihnutý sa nemôže na nikoho oprávnene sťažovať, ak sa všetci správali korektne, aj keď niektorí mali z toho väčší prospech než iní. Najdôležitejšie však je zapamätať si nemožnosť zámernej úpravy pravidiel správneho konania tak, aby zabezpečili spravodlivejší celkový výsledok; zložitost' spoločnosti a naše obmedzené chápanie úlohy a celkových dôsledkov pravidiel, podľa ktorých konáme, podkopáva každú našu snahu o zmenu ekonomických procesov. Podľa Hayeka neexistujú žiadne predstaviteľné pravidlá spravodlivého správania jednotlivca, ktoré by zároveň ochraňovali fungujúci sociálny a trhový poriadok a ktoré by každého uchránili pred sklamaním.¹²⁶

Pochopiť tento problém nám pomôže opäť analógia s hraním nejakej hry. Pri hre sa nepokúšame stanoviť výsledok tak, aby vyhovoval nejakej vopred pripravenej predstave o tom, aký výsledok by bol „spravodlivý“. Istotne budeme požadovať, aby sa *hralo* čestne, podľa pravidiel, bez podvádzania, ale bolo by nezmyselné hrať, ak by porazení po každej hre tvrdili, že výsledok má byť opačný. A ako by hráči mali hrať v snahe dosiahnuť nejaký špecifický výsledok? Neexistuje žiadna zásadná stratégia, ktorej uplatnenie by vopred zabezpečilo dosiahnutie určitého výsledku a čím viac je účastníkov hry, tým nemožnejšie by jeho zabezpečenie bolo.

Predpoklad spoločných cieľov: Viera v „sociálnu spravodlivosť“ má preto pôvod v nepochopení spoločnosti. Predpokladá, že spoločnosť je vedome organizovaná. Väčšinou považuje „spoločnosť“ za istý druh bytosti, ktorá môže alokovať príjmy, ktoré nám nadeľuje. Spoločnosť však určite takou bytosťou nie je. Je to zložitý, ale neplánovaný systém hodnôt a konania, rámec zladovaných, ale nie spoločných cieľov. Mnohé z výhod, ktoré máme k dispozícii, sú jednoznačne výsledkom fungovania tejto zložitej komplexnej štruktúry, *nie* sú však výsledkom niečieho zámeru *zahrnúť nás týmito výhodami*.

Keďže existuje tendencia uvažovať o spoločnosti ako o bytosti, ktorej osobnosť je tvorená súhrnom všetkých ľudí, ktorí spoločnosť vytvárajú, prívrženci „sociálnych“ cieľov sa dopúšťajú ďalšej vážnej chyby. Mylne sa nazdávajú, že existuje nejaká platforma pre zhodu o tom, aký celkový výsledok je želateľný. Príťažlivosť „sociálnej spravodlivosti“ môže do značnej miery spočívať v tom, že nedefinuje presne, čo sa má dosiahnuť a tak môže v podstate znamenať všetko pre všetkých. Ako hovorí Hayek:

¹²⁶ *The Mirage of Social Justice*, s. 69.

... pojem „sociálny“ **predpokladá** existenciu známych a spoločných cieľov prítomných v činnosti spoločenstva, **ale nedefinuje ich**. Jednoducho sa predpokladá, že „spoločnosť“ má určité konkrétne ciele, ktoré všetci poznajú a uznávajú a že „spoločnosť“ má usmerňovať úsilie jej členov na dosiahnutie týchto cieľov.¹²⁷

„Spoločnosť“ však nie je takou bytosťou s jediným cieľom a neexistuje v nej žiadna zhoda o tom, ktoré ciele by mali byť akceptované. Prijatie spoločných cieľov (čo je v každom prípade nedosiahnuteľný ideál) by si vyžadovalo úplné zrušenie našej súčasnej morálky, pretože dôležité by neboli pevné a všeobecné pravidlá usmerňujúce správanie jednotlivcov, ale len konečné výsledky.

Práve tento aspekt celého problému je mimoriadne významný. Hodnoty, ktoré umožňujú existenciu civilizácie, sú hodnotami, ktoré podporujú dodržiavanie všeobecných pravidiel správania. Výsledok nášho správania v rámci týchto pravidiel je cenný a užitočný, pričom ho neplánoval žiadny jednotlivec alebo skupina. Aby mohla byť „sociálna spravodlivosť“ akceptovaná ako nová morálna hodnota, bolo by potrebné upriamiť ľudské správanie na nejaký konkrétny cieľ, a nie ho iba obmedziť všeobecnými pravidlami. Tradičné hodnoty, existujúcu morálku by bolo potrebné obetovať.¹²⁸ Rovnako ako nemôžeme pravidlami hry predurčiť jej konkrétny výsledok, neexistuje žiaden spôsob, ako zosúladiť všeobecné pravidlá ekonomického správania s vopred určeným rozdeľovaním príjmov alebo bohatstva. V tejto otázke Hayek dospel k tomuto záveru:

*Neexistuje žiaden tretí princíp organizácie ekonomických procesov, ktorého racionálnym výberom možno dosiahnuť všetky potrebné ciele, okrem fungujúceho trhu, na ktorom nikto nemôže predurčiť, ako sa konkrétnym skupinám alebo jednotlivcom bude dariť a centrálnemu riadenia, v ktorom to určuje organizovaná skupina pri moci.*¹²⁹

PODKOPÁVANIE POSTOJOV K SLOBODE

Hayek je teda presvedčený, že podpora niektorých morálnych zásad založených na „sociálnych“ výsledkoch musí rozvrátiť subtilnú morálku pravidiel, na ktorých je súčasná civilizácia založená a ktorých úlohu len zriedkakedy chápeme. Ak sa „sociálna spravodlivosť“ stane cieľom, existuje mnoho spôsobov, ktorými postoje vedúce k slobode začínajú vyprchávať.

„Hodnota spoločnosti“: Zrejme ani jeden prívrženec myšlienky „sociálnej spravodlivosti“ by nežiadal úplnú rovnosť príjmov. To by totiž zaručovalo rovnakú odmenu pre každého, bez ohľadu na to, či je lenivý a práci sa zámerne vyhýba. Už pri zbežnom pohľade sa teda zdá odôvodnené odmeňovanie v závislosti od intenzity úsilia a zásluh preukázaných v pracovnom procese. Najčastejšie sa preto argumentuje tým, že „sociálne zákonodarstvo“ nemá hľadať rozdeľovanie príjmov na základe úplnej rovnosti, ale na tom, akú „hodnotu pre spoločnosť“ každý jednotlivec má.

¹²⁷ *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 242-3. Na strane 238 Hayek uvádza: „pojem „sociálny“ sa stal prívlastkom, ktorý zbavuje významu každé slovné spojenie, ku ktorému je priradený a mení ho na frázu neobmedzenej pružnosti, ktorej súvislosti možno zmeniť vždy, keď sú neprijateľné...“

¹²⁸ *The Mirage of Social Justice*, s. 67.

¹²⁹ *The Political Order of a Free People*, s. 151.

„Hodnota pre spoločnosť“ je podľa Hayeka len ďalším z celého radu bezstarostne používaných pojmov, u ktorého sa napokon tiež preukáže, že postráda akýkoľvek význam. Aj toto slovné spojenie predpokladá, že „spoločnosť“ je nejakou bytosťou, ktorá má úžitok z toho, čo jej dávame. V realite však môže mať nejaká služba hodnotu len pre konkrétneho človeka, rôzni členovia spoločnosti môžu tú istú službu oceňovať veľmi odlišne. Spoločenský poriadok nemá žiadne dohodnuté ciele, nebol vytvorený za účelom dosiahnutia nejakých konkrétnych cieľov a nie je založený na hierarchii hodnôt, ale na rôznych, často si vzájomne odporujúcich hodnotách jej rôznych členov. Je preto chybou nazdávať sa, že nejakí jednotlivci alebo ich služby môžu byť viac alebo menej „hodnotní“ pre niečo, čo samo o sebe nemá žiaden hodnotový význam.

Túto skutočnosť možno doložiť celým radom príkladov. Podľa Hayeka dokonca ani Beethovenova sonáta, obraz Leonarda da Vinci alebo Shakespearova hra nepredstavujú žiadnu „hodnotu pre spoločnosť“, ale len pre tých, ktorí ich poznajú a cenia si ich dielo. Boxer, spevák, či husľový virtuóz ponúkajú služby rôznym a nerovnako početným skupinám ľudí; je však nemožné povedať, ktorý z nich vytvoril najväčšiu „hodnotu pre spoločnosť“, pretože neexistuje jednotné kritérium, podľa ktorého by sa dali radosť a uspokojenie uvedených odlišných skupín porovnávať.

Ako teda potom môžeme stanoviť primeranú odmenu za poskytovanie určitých služieb? Nesporne je pravdou, že relatívne príjmy prevládajúce v jednotlivých profesiách nemusia byť vždy v súlade s predstavou tých, ktorí tieto povolania vykonávajú, čo by si podľa nich zaslúžili a mnohí protestujú proti „nespravodlivosti“ tohto stavu, pričom argumentujú, že peňažné príjmy neodrážajú „hodnotu pre spoločnosť“, ktorú jednotlivé skupiny reprezentujú. Hayek však kontruje:

... keď sa pýtame, aká by mala byť relatívna odmena zdravotnej sestry a mäsiara, baníka a sudcu Najvyššieho súdu, potápača a čističa kanálov, organizátora novej oblasti podnikania a džokeja, daňového kontrolóra a objaviteľa liekov zachraňujúcich mnohé ľudské životy, pilota lietadla alebo profesora matematiky, dovoľávanie sa „sociálnej spravodlivosti“ nám ani v najmenšom nepomôže rozhodnúť o tom ...¹³⁰

Trhové odmeny: Odmeny, ktoré ponúka trhový proces, sú oveľa bezpečnejším kritériom hodnoty služby, ktorú jednotlivec ostatným poskytuje, než subjektívne stanovené kritérium „hodnoty pre spoločnosť“. Odmena, ktorú poskytovateľ služby dostáva, nebude za normálnych okolností závisieť od úsudku nejakej konkrétnej osoby, ale od počtu ostatných poskytovateľov rovnakej služby, od veľkosti dopytu po nej, ako aj od intenzity potreby kupujúcich vlastniť výsledok uvedenej služby. Každá služba v slobodnej spoločnosti je teda odmeňovaná podľa toho, akú osobnú alebo subjektívnu hodnotu jej priraduje veľký počet veľmi odlišných ľudí, ktorí z tejto služby majú úžitok.

Nie je preto prekvapujúce, že trhové odmeny nemusia zodpovedať žiadnej predstave o „spravodlivej odmene“ (v tom zmysle, že niekto by bol odmeňovaný podľa objektívneho kritéria množstva času, energie a schopností, ktoré pri nejakej práci vynaložil). Výška týchto odmien bude závisieť od zložitých hodnôt a vzájomných vzťahov medzi mnohými dodávateľmi a mnohými kupujúcimi a nebude ničím iným len výsledkom procesu výmeny, ktorého sa všetci zúčastňujú, pretože všetci z neho majú úžitok. Tento výsledok nebude ani správny ani nesprávny, ani spravodlivý ani nespravodlivý, bude to jednoducho odraz skutočnosti; bude však odrážať hodnotu jednotlivých služieb pre tých, ktorí vytvárajú fungujúci trhový systém.

¹³⁰ *The Mirage of Social Justice*, ss. 77-8.

Odmena a hodnota: Odmena jednotlivca na trhu *nie* je funkciou jeho osobnej námahy a miery utrpenia, ktoré podstupuje pri produkovani nejakej služby, ani funkciou jeho morálnych hodnôt. Ľudia často neocenia iných preto, že sú pripravení vyvinúť veľkú snahu, ale preto, že disponujú istou prirodzenou schopnosťou. Prijemný hlas či duchaplnosť a pohotovosť sú vlastnosti, ktoré predávajú ich majiteľov a ktoré iní oceňujú, aj keď ľudia s týmito vlastnosťami nemusia podstupovať nejaké veľké obete, aby sa dobre predali, ba dokonca to inak môžu byť veľmi odsúdeniahodní ľudia.

Bolo by teda chybou domnievať sa, že ľudia majú byť odmeňovaní na základe nejakého kritéria ich osobnej hodnoty alebo ich morálnych kvalít - ako sa často nazdávajú zástancovia „sociálnej spravodlivosti“. Hodnota služby pre iných nijako nesúvisí s tým, koľko námahy je jej poskytovateľ pripravený do nej investovať; samozrejme, niektorí ľudia majú svoju prácu tak radi, že by pracovali dokonca aj zadarmo. Hodnota služby pre iných nezávisí ani od dobrých alebo zlých osobných vlastností jej poskytovateľa. Ľudí si nemožno nakloniť ani chválou konkurencie alebo spravodlivosti.¹³¹ Hodnota poskytovateľa služby pre iných nezávisí ani od toho, či je jeho služba výsledkom dlhoročného investovania a snahy, alebo či mal jednoducho len šťastie. Je zrejme, že pravdepodobne neexistuje žiadny spôsob, ako vypočítať podiel skutočných schopností a šťastia na obrate dodávateľa služby. Hayek preto dochádza k záveru, že v slobodnej spoločnosti nie je reálne ani vhodné požadovať, aby odmena zodpovedala tomu, čo ľudia zvyčajne uznávajú za hodnotu.¹³²

Ak máme alokovať odmeny na základe zásluh, stojí pred nami tiež vážny problém *určenia ich výšky*. Zmerať niečie zásluhy je však nemožné: je to totiž veľmi subjektívna záležitosť. Horlivá snaha môže viesť k neúspechu, úspech sa môže dostať náhodou, takže určenie zásluh len podľa výsledku by bolo nedostatočné. Každý zbor sudcov, ktorý by chcel zistiť, či neúspechy majú byť kompenzované pre množstvo námahy, ktorá sa za nimi skrýva, alebo či úspechy majú byť penalizované, pretože boli len šťastnou náhodou, by stál pred nesmierne ťažkou úlohou.

Samozrejme, že v istom zmysle *chceme*, aby služby boli poskytované s *minimum* zásluh zo strany dodávateľa - každý z nás získava vtedy, ak sú pokiaľ možno najlacnejšie. Chceme *znižit'* objem úsilia a obetí, ktoré sprevádzajú výrobu nejakej komodity, predovšetkým v tých prípadoch, ak by mohli byť využité efektívnejšie niekde inde. Každá snaha odmeňovať ľudí za ich obete by ich nemotivovala prinášať úžitok iným ľuďom, ale podnietilo by len ich ochotu podstupovať súčasné obete. Na základe takého princípu však nemôže fungovať žiaden ekonomický systém.¹³³

Všetko, čo bolo až dosiaľ uvedené, ukazuje, že myšlienka spravodlivosti je v súvislosti s diskusiou o odmenách poskytovaných trhovými procesmi úplne nepatričná. Nazdávať sa, že neosobný systém trhu môže byť spravodlivý alebo nespravodlivý, je to isté ako hovoriť, že kameň môže byť morálny alebo nemorálny.¹³⁴ Používanie pojmu „sociálna spravodlivosť“ preto spočíva na absolútne nesprávnom názore na skutočnú spravodlivosť.

¹³¹ Pozri *The Road to Serfdom*, s. 76. Treba si všimnúť, že hoci je spravodlivosť považovaná za „slepú“, je to argument v jej prospech. Trhový proces je tiež „slepý“ a poskytuje oveľa viac možností pre menšinové skupiny a tých, ktorí by mohli byť diskriminovaní v menej nestrannom systéme. O tomto probléme pozri tiež Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), siedma kapitola.

¹³² *The Constitution of Liberty*, s. 94.

¹³³ Hayek to celkom otvorene formuluje v *The Constitution of Liberty*, ss. 96-7.

¹³⁴ *The Mirage of Social Justice*, s. 78.

Prerozdelenie a rovnaké zaobchádzanie: Existuje ešte ďalší významný dôvod, prečo podľa Hayeka myšlienka „sociálnej spravodlivosti“ prispieva k rozvracaniu základných morálnych postojov, ktoré sú oporou slobodnej spoločnosti. Prerozdelenie si celkom zrejme vyžaduje nerovnaké zaobchádzanie s ľuďmi a tým silne naruša princíp rovnakého uplatňovania pravidiel správania na všetkých. Keďže ľudia sa odlišujú mnohými vlastnosťami, ktoré je len veľmi ťažké alebo dokonca nemožné zmeniť, ako napr. fyzická sila, inteligencia, schopnosti, dômyselnosť a vytrvalosť, ako aj sociálnym prostredím a podmienkami, ktoré ich obklopujú, štát by k nim musel pristupovať veľmi diferencovane, ak by ich chcel odškodniť za všetky tieto výhody a nevýhody.

Existuje však ešte závažnejší dôvod, prečo si snaha vyrovnáť príjmy vyžaduje nerovnaké zaobchádzanie. Je ním skutočnosť, že v takom systéme sa zničí regulačná schopnosť konkurenčnej ekonomiky. Na trhu ceny nabádajú ľudí k optimálnemu konaniu: vysoké ceny určitého výrobku vedú mnohých k použitiu ich zdrojov na jeho výrobu a nízke ceny bránia koncentrácii výrobných zdrojov na výrobu menej lukratívnych statkov. Dochádza tým k zvyšovaniu alebo k znižovaniu ponuky tak, aby uspokojila trhový dopyt. Ak však odmena neodráža potreby trhu, systém stráca svojho automatického pilota. Ak vláda trvá na rovnosti odmien, potom môže výrobu určitých statkov, o ktorých sa nazdáva, že sú potrebné, zabezpečiť len tak, že nanúti ľuďom určité profesie. Každému musí byť pridelená úloha nie podľa určitých známych a jednotných pravidiel, ale plne na základe konkrétnych schopností alebo na základe *momentálnej potreby*. Práve toto je však výrazný ústup od koncepcie liberálneho štátu, ktorý je obmedzený všeobecnými pravidlami.

Mocenská politika: Akonáhle štát prevezme úlohu prerozdelenia príjmov na základe nejakých kritérií zásluhovosti alebo „sociálnej spravodlivosti“ (čo sú samy o sebe veľmi subjektívne pojmy), potom musí čeliť veľkému počtu požiadaviek od mnohých jednotlivcov a skupín. Všetci budú vyhlasovať, že práve ich snahy sú záslužnejšie než snahy ostatných a že ich podiel sa musí zvýšiť. Keďže neexistujú dohodnuté pravidlá, ktoré by pomohli rozhodnúť, kto má čo dostať, rozhodnutia štátu budú subjektívne a nepredvídateľné. Keďže východiskové ciele prerozdelenia príjmov nie sú jasné, štát vyrukuje s nejasnými pravidlami, ktoré možno čiastočne uspokojia niektoré požiadavky, ale zároveň znemožnia fungovanie trhového mechanizmu. Absencia jasných a všeobecných pravidiel politiky štátu vedie k poklesu vážnosti všeobecných pravidiel v mysliach jednotlivých členov spoločnosti a tak zistíme, že:

*Vo chvíli, keď sa politika stáva krutým bojom o čo možno najväčší diel z príjmového koláča, slušný a prosperujúci štát sa stáva nemožným.*¹³⁵

Jedným z najvýznamnejších čiastkových záujmov dovoľávajúcí sa väčšieho podielu na spomínanom príjmovom koláči pravdepodobne budú tie odvetvia, v ktorých má zmena trhových podmienok za následok menší dopyt po ich výrobkoch. Trh by sa tejto situácii jednoducho prispôbil; zdroje by sa presunuli z týchto odvetví do iných, počet pracovných príležitostí v týchto odvetviach by sa obmedzil, ale ľudia by našli prácu inde. Ale v prípade, že je tou hybnou silou „sociálna spravodlivosť“, štát bude musieť čeliť tlaku vyzývajúcejmu k ochrane klesajúcich príjmov zamestnancov týchto odvetví, alebo k zárukám na poskytnutie zvláštnych výhod. To pochopiteľne potlačí úlohu cien ako nositeľov signálov a zapríčiní, že v

¹³⁵ *The Political Order of a Free People*, s. 150. Hayekova kritika politického systému, ktorý je do značnej miery závislý od uspokojovania čiastkových záujmov, je v celej práci veľmi intenzívna a zároveň v mnohom objavná.

týchto odvetviach sa bude koncentrovať viac zdrojov, než koľko si vyžaduje daná úroveň dopytu. Zvláštna pozornosť a starostlivosť, ktorá bude venovaná tejto záujmovej skupine, povzbudí aj ostatné skupiny, aby prišli s požiadavkami; a každý zásah do tvorby cien a príjmov prispeje k ešte horšej alokácii zdrojov a vyžiada si ďalší zásah na jej vyriešenie.

O príjmoch sa preto nebude rozhodovať na základe hodnoty, ktorú dodávateľ alebo odvetvie predstavuje pre zákazníkov, ale na základe schopnosti jednotlivých skupín presvedčiť vládu o prioritě ich prípadu. Tá sa zasa v nijakom prípade nezakladá na tom, čo by sme mohli nazvať skutočnou zásluhovosťou, ale na *politickom vplyve* danej skupiny a na politických škodách, ktoré by mohla vláda utpieť, ak by ich požiadavky neboli uspokojené. Zdá sa preto zrejme, že:

*... parlament alebo vláda, ktoré sa zmenia na dobročinnú organizáciu sa tým vystavia vydiaraniu, ktorému nebude možné odolať. Veľmi skoro prestane ísť o „spravodlivú odmenu“ a skupiny, ktoré majú byť uprednostnené na útraty verejnosti, budú určované „politickou nevyhnutnosťou“.*¹³⁶

Hoci dovolávanie sa „sociálnej spravodlivosti“ ide často ruka v ruke s apelmi na „spoločenskú zodpovednosť“ jednotlivcov, je zrejme, že skutočnú zodpovednosť ochromuje. Nie jednotlivec sám, ale štát, sa stáva zodpovedným za jeho spoločenské postavenie; je však vyzývaný k tomu, aby bol „spoločensky zodpovedný“, čo je slovné spojenie bez jasného významu. Predstava osobnej zodpovednosti sa tak zahmlieva a dokonca úplne obracia proti jej pôvodnému významu.¹³⁷

Nacionalizmus: Napokon existuje ešte posledný spôsob, ktorým „sociálna spravodlivosť“ vedie k podkopávaniu morálnych základov slobody a tým je tendencia k vylučovaniu tých, ktorí stoja bokom. Všeobecná zhoda o tom, aká má byť materiálna odmena či postavenie jednotlivca, je nepravdepodobná s výnimkou malých spoločenských členov, ktorých členovia majú aspoň približnú predstavu o relatívnom význame prínosu každého jej člena. Požiadavky „sociálnej spravodlivosti“ teda zriedkakedy prekročia hranice národa, vari až na prípady utopickej teórie.

Hayek si preto všíma výrazný príklon k nacionalizmu v tých krajinách, ktoré sa usilujú o „sociálnu spravodlivosť“. Ak do tejto rovnice pridáme aj ďalšie krajiny, je očividné, že neexistuje žiadny medzinárodný štandard „sociálnej spravodlivosti“. Navyše, tie krajiny, ktoré sa najviac dovolávajú „sociálnej spravodlivosti“ a zvýšenia mzdovej úrovne, v praxi ako prvé odmietajú podobné požiadavky zo strany cudzincov.¹³⁸ Tento druh nacionalizmu považuje Hayek za osobitne zavrhnúťhodný.

PREČO PREROZDEĽOVANIE PRÍJMOV BRZDÍ EKONOMICKÝ RAST

Výsledkom nedeformovaných trhových procesov bude to, že mnohí ľudia budú mať viac, než si podľa iných, ktorí budú mať menej, skutočne zaslúžia. Problém, ktorým trpí každé úsilie o prerozdeľovanie, spočíva v tom, že príjmy sú výsledkom dynamického trhového procesu, ktorý sa každou takouto snahou zbrzdí a zneefektívni, čo v konečnom dôsledku vedie k tomu, že na rozdelenie je k dispozícii menej a menej. Vôbec nie je pravda,

¹³⁶ *The Political Order of a Free People*, s. 103.

¹³⁷ *Pozri Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 245.

¹³⁸ *The Mirage of Social Justice*, ss. 88-91. O nacionalizme kolektivistov pozri *The Road to Serfdom*, ss. 104-7.

že existuje príjmový koláč, ktorý možno prerozdeliť a že potom môže proces výroby tohto koláča nerušene pokračovať až do ďalšieho prerozdelenia. Výsledok trhového procesu je dynamický, podliehajúci neustálej zmene a každý pokus hocikedy ho prerozdeliť zabráni jeho budúcemu rastu. Podľa Hayeka nie je preto cieľom politiky v slobodnej spoločnosti prerozdeľovanie príjmov s najväčšou pravdepodobnosťou na základe veľmi subjektívnej predstavy o „sociálnej spravodlivosti“, ale podpora čo najrýchlejšieho rastu celkového produktu tak, aby veľkosť podielu každého, náhodne vybraného jednotlivca bola maximalizovaná.

Úloha bohatých: Rozdiely v príjmoch majú veľmi významný vplyv na rast celkového produktu z dlhodobého hľadiska a vysoké zisky úspešných jednotlivcov, či už k nim prišli vlastným úsilím alebo vďaka náhode, sú základom pre usmerňovanie zdrojov tam, kde najviac podporia vznik budúcich príjmov. Nerovnosť, proti ktorej sa vzpiera tak veľa ľudí, je v skutočnosti magnetom, ktorý ťahá hore úroveň všetkých príjmov a umožňuje ľuďom na Západe užívať relatívne vysoké príjmy, ktoré v súčasnosti väčšina z nich má. A pritom sme súčasťou pohybu, z ktorého ani nemôžeme vystúpiť; rast svetovej populácie, ktorý je možný aj vďaka trhovému systému, si od trhu vyžaduje vyšší produkt. Ak by niekto padol za obeť neurčitej predstave rovnosti, boli by to práve najchudobnejší občania sveta, ktorí by najviac strádali.

Okrem toho, že bohatí občania sú príkladom pre ostatných, ktorí sa usilujú priblížiť ich príjmom a tým prispievajú k ďalšiemu uspokojovaniu trhového dopytu, majú tiež ďalšiu významnú úlohu, z ktorej máme všetci prospech. Je ňou skúšanie nových výrobkov, ku ktorému dochádza v slobodnej spoločnosti prakticky neustále. Úroveň technológie je vždy taká, že nám dovoľuje vyrábať mnoho vecí, niektoré však len s vysokými nákladmi. Pritom vopred nevieme povedať, ktoré z týchto možností úspešne uspokojia ľudské potreby, pokiaľ nebudú vyskúšané na trhu.

Bohatší ľudia preto zohrávajú dôležitú úlohu pri skúšaní výrobkov, ktoré sú také drahé, že v súčasnosti sú považované za luxusné, v blízkej budúcnosti sa môžu stať statkami bežnej spotreby, ak preukážu svoju hodnotu a môžu byť vyrábané vo veľkých množstvách. Bohatí si môžu dovoliť nové výrobky a tým, že uprednostňujú niektoré z nich a iné nie, pomáhajú presúvať zdroje do výroby tých úspešnejších. Vytlačenie menej úspešných výrobkov uvoľňuje zdroje pre ich použitie produktívnejším spôsobom. S postupným zužovaním možností a znižovaním počtu alternatívnych výrobkov v prospech tých lepších dochádza aj ku koncentrácii hľadania nových spôsobov výroby a vývoja nových zdokonalení a úspešné výrobky sa stávajú dostupnými za nižšie ceny.

Hayek tvrdí, že ak si dnes ľudia môžu dovoliť vlastniť auto, rádio alebo chladničku, či kúpiť si letecký zájazd, tak je to preto, že len pred pár rokmi sa tieto statky dostali na trh ako luxus pre nemnohých, o ktorom mohli ostatní len snívať.¹³⁹ Mnohé zlepšenia, ktoré považujeme za samozrejmé, by nikdy neboli možné bez tohto procesu experimentovania, zdokonaľovania a lacnejšej výroby.

Bohatých teda potrebujeme preto, že trhový proces je dynamický a neustále sa vyvíja. Toto experimentovanie je také nevyhnutné a užitočné pre rýchle rozširovanie možností chudobnejších členov spoločnosti, že Hayek je presvedčený o jeho zásadnom význame pre každú spoločnosť. Dokonca aj v centralizovanej ekonomike musí byť vrstva ľudí, ktorých životný štýl a skúsenosť sa postupne prenáša aj na zvyšok spoločnosti. V prikazovacej ekonomike by pravdepodobne boli vybraní štátnymi orgánmi, teda spôsobom, ktorý je oveľa

¹³⁹ *The Constitution of Liberty*, ss. 44-6, obsahuje Haeykove hlavné argumenty v súvislosti s týmto bystrým postrehom.

menej spravodlivý než ich objektívny a neosobný výber trhom. Ale len spoločnosť, ktorá má takú vrstvu experimentátorov, môže dúfať v neustále zdokonaľovanie jej poznania o možnom vývoji v budúcnosti a tým v rýchle zlepšovanie životných podmienok dokonca aj jej najchudobnejších členov.

Existujú ešte aj ďalšie argumenty v prospech užitočnosti úlohy, ktorú zohrávajú bohatí jednotlivci.¹⁴⁰ Disponujúc prostriedkami na podporu svojich túžob, bohatí ľudia môžu riskovať, posúvajú tak vo výrobe hranice možného ešte viac dopredu, čím zároveň zvyšujú zamestnanosť. Po druhé, môžu podporiť svoje túžby dokonca aj tam, kde nie je žiadna nádej na materiálny výnos, ako napr. v prípade sponzorovania umenia, vzdelávania, výskumu a propagácie nových myšlienok v politike, morálke atď. Bohatý človek, ktorý sa ujme záležitosti stojacej za to, môže do týchto aktivít často sústrediť, jednak vlastným úsilím a jednak vďaka tým, ktorí ho nasledujú, oveľa viac prostriedkov, než je možné zhromaždiť pod záštitou politických inštitúcií. Po tretie, vrstva bohatých jednotlivcov môže byť schopná úspešne vzdorovať niektorým despotickejším opatreniam neobmedzenej vlády.

Hoci sa môže životný štýl bohatých ľudí zdať absurdne rozhadzovačný, je to veľmi relatívne; životný štýl podpriemerného občajného Američana sa pravdepodobne zdá absurdne rozhadzovačný a márnotrpný mnohým obyvateľom Číny alebo Afriky. V každom prípade dokonca aj takýto vysoký životný štýl dáva možnosť vzniknúť experimentom a inováciám, ktoré postupne presakujú do celej spoločnosti, ako aj pokroku, ktorý by inak nebol možný.

Znechutenie chudobných: Je potrebné pripomenúť, že ekonomika je dynamická, a že jednotlivci, ktorí sú dnes chudobní (popri výhodách, ktorých sa im dostáva vďaka úlohe bohatých pri podpore nového pokroku), sa môžu dostať do rozvíjajúcich sa odvetví s vysokými mzdovými sadzbami a tak nemusia dlho zostať chudobní. Hayek však uvažuje o tých, ktorí majú nebezpečné a zdraviu škodlivé, pritom zvyčajne nie vždy dobre platené zamestnanie. Vari by nebola vyššia odmena spravodlivá?

Opäť si musíme pripomenúť, že spoločnosť nie je bytosťou, ktorá ľuďom prideliuje jednotlivé zamestnania. Ak vedúci alebo iná oprávnená osoba pridelí ľuďom rovnakých schopností rôzne práce, jedným čistou a príjemnú a druhým ťažkú, špinavú a nebezpečnú, potom by sme nesporne oprávnene požadovali kompenzáciu pre tých, ktorí vykonávajú ťažkú, nebezpečnú alebo špinavú prácu, a mali by sme právo konštatovať, že bola spáchaná nespravodlivosť. Situácia však vyzerá úplne inak, ak hovoríme o slobodných ľuďoch, ktorí predávajú svoje služby tomu, kto im za ne najviac zaplatí. Ľudia, ktorí majú menšie nadanie, a preto aj menšie odmeny za príjemnejšie zamestnanie, často zistia, že v skutočnosti môžu zarábať viac vykonávaním menej príjemnej práce. Skutočnosť, že tejto práci sa tí nadanejší vyhnú, samozrejme napomôže zvýšeniu mzdových sadzieb uplatňovaných na tento druh práce. Trhové sily preto neznamenajú, že špinavá a nepríjemná práca je vždy zle platená; trh dobre platí za služby, ktoré sú naliehavo potrebné, ale v nedostatočnej miere poskytované.

A tak aj tu platia všetky argumenty, ktoré sme uviedli v súvislosti so spravodlivosťou a zásluhovosťou. Ak niekto vykonáva nepríjemnú prácu, možno to považovať za nespravodlivé len vtedy, keď mu túto prácu niekto neoprávnene pridelil. Jeho postavenie je však v skutočnosti výslednicou spolupôsobenia jeho vlastných želaní alebo uchopenia príležitosti a neosobných trhových síl. A opäť, kto má posúdiť aká je „hodnota pre spoločnosť“, ktorú reprezentuje každá takáto práca? Jediným zmysluplným kritériom je hodnota tejto práce pre tých, ktorí si ňou vyprodukovanú službu kúpia.

¹⁴⁰ Pozri *The Constitution of Liberty*, ss. 124-30.

Dedičstvo: Ďalším častým cieľom „sociálnej politiky“ je dedičstvo. Tento argument nadobúda dve podoby: prvá je založená na presvedčení, že každý má mať pri narodení rovnaké východiskové podmienky, bez výhod vyplývajúcich z rodinného pôvodu a výchovy; druhá spočíva v tom, že majetok rodičov nemajú dostať ich deti, hoci ostatné, nekontrolovateľné výhody áno.

Rovnakú východiskovú pozíciu samozrejme nemožno zabezpečiť. Ak necháme deti bývať s rodičmi, bude to znamenať „spravodlivé“ prerozdelenie bohatstva rodičov počas celého obdobia dospievania ich detí. Problém kontroly by v tomto prípade bol neprekonateľný. Jednoduchšie by to nebolo ani v prípade, ak by deti boli rodinám odňaté pri narodení a vychovávané v „rovnakom prostredí“, pretože ešte stále by zvláštne výhody na základe rôznej kvality miesta výchovy, schopností vychovávateľov, viedli k výrazným rozdielom, ktoré by sa ešte s dospievaním detí zväčšovali. Nech je teda myšlienka rovnosti možností akokoľvek príťažlivá, ťažká si Hayek, je to absolútne iluzórny ideál, snahy o realizáciu ktorého by viedli ku katastrofe.¹⁴¹

Rovnako problematický je o niečo menej utopický názor, že deti nemajú užívať majetok, ktorý im ich rodičia chcú odkázať. Hayek považuje za logické argumenty, že odovzdávanie majetku z pokolenia na pokolenie zohráva podstatnú úlohu pri predchádzaní rozptýleniu kapitálu a pre iných pôsobí ako podnet pre jeho akumuláciu.¹⁴² Ani pritom nespomína samozrejmosť, že zo strany štátu je nespravodlivé vytrhnúť dieťa z domova len preto, že jeho rodičia zomreli, a to dokonca aj vtedy, ak má byť ich majetok rozdelený.

Hayek zdôrazňuje, že popri peniazoch existuje ešte veľa dôležitých aspektov výchovy a rodina sa bežne uznáva ako inštitúcia, ktorá ich najlepšie zvládne. S najväčšou pravdepodobnosťou sa rodičia a nie učiteľ starajú o to, aby si dieťa osvojilo isté kultúrne hodnoty, ktoré sú podstatné pre spoločenský život. Po druhé, ľudia sa tešia a majú úžitok z niektorých vlastností ostatných, dokonca aj keď sú výsledkom čirej náhody, ako napr. dobrý hlas alebo dôvtip; nie je jednoduché pochopiť, prečo sa rovnaký druh užitočných vlastností neoceňuje rovnako, keď sú výsledkom dobrého rodinného zázemia alebo pôsobenia inteligentných rodičov. Po tretie, existuje mnoho kultúrnych vlastností, ktoré sa zriedkakedy dedia z jednej generácie na druhú, ale v rodine sa môžu objaviť až po dvoch či troch pokoleniach.¹⁴³

Akonáhle pripustíme, že je potrebné využiť prirodzené vlohy rodičov, aby novú generáciu kultúrne maximálne vyzbrojili, z čoho má prospech celá spoločnosť, je len ťažké pochopiť, prečo sa rovnaká zásada nemá uplatňovať tiež na materiálne pôžitky. Zo všetkých dostupných spôsobov pomoci rodičov deťom je poskytnutie peňazí pravdepodobne sociálne najmenej nákladné. Ak tak nerobia, snažia sa potom rodičia deťom protekčne vybavovať zamestnania, takže majú zaručený príjem, či už majú potrebnú kvalifikáciu alebo nie. To je bežný jav v komunistických krajinách, je však jasné, že tieto praktiky sú škodlivé a nevhodné.

Hlavnou námietkou proti všetkým rovnostárskym predstavám musí však byť to, že si vyžadujú svojvoľné zasahovanie štátu usilujúceho sa o nápravu existujúcich nerovností. To zasa predpokladá nerovnaké zaobchádzanie s občanmi zo strany štátu, čo je spoľahlivý spôsob vyvolania neúcty voči známym a všeobecným pravidlám morálky a osobného správania, na ktorých je civilizácia založená.

¹⁴¹ *The Mirage of Social Justice*, s. 85.

¹⁴² *The Constitution of Liberty*, ss. 90-91.

¹⁴³ Hayek tu má pravdepodobne na mysli budovanie rodinného podnikania dvomi alebo tromi generáciami, ktoré by nemohla vybudovať za svojho života len jedna generácia, alebo postupnú akceptáciu novej kultúry alebo systému sociálnych hodnôt, ktoré prvá generácia väčšinou odmieta, nasledujúce ich však absorbujú.

ZDROJE IDEÁLU „SOCIÁLNEJ SPRAVODLIVOSTI“

Hayek skúma pôvod koncepcie „sociálnej spravodlivosti“ a objavuje niektoré znepokojujúce zdroje.

Jedna z hlavných ponôš na celý trhový systém spočíva v tom, že meniace sa podmienky na trhu spôsobujú, že niektorí ľudia sa majú horšie, než sa mali predtým. Je úplne prirodzené, že v dôsledku zmien v ponuke a dopyte budú niektorí jednotlivci a odvetvia prosperovať a ostatným bude ťažšie a ťažšie. Tento proces má veľmi významnú informačnú funkciu, ktorá nám naznačuje, že nastal čas presunúť sa z menej ziskových odvetví do ziskovejších a presmerovať zdroje tam, kde sú naliehavejšie potrebné.

Tie skupiny, ktoré sú týmto vývojom ťažko postihnuté, budú pravdepodobne veľmi nahlas a veľmi presvedčivo požadovať „sociálnu spravodlivosť“, pretože všetko zlo, ktoré musia znášať, je sústredené na ne, zatiaľ čo prospech, ktorý by vznikol pre všetkých v prípade zníženia ich strát a presunu do nových odvetví, je menej očividný. Každý môže zreteľne vidieť škody zapríčinené poklesom miezd a nezamestnanosťou; nikto však nemôže postihnúť rozptýlený úžitok, ktorý so sebou táto obvyklá súčasť trhového prispôsobovania prináša. Politicky preto také skupiny mávajú veľkú moc; to však neznamená, že ich vec je „spravodlivá“:

Predovšetkým musíme pochopiť, že keď má nejaká skupina ľudí vyhranenú predstavu o tom, čo sú jej spravodlivé požiadavky, nie vždy to znamená, že existuje (alebo možno ho nájsť) zodpovedajúce pravidlo, ktoré pri všeobecnom uplatňovaní povedie k životaschopnému systému. Predstava, že na každý problém prezentovaný ako problém spravodlivosti možno nájsť nejaké všeobecne aplikovateľné pravidlo, ktoré tento problém rozhodne, je falošná.¹⁴⁴

Druhým zdrojom predstáv o „sociálnej spravodlivosti“ je nesporne číra závisť.¹⁴⁵ Tento motív môže byť skrytý a mnohí sociálni reformátori ho dokonca v sebe ani nerozpoznajú, ale nespokojencov vedie k veľkým protestom, pretože niektorí ľudia zarábajú viac než oni. Úlohou trhu však nie je odmeniť vždy všetky očakávania; veľmi rýchlo by sa zrútil každý systém, v ktorom by boli ľudia odmeňovaní podľa ich úsudku o vlastnej hodnote.

Tretou možnosťou je rast počtu platených robotníkov, ktorí nechápu fungovanie trhu. V dobách, keď väčšina ľudí pracovala na pôde, bolo úplne prirodzené, že každá generácia sa rýchlo naučila chápať trhový proces a odovzdala toto poznanie ďalším generáciám. Vznik veľkých firiem zamestnávajúcich množstvo pracovných síl, ktoré sú izolované od každodenného fungovania trhu, začal tento mechanizmus narúšať. Hayek to formuluje takto:

¹⁴⁴ *The Mirage of Social Justice*, s. 137.

¹⁴⁵ Hayek tu motív závisť nez dôrazňuje, hoci v tejto súvislosti cituje Johna Stuarta Milla, ktorý hovorí, že ide o „najviac protispoločenskú a najhoršiu zo všetkých vášní“ (*The Constitution of Liberty*, s. 93; tiež v *The Mirage of Social Justice*, s. 98 a v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 245). Hayek uvádza, že „väčšia časť toho, čo je dnes vydávané za sociálne, je v hlbšom a pravdivejšom význame tohto slova úplne antisociálne“ (*Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 247), čiastočne kvôli spomínanej závisťi, ale najmä kvôli absolútnemu nepochopeniu myšlienky sociálnej spravodlivosti.

*stále väčší počet obyvateľov západného sveta vyrastá ako členovia veľkých organizácií a nepozná tie pravidlá trhu, ktoré umožnili vznik veľkej otvorenej spoločnosti. Trhová ekonomika je pre nich zväčša niečo nepochopiteľné.*¹⁴⁶

Atavizmus sociálnej spravodlivosti: Najdôležitejšou príčinou popularity viery v „sociálnu spravodlivosť“ je však to, že oslovuje hlboko zakorenené prirodzené inštinkty, ktoré boli vhodné pre malé kmeňové skupiny lovcov a zberateľov plodov, z ktorých sa postupne vyvinula veľká moderná spoločnosť. Človek žil možno desiatky tisíc rokov v primerane veľkých spoločenstvách, založených na poľnohospodárstve a neskôr na priemysle; predtým však strávil stonásobne dlhšie obdobie v malých loveckých skupinách. Vďaka ich veľkosti mohol každý člen poznať ostatných členov osobne a všetci sa mohli zhodnúť na spoločných cieľoch; odmeňovať podľa dohodnutých kritérií merajúcich jednotlivé zásluhy; a v záujme dosiahnutia spoločných cieľov jednotlivcom uložiť rôzne úlohy.

Napriek skutočnosti, že v súčasnosti sme prešli od malých skupiniek k veľkým spoločnostiam dneška, ktorých väčšinu členov nepoznáme a ktorých správanie musí byť regulované neosobnými pravidlami, naše inštinkty sme ešte úplne neprekonali. V skutočnosti:

*Naše inštinkty nám po prvé hovoria, že našou povinnosťou je uspokojovať viditeľné potreby našich priateľov a známych; po druhé, že najviac uspokojenia nám poskytne činnosť, ktorá sa pripojí k spoločnému úsiliu dosiahnuť spoločné ciele.*¹⁴⁷

Podľa Hayeka sú opakované výzvy k „sociálnej spravodlivosti“ zväčša túžbou po návrate do tohto pohodlného inštinktívneho sveta, pretože vlastne práve zrušenie starej morálky umožnilo vznik veľkej spoločnosti založenej na trhovom procese. Zdá sa, že:

*Socialisti majú oporu v zdedených inštinktoch, zatiaľ čo obhajoba nového bohatstva ... si vyžaduje nadobudnuté poznatky.*¹⁴⁸

ZÁVERY

Podľa Hayeka dovolávanie sa „sociálnej spravodlivosti“ celkom určite nie je v súlade s nahromadenými poznatkami, na ktorých bola spoločnosť vybudovaná. Na základe skúmania pôvodu „sociálnej spravodlivosti“ rozhodne tento pojem odmietol uznať za zdravú a užitočnú zásadu ľudského správania. Podľa neho je najhoršie a nečestné predpokladať (a prinajlepšom sa falošne vyhovárať), že ostatní ľudia by mali súhlasiť s požiadavkami špeciálnych záujmových skupín, ktoré nie sú schopné logicky odôvodniť, prečo sa k nim má pristupovať inak. „Sociálna spravodlivosť“ nie je v žiadnom prípade nevinným vyjadrením dobrej vôle voči menej šťastným ľuďom, za ktoré je zvyčajne považovaná, ale požiadavkami určitých skupín zameraných na získanie privilegovaného postavenia. Podľa Hayeka vari ešte horšie je, že „sociálna spravodlivosť“ je opakom skutočnej spravodlivosti, nad ktorou bdejú všeobecné pravidlá a ktorá je voči jednotlivcom a skupinám neutrálna.

Dovolávanie sa „sociálnej spravodlivosti“ má nesporne oporu v silných inštinktívnych pocitoch; tie však sú vhodné pre kmeňovú loveckú skupinu, ale nie pre modernú spoločnosť,

¹⁴⁶ *The Political Order of a Free People*, s. 165. Pozri tiež *1980s Unemployment and the Unions*, s. 43.

¹⁴⁷ *The Reactionary Character of the Socialist Conception* (Stanford, California: Hoover Institution, 1978), s. 3.

¹⁴⁸ *New Studies*, s. 67.

ktorá funguje na úplne odlišných princípoch rovnakého zaobchádzania a slobodnej spolupráce. Na základe týchto dôvodov je Hayek presvedčený, že nevyhnutne musíme byť veľmi opatrní pri každej zmienke o „sociálnej spravodlivosti“; a sám sa stavia do opozície proti takejto intelektuálne neudržateľnej myšlienke týmito slovami:

*... intenzívne som začal cítiť, že najlepšiu službu, ktorú ešte môžem preukázať svojim blízkym, je dôkladné zahanbovanie rečníkov a spisovateľov neustálym používaním pojmu „sociálna spravodlivosť“.*¹⁴⁹

¹⁴⁹ *The Mirage of Social Justice*, s. 97.

PIATA KAPITOLA INŠTITÚCIE LIBERÁLNEJ SPOLOČNOSTI

Prístup liberála k spoločnosti sa podobá prístupu záhradníka, ktorý sa stará o nejakú kvetinu a ktorý musí čo najviac poznať jej štruktúru a spôsob, akým funguje, aby mohol vytvoriť najpriaznivejšie podmienky pre jej rast.¹⁵⁰

TVORBA PODMIENOK LIBERÁLNEHO SYSTÉMU

Podľa Hayeka úlohou vlády nie je vytváranie nejakého konkrétneho spoločenského systému. Žiadna vláda nemôže organizovať nejakým konkrétnym spôsobom, pretože spoločnosť je veľmi zložitým javom a je nemožné ľubovoľne s ňou manipulovať. Sociálny a trhovú systém sa rozvinuli do takej zložitosti, že to ďaleko prekračuje možnosti a schopnosti každého jednotlivca či plánovacieho úradu pochopiť ich. V dôsledku toho:

Liberalizmus preto obmedzuje vedomé riadenie celého spoločenského systému na presadzovanie takých všeobecných pravidiel, ktoré sú nevyhnutné pre vytváranie spontánneho systému, ktorý nedokážeme do detailov predvídať.¹⁵¹

Aby sme umožnili spoločnosti rozvíjať sa, k tomu jej potrebujeme vytvoriť priaznivé podmienky. Podstata sociálneho systému je podobná mnohým prírodným systémom, ktoré síce nedokážeme sami vytvoriť, vytvorením vhodných podmienok im však môžeme umožniť, aby sa rozvíjali. Nikdy napríklad nemôžeme vytvoriť zložitý kryštál skladaním jedného atómu po druhom; jednoduchšie je vytvoriť podmienky, v ktorých sa atómy sami do podoby kryštálu usporiadajú.

Pokusy o formovanie spoločnosti jej núteným prispôsobovaním nejakej hierarchii hodnôt, orientáciou na vopred vytýčené ciele, musia skončiť jednoznačným neúspechom. Zabezpečením dodržiavania a ochrany pravidiel správania, na ktorom je sociálny systém založený, maximálne môžeme stimulovať jeho priaznivý vývoj.¹⁵² Hayek je presvedčený, že táto zákonodarná úloha vlády bola postupne zatienená štátnymi preberajúcimi na seba stále viac organizačných právomocí a rozširujúcimi počet aspektov ľudského života, ktoré sú predmetom svojvoľnej manipulácie a kontroly. V knihe *Právo, zákonodarstvo a sloboda* Hayek predkladá analýzu uvedených trendov a možnosť, ako ich zastaviť.

Z pohľadu jednotlivca spočíva rozdiel medzi zámerne plánovanou organizáciou na jednej strane a nikým nevytváranou slobodnou spoločnosťou na strane druhej v tom, že pravidlá v organizovanej spoločnosti *vyžadujú plnenie určitých úloh*. Jednotlivcom sú rozhodnutím štátnych orgánov pridelené konkrétne úlohy s rôznymi povinnosťami. V

¹⁵⁰ *The Road to Serfdom*, s. 14.

¹⁵¹ *Rules and Order*, s. 32.

¹⁵² Osobitne jeden odsek koncentrovane vyjadruje Hayekov postoj k problému správnej úlohy liberálneho štátu: „Centrálnou koncepciou liberalizmu je presvedčenie, že presadzovaním univerzálnych pravidiel správneho konania, ochranou výsostne súkromnej sféry jednotlivcov vznikne spontánný systém ľudskej činnosti charakteristický oveľa vyšším stupňom zložitosti než systém, ktorý by vznikol nejakým zámerným usporiadaním a v dôsledku toho by donucovacie činnosti štátu mali byť obmedzené len na presadzovanie týchto pravidiel a zároveň by sa štát mal vzdať ostatných služieb, pre vykonávanie ktorých dostal k dispozícii prostriedky, ktoré spravuje“ (*Studies in Philosophy, Politics and Economics* s. 162).

slobodnej spoločnosti však nikto nikomu neprikazuje alebo s ním nezaobchádza inak ako s ostatnými; existujú len všeobecné pravidlá, ktoré platia pre všetkých a v rámci ktorých majú slobodu konania a realizácie vlastných cieľov. Štát v slobodnej spoločnosti nevydáva príkazy, iba zabezpečuje dodržiavanie všeobecných pravidiel.

Bezpečnosť: Samozrejmom súčasťou ochrany hybných síl slobodnej spoločnosti je aj ich ochrana pred vonkajším nepriateľom (alebo prípadným vnútorným násilným odporom). Podľa Hayeka štát jednoznačne zohráva kľúčovú úlohu v oblasti obrany, ktorá si vyžaduje mať k dispozícii určité donucovacie prostriedky, ako aj pri zabezpečení prostriedkov na ich financovanie a pri doplnení armády v čase ohrozenia. Za predpokladu, že štát je skutočne aj v tejto oblasti obmedzený všeobecnými pravidlami, nevidí Hayek dôvod pre znepokojenie vyplývajúce z tejto jeho úlohy.

Ďalšou oblasťou, ktorú musí štát v záujme existencie slobodnej spoločnosti zabezpečiť, je fungovanie polície. Aj k dohľadu nad dodržiavaním všeobecných pravidiel je potrebná určitá donucovacia moc štátu, a to nielen v podobe vynášania trestov, ale tiež zabezpečením prostriedkov na financovanie fungovania policajného aparátu.

Existujú aj ďalšie nebezpečenstvá, ktoré môžu ohroziť sociálny systém a ktorých dôsledky možno minimalizovať len vedomým organizovaním ľudí: ide o ničivé víchrice, záplavy, zemetrasenia, epidémie a ďalšie prírodné katastrofy. Prevencia proti niektorým nešťastiam (ako sú napr. požiare a epidémie), či obnovenie sociálnych a trhových vzťahov po nich si rovnako môžu vyžadovať zásahy štátu, ktorý má nielen donucovacie právomoci organizovať koordinované aktivity, ale má tiež k dispozícii prostriedky potrebné na ich prekonanie. Hayek preto dochádza k záveru, že:

*Úlohou štátu je vytvoriť celkový rámec, v ktorom môžu jednotlivci a skupiny úspešne sledovať svoje vlastné ciele a v niektorých prípadoch použiť donucovaciu právomoc k zabezpečeniu dostatočných príjmov na poskytovanie tých služieb, ktoré z rôznych príčin trh nie je schopný ponúknuť.*¹⁵³

Ďalšie netrhové služby: Trhový systém je založený na princípe, podľa ktorého poskytovateľ služby má možnosť zinkasovať peniaze od užívateľov tejto služby. Existuje samozrejme veľa výrobkov a služieb, u ktorých by to nebolo jednoduché, pretože v mnohých prípadoch nie je možné poskytnúť daný statok jednému užívateľovi bez toho, že by ho zároveň nemohli užívať aj ostatní. Obrana, polícia a predchádzanie epidémiám viac menej patria do tejto kategórie; podľa Hayeka to isté platí o mnohých informáciách, napr. o registri vlastníctva, štatistike, certifikátoch kvality, niektorých cestách a občianskom vybavení, za ktoré je ťažké inkasovať peniaze od tých (len a len od tých), ktorí ich využívajú.

V týchto službách, ak majú byť poskytované, sa preto nevyhnutne musí vyskytovať prvok istého donútenia, pretože mnoho ľudí si síce uvedomuje ich hodnotu, ale ak by sa domnievali, že ich môžu používať zdarma, nepodielali by sa na ich spolufinancovaní.

Samozrejme, že poskytovanie tohto druhu služieb zo strany štátu nepovažujú mnohí teoretici za bezproblémové, pretože na prvý pohľad sa zdá, že nútíme podieľať sa na financovaní určitých statkov každého, hoci ich nemusia chcieť všetci, alebo dokonca ani prevažná väčšina spoločnosti. Podľa Hayeka však v skutočnosti je v záujme jednotlivcov súhlasiť s povinnými príspevkami na poskytovanie určitých netrhových služieb, pretože popri službách, ktoré osobne nepotrebujú, existujú tiež služby, ktoré chcú, ale iní ľudia naopak nie. Netreba zabúdať na to, že tento spôsob poskytovania určitých služieb je len *druhým najlepším*

¹⁵³ *The Political Order of a Free People*, s. 139.

riešením: sme k nemu nútení uchýliť sa len preto, že nemožno zariadiť, aby sa v týchto oblastiach angažoval efektívnejší a prijateľnejší mechanizmus trhu.

Netreba tiež zabúdať na to, že štát nemusí mať monopol na poskytovanie týchto služieb. Aj keď sú zväčša financované štátom prostredníctvom povinných príspevkov občanov, nemusia byť nevyhnutne zabezpečované a poskytované štátom a komerčné subjekty môžu túto úlohu splniť oveľa lepšie. Štát by mal túto úlohu prenechať iným vždy, keď technický pokrok umožní priame platby za poskytované služby aj tam, kde to predtým nebolo možné; napríklad to nie je možné, ak povedzme bezdrôtové vysielanie môže zachytiť každý, trh však môže začať fungovať vo chvíli, keď je toto vysielanie dostupné len vlastníkom špeciálnych zariadení vyrobených na tento účel.¹⁵⁴ Netreba tiež zabúdať, že mnohé potrebné služby, ktoré sú neziskové, poskytujú dobročinné a dobrovoľné organizácie. Napríklad nijaký štátny úrad vo Veľkej Británii nikdy nepripravil taký účinný protialkoholický program, ako je Alcoholics Anonymous a nikdy nemôže odvieť takú prácu ako početné miestne skupiny zamerané na hodnotné projekty týkajúce sa miestneho spoločenstva.

ZDAŇOVANIE A ROZSAH SLUŽIEB POSKYTOVANÝCH ŠTÁTOM

Podľa Hayeka nie je veľkosť štátneho sektora v ekonomike dôkazom jeho oprávnenosti. Tým jediným a najdôležitejším kritériom je, či je ním používané donútenie obmedzené pravidlami a či pravidlá, ktoré presadzuje, sú všeobecne platné a podporujú hladké fungovanie sociálneho systému.

Podľa Hayeka by sa malo o veľkosti verejného sektora správne rozhodovať tak, že sa najprv dosiahne zhoda o veľkosti daňového bremena, ktoré sú občania ochotní znášať a *len potom* sa bude rozhodovať o tom, akým spôsobom majú byť tieto prostriedky použité. Verejný sektor by nemal byť interpretovaný ako financovanie všetkých služieb občanom, bez ohľadu na to, či ich využíva alebo nie, ale ako súhlas každého občana s výškou jeho príspevku do spoločnej pokladne, z ktorej získava niektoré služby a iní občania zase iné služby. Rozhodnutie o veľkosti spoločnej pokladne tak možno oddeliť od argumentov zdôvodňujúcich, ktoré služby je „sociálne spravodlivé“ poskytovať iným, čím sa stáva rozhodovaním o výhodách, ktoré každý občan môže za svoje finančné príspevky získať.

História verejných financií pravdaže nebola až takou ušľachtilou záležitosťou; celkove to bola snaha dostať z daňových poplatníkov maximum finančných prostriedkov s najmenším možným odporom z ich strany. Uvedená myšlienka, že všetci podľa všeobecného kritéria prispievame do spoločnej pokladne, z ktorej získavame tie služby, ktoré práve potrebujeme, bola nahradená chápaním verejných služieb ako nástroja „sociálnej spravodlivosti“ a uvalenia vyššieho daňového zaťaženia na menšiny. Istota, že každý nový výdavok zaplatí niekto iný, viedol väčšinu k ľahkovážnemu odsúhlaseniu nových položiek, ktoré si následne vyžiadali zvýšené nároky na potrebné financie. V dôsledku toho sa rozsah služieb neodvíja od toho, čo si môžeme dovoliť, ale treba hľadať prostriedky na financovanie verejného sektora, ktorý rastie síce so súhlasom kompetentných, ale bez akéhokoľvek ohľadu na jeho náklady. Politický nátlak a donútenie sa stávajú lacným spôsobom financovania tých služieb, ktoré si

¹⁵⁴ *The Political Order of a Free People*, s. 47. Rozvoj káblovej televízie je nesporne príkladom takého technického pokroku. Ďalším príkladom môže byť financovanie výstavby a údržby cestnej siete prostredníctvom počítačiel v automobiloch, novátorský spôsob, ako možno výšku poplatkov, ktoré budú jednotliví motoristi platiť na financovanie cestnej siete, postaviť do priamej závislosti od intenzity, s ktorou ju používajú. O tom, že skutočne neexistuje žiaden dôvod, prečo by na väčšinu služieb mal mať monopol štát, svedčia aj mnohé služby, ktoré sú síce financované centrálnou alebo regionálnou štátnou správou, sú však poskytované súkromným sektorom.

niekto želá. Dane sa novými spôsobmi zvyšujú skupinám, ktoré sú takmer neschopné sa brániť.

Princípy zdaňovania: Hayek s určitým zdráhaním kritizoval koncepciu progresívnych daní z príjmu.¹⁵⁵ Je to preto, že myšlienka presadzovania „sociálnej spravodlivosti“ prostredníctvom prerozdelenia príjmov ich zdaňovaním je tak všeobecne rozšírená, že je takmer nemožné mať voči nej námietky bez toho, že by to vyvolalo ostrú odozvu. Ako sme mali možnosť vidieť, koncepcia „sociálnej spravodlivosti“ nemá v slobodnej spoločnosti žiaden význam a okrem chvályhodných motívov nemá žiaden základ. O progresívnej dani z príjmu ako o nástroji prerozdelenia príjmov platí to isté.

Hayek tvrdí, že určitá progresívnosť v zdaňovaní môže byť nevyhnutná na vykompenzovanie porovnateľne vyššieho daňového zaťaženia, ktoré pre menšie príjmy predstavujú nepriame dane. Ale zásada progresivity, ktorá bola zavedená až začiatkom tohto storočia, sa nezačala využívať z uvedeného dôvodu, ale ako politická a prerozdelená zbraň.

Druhý argument často používaný na podporu progresivity daní z príjmov hovorí, že „rovnaká obeť“ znamená vyššie dane pre tých, ktorí majú väčšiu „schopnosť platiť“. Hayek namietá, že tento argument sa zakladá na úplne nesprávnom spôsobe uvažovania. Po prvé, nemožno porovnávať „obeť“, keď sa rôzni ľudia vzdávajú časti príjmov (alebo hocičoho iného), pretože je to výlučne subjektívna záležitosť, ktorú nemožno merať. Po druhé, ak niekomu rastú príjmy, je potrebná vyššia dodatočná mzda na to, aby bol ochotný pridať rovnaké množstvo dodatočného úsilia. To môže byť argumentom v prospech nie progresívnej, ale regresívnej dane. Je zrejmé, že tento druh analýzy je v otázke zdaňovania príjmov neprimeraný.

Progresívny daňový systém okrem toho znamená len malý prínos pre štátnu pokladňu. Len veľmi malá časť celkových príjmov z daní pochádza z vysokých sadzieb na veľké príjmy, takže tieto dane znamenajú skôr uspokojenie závidi niektorých chudobnejších občanov, než skutočnú materiálnu pomoc pre nich. To úzko súvisí so skutočnosťou, že progresívny systém umožňuje väčšine, aby diktovala menšine a aby na tento cieľ mohla použiť daňový systém. Potvrzuje to aj skutočnosť, že často to nie sú tí najchudobnejší, ale schopné a politicky organizované robotnícke a stredné vrstvy, ktoré z prerozdelenia získavajú najviac. Akonáhle sa zruší zásada rovnakého prispievania do spoločnej pokladne, stratí sa kontrola nad daňovým systémom a otvorí sa možnosť úplného alebo takmer úplného vyvlastnenia vyšších príjmov.

Ekonomické dôsledky zdaňovania v dynamickom ekonomickom systéme by sa nemali podceňovať. Hayek je presvedčený, že vysoké príjmy majú zásadný význam, ak majú byť vyskúšané spočiatku drahé nové výrobky a procesy a ak tie majú neskôr byť dostupné aj pre ľudí, ktorí sa na príjmovej škále nachádzajú nižšie. Vysoké hraničné daňové sadzby však nielen spomaľujú proces inovácie a experimentovania; narúša sa aj informačná funkcia zisku. Napríklad odmena pre toho, kto poskytuje nejakú konkrétnu službu, bude závisieť od toho, kedy ju poskytne a aký bude v tej chvíli jeho príjem. A to nie je len príčina nespravodlivosti, ale v dôsledku toho dochádza k zmene a k použitiu zdrojov v nesprávnych oblastiach.

Ďalšie ekonomické dôsledky sa dotýkajú úspor a investícií. Ak nedochádza k usporeniu časti príjmu, ale k jeho zdaneniu, menej prostriedkov bude vynaložených na výrobné investície, ktoré povedú k tvorbe bohatstva a zamestnanosti v budúcnosti; pretože tak ľudia nemôžu užívať odmeny z kapitálu, ktoré sú schopní ušetriť, použijú ich menej

¹⁵⁵ *The Constitution of Liberty*, kapitola 20, najmä s. 306: „Z mnohých dôvodov by som si želal, aby som mohol túto kapitolu vypustiť. Jej argumentácia je totiž namierená proti názorom, ktoré sú také rozšírené, že sa nemôže nedotknúť mnohých ľudí.“

produktívne alebo ich prevedú do zahraničia; a nemožnosť nazhromažďovať kapitál znamená, že ľudia nemôžu začať konkurovať existujúcim firmám s už stabilizovaným kapitálom a s dominantným postavením na trhu, takže vlastne kvôli daniam dochádza k poklesu konkurencie.

Po analýze všetkých uvedených nevýhod progresívnych daní Hayek dochádza k záveru, že jediným vhodným systémom zdaňovania, ktorý by zabránil vyvlastňovaniu menších väčšinami, je systém, v ktorom by väčšina sama rozhodla o výške vlastných daní stanovením maximálnej daňovej sadzby. Je presvedčený, že pokusy o obídenie problému stanovením horných limitov progresívneho systému naďalej ponechávajú veľký priestor pre svojvôľu a preto ich nemožno obhájiť; bolo by totiž príliš jednoduché tento stav zmeniť, ak by sa väčšina rozhodla, že sú potrebné dodatočné daňové výnosy. Hayek navrhuje, že možno najjednoduchším všeobecným kritériom by bolo pevne stanoviť maximálne prípustnú hraničnú daňovú sadzbu ako percentuálny podiel z celkového národného dôchodku, ktorý štát zdaňuje. To by napríklad znamenalo, že ak štát zdaňuje povedzme 25 % národného dôchodku, potom 25 % by bolo zároveň maximálne prípustnou hraničnou daňovou sadzbou.

EKONOMICKÝ RÁMEC

Hayek je presvedčený, že popri poskytovaní určitých služieb, ktoré si vyžadujú daňový systém, povinnosťou štátu je tiež predchádzať koncentrácii donucovacej moci a zabezpečiť maximálne možnú bezproblémovosť a spravodlivosť v ekonomických vzťahoch medzi ekonomickými subjektmi. Vynaložil preto veľa energie na úvahy o donucovacej moci monopolov práce a kapitálu a o úlohe štátu pri zavádzaní štandardov ekonomického správania.

Kritika moci odborov: Hayek si všíma značný rozdiel medzi vytýčenými cieľmi odborov a ich skutočným konaním. Z pôvodného chvályhodného úmyslu prakticky realizovať „slobodu zhromažďovania“ sa odbory zmenili na nástroj nátlaku jedných robotníkov a zamestnancov na iných.¹⁵⁶

Za výnimočne nespravodlivý považuje Hayek Zákon o odborových sporoch z roku 1906, ktorý zbavil britské odbory a ich predstaviteľov zodpovednosti za všetky prípadné negatívne dôsledky ich činnosti, ako aj Shermanov a Norrisov-LaGuardiov zákon v USA, ktorý pomohol odborom získať prakticky úplnú nedotknuteľnosť aj v prípade neoprávnených akcií. Nech bola moc, ktorú tým odbory získali nad zamestnávateľmi akákoľvek, oveľa väčšiu moc tým získali nad samými zamestnancami.

Klasickým príkladom sú podniky, ktoré zamestnávajú len členov odborovej organizácie. Argumentuje sa tu tým, že všetci pracujúci musia byť členmi odborov, inak sa o výhody, ktoré dosiahnu odbory pri vyjednávaní o platových podmienkach, budú musieť deliť s „čiernymi pasažiermi“. Hayek však namieta, že odbory nemôžu vytlačiť mzdy nad úroveň, ktorú by v trhovom systéme aj tak dosiahli - pravdaže, s výnimkou prípadu obmedzenej ponuky. Takže buď aj „čierni pasažieri“ dostanú trhovú mzdovú sadzbu, alebo sa dosiahnu vyššie sadzby na úkor iných zamestnancov, ktorí budú buď vytlačení zo svojich pracovných miest, alebo budú úplne prepustení. Odbory môžu svojim členom poskytovať výhody len krátkodobo; dlhodobo však nemôžu zvyšovať mzdy všetkých robotníkov nad úroveň stanovenú na voľnom trhu. Jediným dôvodom, prečo môžu odbory zvyšovať mzdy svojich členov v podnikoch zamestnávajúcich len členov odborových organizácií, je samozrejme to,

¹⁵⁶ Hayekovu kritiku pozri najmä v *The Constitution of Liberty*, kapitola 18, ako aj v *1980s Unemployment and the Unions*.

že disponujú donucovacou mocou, ktorou zabránia zamestnávaniu nečlenov - inak by zamestnávateľ, ktorý by nebol vystavený tejto hrozbe, mohol okamžite zamestnať nečlenov odborov za trhovú mzdovú sadzbu. Ako hovorí Hayek:

*Sotva možno poprieť, že zvyšovanie miezd s použitím nátlaku je v súčasnosti hlavným cieľom odborov.*¹⁵⁷

Konečným dôsledkom tohto nátlaku však je to, že zamestnanci, ktorí sú na tom horšie, si nemôžu svoje postavenie zlepšiť, pretože väčšia časť pracujúcich bude buď odsúdená na vykonávanie menej platenej práce, alebo sa zaradí medzi nezamestnaných. To prispieva k väčšej *nerovnosti* miezd, než aká by existovala na voľnom trhu a pravdepodobne tiež znižuje priemernú mzdu. Nesporne tým dochádza k znižovaniu produktivity práce, pretože jej alokáciu neurčuje trhom poskytovaná odmena, ale nátlak.

Podľa Hayeka môže veľká ekonomika zostať prosperujúcou len vtedy, keď sa pri koordinácii snáh jednotlivcov a pri usmerňovaní zdrojov do najpotrebnejších oblastí spolieha na silu konkurencie. Keď však sú mzdy určované nie silou konkurencie, ale nátlakom, potom musí trpieť celková prosperita spoločnosti. Preto je názor, že odbory zvýšili mzdy, nesprávny nielen preto, že každé zvýšenie nad trhovú úroveň musí poškodiť ostatných, ale najmä preto, že celková prosperita spoločnosti trpí, keď mzdy určuje nátlak a nie konkurenčné sily.¹⁵⁸

Riešením tohto problému nie je zrušenie odborov. Právo slobodne sa spoločovať musí zostať zachované. Ba čo viac, Hayek hovorí, že každý má mať právo na štrajk za predpokladu, že neporušuje žiadnu zmluvu a že nemá vo svojom podnikaní zákonom stanovený monopol.¹⁵⁹ Hayek je však rovnako presvedčený, že nikto by nemal mať právo nútiť *ostatných* ku štrajku. Preto nevidí žiadne riešenie tohto problému, pokiaľ nebudú zrušené zákonom chránené výsady odborov, ktoré im umožňujú nútiť iných štrajkovať a ktoré ich chránia pred mnohými zákonnými obmedzeniami.

Hayek dochádza k záveru, že vari najlepším riešením by bolo, ak by boli všetky dohody obmedzujúce dobrovoľné ekonomické vzťahy vyhlásené za právne nevymáhateľné. To by sa nesporne vzťahovalo na dohody o podnikoch zamestnávajúcich len členov odborov, či o iných príčinách nátlaku, ako sú napr. neopodstatnené štrajky a bojkoty. Samozrejme by sa to vzťahovalo tiež na pevné ceny, či iné monopolistické praktiky. Ale často kritizovaným nedostatkom Hayekových úvah o tomto probléme je to, že nepredkladá žiadne jasné vysvetlenie, ktoré aktivity podľa neho sú „obmedzením ekonomických vzťahov“.

Ostatné monopoly: Treba priznať, že mnoho firiem, ktoré dosiahli monopolné postavenie, alebo takmer monopolnú kontrolu trhu, mohli toto postavenie dosiahnuť jednoducho tým, že najlepšie slúžili zákazníkom. Za predpokladu, že ostatné firmy môžu slobodne akumulovať kapitál, konkurovať postaveniu monopolistu, jeho existencia nie je nevyhnutne dôvodom na znepokojenie alebo na štátny zásah.

Najpravdepodobnejší je výskyt škodlivého monopolu vtedy, keď firma, ktorá dosiahla monopolné postavenie, využíva svoju moc len na jeho ochranu, pričom výnimočná kvalita, ktorá jej toto postavenie zabezpečila, sa vytratí. Monopol má napríklad moc používať cenovú diskrimináciu; môže stanovovať rôzne ceny pre rôznych zákazníkov. Bežnou praxou sú nízke ceny v oblastiach, v ktorých sa objavil potenciálny konkurent. Nie je však isté, že každá cenová diskriminácia je škodlivá; existujú prípady, keď monopolista je schopný poskytovať

¹⁵⁷ *The Constitution of Liberty*, s. 275.

¹⁵⁸ Pozri *1980s Unemployment and the Unions*, ss. 53-4.

¹⁵⁹ Pozri *1980s Unemployment and the Unions*, s. 51.

lepšiu službu *preto*, že má vyššiu cenu pre jedného zákazníka, ktorý si ju môže dovoliť zaplatiť a nižšiu cenu pre ostatných. Problém tak nemožno úplne vyriešiť postavením diskriminácie mimo zákon.¹⁶⁰

Nesporne však je možné nájsť prípady, keď dochádza k cenovej manipulácii v obrane pred konkurenciou a Hayek sa domnieva, že dozor nad týmito praktikami by mal byť prenechaný potenciálnym konkurentom (ktorí pravdepodobne lepšie poznajú trhové podmienky než hociktorý štátny úrad) tým, že budú mať možnosť podávať žalobu o náhradu škody.

Podľa Hayeka by kartely a ostatné pokusy obmedziť konkurenciu mali byť postavené mimo zákona na základe princípu neoprávnenej „prekážky obchodu“ tak isto, ako nátlakové praktiky odborov. Nazdáva sa, že takúto všeobecnú právnu zásadu možno ľahšie presadiť, než znemožniť pokusy o vytváranie monopolov a kartelov, ktoré sú oslabované výnimkami, špeciálnymi prípadmi a subjektívnymi rozhodnutiami.¹⁶¹

Štátny monopol a mena: Ešte existuje jedno monopolné postavenie, ktoré si štáty zvyčajne vyhradzujú len pre seba. Je to tvorba a emitovanie peňazí. Obdobia vysokej inflácie v 70-tych rokoch prinútili Hayeka pozrieť sa na tento problém bližšie, aby napokon dospel k pozoruhodnému záveru, že odstránenie výsadného postavenia štátu ako jediného tvorca peňazí by prispelo k obmedzeniu inflácie a zabezpečilo by stabilný výmenný prostriedok.¹⁶²

Aj keď je vydávanie peňazí normálne považované za činnosť, ktorú má mať výlučne na starosti štát, nebolo tomu tak vždy a nemusí tak byť v budúcnosti.¹⁶³ Kedysi štáty nesporne zohrávali významnú úlohu pri stanovovaní váhy a čistoty obsahu mincí, to však už neplatí o modernom svete, v ktorom štáty môžu ľubovoľne zvyšovať množstvo obeživa, ktoré majú pod monopolnou kontrolou. Pokušenie zvýšiť množstvo peňazí v obehu a tým vyvolať dočasný ekonomický rast je samozrejme väčšinou príliš silné, než aby sa mu dalo odolať. To isté platí aj o ďalšej výhode, ktorú má štát z rastu cien, keď sa jeho dlhy v reálnom vyjadrení znižujú.

Liekom proti tejto poľutovaniahodnej inflačnej tendencii je umožniť súkromným subjektom vydávať vlastné peniaze, ktoré by konkurovali štátom emitovaným peniazom. Verejnosť by si prirodzene vybrala tú najspoľahlivejšiu a najmenej podliehajúcu inflácii. Banky by pravdepodobne vydávali peniaze kryté aktívami, chrániacimi ich stabilitu a konkurencia by bránila ich vydávanie v príliš veľkých množstvách. Jednotlivci by za statky platili každým druhom peňazí, ktoré by dodávateľ bol ochotný akceptovať a obe strany, predávajúci aj ich zákazníci, by prostredníctvom novín boli každodenne veľmi dobre informovaní o tých - aj najmiernejších - výkyvoch. Hayek je presvedčený, že v tomto režime by:

¹⁶⁰ *The Mirage of Social Justice*, ss. 84-5.

¹⁶¹ Mnohé monopoly existujúce vo vyspelých západných krajinách sú samozrejme štátom sankcionované, alebo sú poskytnuté štátom financovaným subjektom, čo ešte viac komplikuje ich kontrolu. Nesmieme zabúdať, že „Všetky monopoly sú notoricky nehospodárne a byrokratické štátne aparáty ešte viac ...“ (*The Constitution of Liberty*, s. 346).

¹⁶² Detaily tohto návrhu pozri v Hayekovej práci *Denationalisation of Money*.

¹⁶³ Vydávanie peňazí v nijakom prípade nebolo vždy len monopolom štátu. Systém emisií súkromných peňazí a diskontovania zmeniek fungoval veľmi úspešne napríklad v niektorých častiach USA v období medzi rokmi 1825-1858; pozri George Trivoli, *The Suffolk Bank* (London: The Adam Smith Institute, 1979).

*Štát potom bol zbavený nielen jedného z hlavných nástrojov poškodzovania ekonomiky a vystavovania jednotlivcov obmedzeniam ich slobody, ale tiež jednej z hlavných príčin jeho neustáleho rastu.*¹⁶⁴

Samozrejme, že ak by peniaze vydávané štátom boli uznávané a stabilné, ľudia by pravdepodobne naďalej používali práve tieto peniaze; ale *hrozba* konkurencie zo strany iných vydávaných mien by bola dostatočná na to, aby zabezpečila udržanie inflačných tendencií pod kontrolou.

Patenty: Ochrana osobného vlastníctva, čo je podľa Hayeka jednoznačne povinnosť štátu, je koncepcia, ktorá zaznamenala v poslednej dobe značný rozvoj. Príkladom je patentová ochrana monopolného postavenia. Hayek spochybňuje túto výsadu argumentujúc, že to nemusí byť práve najefektívnejšia forma odmeny za podstupovanie rizika a investovanie do výskumu, že to vyvoláva ťažkosti pri rozhodovaní o tom, čo má byť chránené ako „majetok“ a čo nie.¹⁶⁵

Regulácia a certifikácia: Pokusy regulovať ekonomickú činnosť možno niekedy ospravedlniť, ale ich náklady musia byť vyvážené výhodami, ktoré prinesú. Takú reguláciu, ako je napríklad zákonodarstvo upravujúce bezpečnosť pri práci, nemožno ospravedlniť odvolávaním sa na všeobecné princípy; ide o priradenie určitých hodnôt trhovému systému a teda o formu nátlaku na výrobcov, ktorých sa týka. Hayek je však presvedčený, že ak sú výhody z tejto regulácie dostatočne vysoké, možno ich ospravedlniť za predpokladu, že nepôjde o nejasne definované právomoci ponechané na svojvôľu nejakého štátneho úradu, ale o nezaujatú vopred definovanú reguláciu.¹⁶⁶ Predsa len však má takáto regulácia vždy jednu nevýhodu: potenciálne brzdí nový a užitočný rozvoj, ktorý nikdy nemôžeme presne vykalkulovať.

Udeľovanie certifikátov a licencií na tovary a služby môže predstavovať ďalšiu užitočnú činnosť pomáhajúcu spotrebiteľom bez dostatku informácií k racionálnemu výberu medzi rôznymi ponúkanými alternatívami, hoci nie je jednoznačné, že iba štát má predpoklady na vykonávanie tejto činnosti. Do tejto kategórie patria zákony o nezávadnosti stravy, stavebné vyhlášky, minimálne vzdelanie lekárov a právnikov, bezpečnosť divadiel atď. Mnohé z nich by však boli zbytočné, ak by existovali pravidlá znemožňujúce ľuďom predstieranie profesionálnych znalostí, ktoré v skutočnosti nemajú, pričom by museli mať v prípade sporu právo odvolať sa na nezávislý súd.¹⁶⁷

Úplne odlišnou záležitosťou je však regulácia cien. Ceny v každom okamihu závisia od práve existujúcich okolností a neustále sa menia v závislosti od zmien podmienok ponuky a dopytu. Je preto nemožné pevne stanoviť „správnu“ cenu, ktorá bude podporovať dlhodobu efektívnu výrobu a každý pokus zmraziť ceny alebo mzdy len posunie riešenie problému prebytku alebo nedostatku ďalej do budúcnosti. Ak by sa týmto spôsobom obchádzali alokačné schopnosti cenového mechanizmu, museli by nastúpiť rozsiahle štátne zásahy a ekonomickú činnosť by neregulovali všeobecné pravidlá, ale konkrétne príkazy.

SYSTEM SOCIÁLNEHO ZABEZPEČENIA V SLOBODNEJ SPOLOČNOSTI

¹⁶⁴ *The Political Order of a Free People*, ss. 57-8.

¹⁶⁵ Pozri *Individualism and Economic Order*, ss. 113-14.

¹⁶⁶ Pozri *The Constitution of Liberty*, ss. 225-6.

¹⁶⁷ Pozri *The Constitution of Liberty*, s. 227. Týmto problémom sa Hayek zaoberá tiež v *The Political Order of a Free People*, s. 62, kde podľa všetkého navrhuje väčšiu úlohu pre štátne orgány.

Hayek nevyklučuje zásahy štátu pri riešení relatívne nových problémov, ktoré so sebou priniesol vznik rýchlo sa meniacej otvorenej spoločnosti: ide najmä o existenciu stále väčšieho počtu ľudí, ktorí sa v prípade nešťastia už viac nemôžu spoliehať na to, že sú súčasťou niekoľkých spriaznených rodín žijúcich spolu, ktorých členovia im v prípade potreby pomôžu. Ide o ľudí, ktorí sa v trhových podmienkach nedokážu sami užiť; chorí, telesne či duševne postihnutí, vdovy, siroty a starí ľudia sú príkladmi tejto skupiny ľudí. Podľa Hayeka je najlepším a najspravodlivejším spôsobom riešenia tohto problému minimálny príjem, spodná hranica, ktorá je v prípade nepriazne osudu ochranou prístupnou pre všetkých postihnutých.

Tento návrh však vystavuje Hayeka prípadným obvineniam, že vlastne obhajuje sociálnu „spravodlivosť“ so všetkými jej nedostatkami, pričom mechanizmus, ktorý navrhuje, skutočne nie je jednoduché obhájiť. Argumentuje však tým, že záruka minimálneho príjmu prináša úžitok každému, podobne ako napríklad záruka obrany. Je to nepochybne privilegium, zvláštna výnimka z prísne dodržiavanej všeobecnosti pravidiel spoločnosti a musí byť uplatňovaná s určitými obmedzeniami. Je však pravdepodobne nevyhnutná vo veľkých moderných spoločnostiach, v ktorých sa už občan nehlási k ostatným členom spoločenstva, v ktorom sa narodil.¹⁶⁸

Dôchodky: Neexistuje žiaden dôvod, prečo by dôchodky alebo iné sociálne dávky, ktoré sú poskytované prostredníctvom systému sociálneho zabezpečenia, mali byť monopolom štátu alebo by dokonca mali byť poskytované len štátom. „Sociálne zabezpečenie“ však bolo od samého začiatku považované za *povinné* zabezpečenie, ktoré musí mať na starosti nejaká štátom riadená organizácia. Tradičné zdôvodnenie tohto stavu, podľa ktorého vyjde každého lacnejšie zabezpečenie vtedy, keď je poskytované jednou organizáciou, čo celkom ignoruje potenciálne výhody vyplývajúce z konkurencie pri poskytovaní týchto služieb a čo nesporne zvýšilo administratívne náklady štátom riadených dôchodkových systémov. A podobne ako mnohé iné opatrenia „sociálnej politiky“ aj dôchodkové systémy sa stali nástrojom na získavanie volebných hlasov, ktorého cieľom nebolo skutočné dosiahnutie princípov sociálneho zabezpečenia, ale išlo len o prerozdelenie príjmov.

Ak chceme mať istotu, že potreby ľudí v starobe, v prípade straty živiteľa rodiny či nejakého postihnutia, budú zabezpečené, musia platiť dostatočne vysoké príspevky, pretože bez toho by museli byť ich potreby financované z verejných prostriedkov.¹⁶⁹ U motoristov trváme na povinnom poistení nie v ich vlastnom záujme, ale najmä v záujme tých, ktorých by mohli zraniť a tento princíp by sa mal uplatňovať aj v prípade dôchodkov, zdravotného a životného poistenia, príspevkov v nezamestnanosti. Podľa všetkého Hayek navrhuje zaručený minimálny príjem aj preto, aby bolo umožnené platenie príspevkov aj tým, na ktorých doľahla nepriazeň osudu (ak im z tohto dôvodu ešte neplynú dávky zo spomínaných sociálnych programov). Neexistuje pochopiteľne žiaden dôvod pre to, aby toto povinné poskytovanie zabezpečenia na určitej prijateľnej minimálnej úrovni administroval štát; určite by bolo lacnejšie a potrebám viac zodpovedajúce prenechať túto úlohu existujúcim poisťovníam.

¹⁶⁸ *The Political Order of a Free People*, ss. 54-6. Hayek sa tiež nazdáva, že otvorená spoločnosť zrejme potrebuje túto novú formu minimalizácie rizika namiesto morálky spoluvlastnenia kmeňovej skupiny, čo by uľahčilo akceptáciu výhod modernej spoločnosti.

¹⁶⁹ Tento návrh sa nachádza v *The Constitution of Liberty*, s. 286. Hayekove poznámky však obsahujú viac kritiky existujúcej praxe než jasne definovaných alternatívnych návrhov.

Zdravie: Zopakujme teda, že existuje dobrý dôvod, prečo má byť systém zdravotného zabezpečenia povinný, pretože tí, ktorí by sa nepoistili, by museli byť financovaní z verejných prostriedkov. Prípado zdravia je však osobitne zaujímavý, pretože na ňom možno vidieť mnohé z dôvodov, prečo je nesprávna jednotná „spravodlivá“ úroveň štátom poskytovaného zabezpečenia.¹⁷⁰

Volanie po štátnom zdravotníctve s jednotnou úrovňou starostlivosti pre všetkých pramení z chybného predpokladu, že občania majú nejakú objektívnu „potrebu“ zdravotnej starostlivosti a je nespravodlivé, ak si niektorí túto objektívnu „úroveň“ nemôžu dovoliť. Ako ostatne vo všetkom, sú však ľudské želania a potreby veľmi rozdielne a niektorí sú ochotní priplatiť si za poskytovanie lepšej alebo rýchlejšej zdravotnej starostlivosti, než akú ostatní považujú za nevyhnutnú. Lekár môže pacientovi urobiť takmer nekonečné množstvo vyšetrení, rovnako nekonečný je aj počet úrovní pohodlia alebo starostlivosti, ktoré si môže počas liečenia dovoliť. Dokonca aj ten najbohatší človek nerobí pre ochranu svojho zdravia všetko, čo by mohol, pretože väčšinou má aj iné priority, či problémy, ktoré musí riešiť. Takže nie štát, ale len a len jednotlivec môže rozhodnúť o tom, aká úroveň ošetrovania alebo starostlivosti je najvhodnejšia.

Jednoznačne chybné sú teda už samotné základy bezplatnej zdravotnej starostlivosti, počítajúce s existenciou objektívnej potreby zdravotnej starostlivosti, ktorú treba plne uspokojiť. V každom prípade niet dôvodu, prečo by poskytovanie starostlivosti alebo zdravotného zabezpečenia malo byť chápané ako oblasť pre monopol štátu.

Nezamestnanosť: Nezamestnanosť je podobne ako choroba výsledkom nepriazne osudu a rovnako ako v prípade zdravotných problémov nie je na ochranu postihnutých potrebný povinný systém štátneho zabezpečenia. Hayek navrhuje všade tam, kde je to možné, skutočné zabezpečenie pre prípad nezamestnanosti, pričom výška príspevkov by odrážala rôznu úroveň rizík, ktoré sú charakteristické pre rôzne zamestnania. To by malo ďalšiu výhodu spočívajúcu v rozdelení nákladov týchto rizík medzi rôzne odvetvia, čo by zasa podporilo trhové procesy: atraktívnejšie by boli rozvíjajúce sa odvetvia s dlhodobou vyššou mierou zamestnanosti a naopak, vyššia nezamestnanosť a tým vyššie riziko a vyššie príspevky pre prípad nezamestnanosti by odrádzali od vstupu do odvetví, ktoré postihol ekonomický pokles.

Vzdelávanie: Argument v prospech povinného vzdelávania až po istú úroveň dosiahnutého vzdelania je dvojnásobný: po prvé, sme vystavení menšiemu riziku zo strany našich blízkych, ak disponujú tým istým základným vzdelaním ako my; po druhé, nie je pravdepodobné, že by demokratické inštitúcie fungovali v negramotnej spoločnosti.

Existuje preto dôvod prinajmenšom pre štátom financované všeobecné vzdelávanie, nie však pre jeho zabezpečovanie štátom, či dokonca pre monopol štátu v tejto oblasti. Myšlienku kupónov na vzdelávanie (navrhnutú Miltonom Friedmanom) podporuje Hayek ako možnosť zapojenia verejnosti do financovania nákladov na všeobecné vzdelávanie, ku ktorému sa môžu rodičia, v prípade, že si tak želajú, pripojiť. Tento návrh umožňuje rodičom vybrať si školu, do ktorej bude chodiť ich dieťa či deti, a tak zbavuje štát výlučnej kontroly nad takou dôležitou a potenciálne vplyvnou oblasťou, ako je základné a stredoškolské vzdelanie.¹⁷¹

¹⁷⁰ Problematiku zdravotníctva pozri v *The Constitution of Liberty*, ss. 297-300.

¹⁷¹ *The Constitution of Liberty*, kapitola 24; *The Political Order of a Free People*, ss. 60-62.

Čo sa týka vyššieho vzdelania, aj tu sa dá odôvodniť jeho verejné financovanie, pretože akademický výskum a vývoj prináša úžitok celej spoločnosti. Na druhej strane však by v tejto logike nebol žiaden dôvod financovať povedzme prípravu na zamestnanie, ktorá je pre študentov oveľa užitočnejšia, než pre ktoréhokoľvek jednotlivca alebo skupinu.

Bývanie: Bývanie je poslednou zo základných oblastí rozsiahleho štátneho zasahovania, hoci aj v tejto oblasti to podľa Hayeka bolo zvyčajne na škodu tých, ktorí mali problémy s bývaním.¹⁷²

Možno to doložiť príkladom obmedzovania nájomného, čo bolo pôvodne zavedené len ako mimoriadne opatrenie, neskôr sa v tom však pokračovalo, pretože na prvý pohľad udržuje nájomné v medziach, ktoré sú dostupné aj chudobnejším ľuďom. Ale rovnako ako všetky pokusy stanovovať pevné ceny, aj tu dochádza k odčerpávaniu zdrojov do iných oblastí a v dôsledku toho k chronickej nerovnováhe a nedostatku bytov, čo dokazuje situácia všade tam, kde sa táto regulácia zaviedla. Vlastník stráca záujem o oblasť, v ktorej jeho kapitál zaznamenáva nízke výnosy a domy a byty začnú rýchlo chátrať. Ak je nájomné umelo znižované, ľudia zostávajú v bytoch, ktoré sú pre nich príliš veľké, čím sa ďalej znižuje ponuka a stavia sa menej domov za účelom ich prenájmu. S narastajúcim nedostatkom obytných priestorov sa stále viac ozýva volanie po dôslednejšom zásahu štátu.¹⁷³

Bývanie je preto klasickým príkladom ilustrujúcim Hayekove námietky voči sociálnej politike vyspelých západných krajín: Hayek namieta nie proti tomu, že sú uskutočňované, ale proti tomu, že sú uskutočňované spôsobmi, ktoré ničia trhové procesy a liberálny systém.

¹⁷² Pozri *The Constitution of Liberty*, kapitola 22. Vynikajúcou prípadovou štúdiou dôsledkov kontroly nájomného v Hayekovom rodnom Rakúsku je jeho „Austria: The Repercussions of Rent Restrictions“ vo *Verdict on Rent Control* (London: Institute of Economic Affairs, 1972), ss. 1-17.

¹⁷³ Ďalším príkladom sú stavebné vyhlášky. Hoci ich niekedy možno zdôvodňovať verejnou bezpečnosťou, Hayek sa nazdáva, že sú často šité na súčasnú úroveň technológií a tak znemožňujú budúce zlepšenia: „Všade tam, kde regulácia tohto typu prekračuje požiadavky minimálnych štandardov a predovšetkým tam, kde je tendencia považovať v danom čase a na danom mieste štandardný spôsob za jediný možný a dovolený, stávajú sa vážnou prekážkou želaného ekonomického rozvoja“ (*The Constitutions of Liberty*, s. 355).

ŠIESTA KAPITOLA ÚSTAVA LIBERÁLNEHO ŠTÁTU

*Účinné obmedzenie moci je najdôležitejším problémom sociálneho systému.*¹⁷⁴

Z prác, ktoré Hayek publikoval, možno vidieť jeho hlavné a neustále narastajúce zaujatie problémom kontroly rastu štátu. Tomuto problému, ktorý nastolil už v *Ceste do otroctva*, venoval veľkú pozornosť v *Ústave slobody* a tento problém sa stal aj ústrednou myšlienkou všetkých troch dielov knihy *Právo, zákonodarstvo, sloboda*, kde navrhol modelové usporiadanie právomocí štátnych orgánov. Hayekov prehlbujúci sa záujem o tento problém bol vždy o krok vpredu pred verejnosťou, ktorá ho vždy až následne začala vnímať ako problém. V roku 1944 bolo len niekoľko ľudí presvedčených, že aj to najmiernejšie sociálne inžinierstvo môže skončiť štátnou svojvôľou; hoci sociálne opatrenia v 60-tych rokoch prekročili akékoľvek očakávania, väčšina sa nazdávala, že môžu byť zachované či dokonca rozšírené ešte aj o ďalšie oblasti; a keď už bol koncom 70-tych rokov zreteľne nezastaviteľný rast štátneho sektora očividný, existovalo len veľmi málo riešení ponúkajúcich alternatívu.

Rast štátu a jeho angažovanosť v stále väčšom počte aspektov života občanov vari nie sú úplne nečakané v krajinách, v ktorých neexistujú žiadne obmedzenia absolútnej moci parlamentu, monarchu či diktátora. Podľa Hayeka však aj v tých krajinách, v ktorých existuje formálna „deľba moci“, podľa hli tomuto trendu.¹⁷⁵ Zásadnou príčinou je podľa neho stotožňovanie či zamieňanie dvoch navzájom úplne rozdielnych javov, pre ktoré nanešťastie máme spoločné označenie „zákon“ - t.j. všeobecné kritériá spravodlivosti, ktoré slobodnej spoločnosti umožňujú rozvíjať sa a prosperovať bez akéhokoľvek centrálného riadenia na jednej strane, a na strane druhej organizačné pravidlá regulujúce činnosť štátnych orgánov, ktorých cieľom je splnenie nejakého konkrétneho spoločenského plánu. Keďže ich spoločne nazývame „zákonmi“, automaticky tým dávame každému opatreniu štátneho orgánu zdanie rovnakej legitímnosti, hoci v skutočnosti môžu byť mnohé ich rozhodnutia v rozpore s pravidlami správneho konania. Dokonca aj ústavné oddelenie právomocí nezamedzuje rast a svojvoľné rozširovanie štátnej moci, ak pôsobnosť štátu neredukuje len na určitý *druh* činnosti, ktorý je v súlade so všeobecnými pravidlami, ktoré zasa majú zásadný význam pre fungovanie slobodnej spoločnosti. Musíme si preto neustále pripomínať tento kľúčový a zásadný rozdiel medzi uvedenými dvomi typmi „zákonov“.

DVA TYPY ZÁKONA

Hayek predkladá niekoľko alternatívnych charakteristík rôznych typov zákona, ktoré rozoznáva.¹⁷⁶ Najľahšie použiteľné je rozlíšenie, ktoré navrhol v titule svojej trilógie, teda *právo a zákonodarstvo*.

¹⁷⁴ *The Political Order of a Free People*, s. 128.

¹⁷⁵ *New Studies*, ss. 98-9. Táto esej, „The Constitution of a Liberal State“, je veľmi zaujímavým prvým náčrtom (1967) myšlienok, ktoré boli neskôr rozvinuté v tretej časti *Law, Legislation and Liberty*.

¹⁷⁶ Napríklad *nomos* a *thesis*, súkromné právo a verejné právo, a možno nejasne, právo a zákonodarstvo. Pozri „The Confusion of Language in Political Thought“ v *New Studies*, ss. 71-97, najmä druhá časť; *Rules and Order*, piata a šiesta kapitola.

Právo - kritérium spravodlivosti: Sociálny systém funguje hladko nie preto, že by bol plánovaný, ale preto, že je výsledkom správania jednotlivcov, v ktorom existuje určitá pravidelnosť. Vďaka pravidlám, ktoré všetci rešpektujeme, môžeme počítať s tým, že sa ostatní budú správať určitým spôsobom a môžeme tak spolupracovať na základe vzájomnej dôvery. Pravidlá, ktoré vytvárajú fungujúci sociálny systém, umožnia jednej skupine zlepšovať jej postavenie, pričom zároveň existujú skupiny, ktorých úsilie skončí neúspechom. Tieto pravidlá preto nie sú subjektívne príkazy kráľov, veliteľov alebo právnikov, ale sú dlhodobo objavované v priebehu evolučného vývoja. Vo väčšine prípadov samozrejme nikto nepozná všetky okolnosti, ktoré zapríčinili, že sa nejaké užitočné pravidlo začalo rešpektovať a iné, ktoré pôsobilo rušivo alebo neadekvátne, bolo odmietnuté.

Úlohou teórie práva je snažiť sa o verbálne vyjadrenie týchto všeobecných pravidiel. V liberálnom videní spoločnosti je existencia týchto pravidiel nadradená pokusom zachytiť ich v písomnej forme. *Právo* sa v zásade objavuje, nevytvára sa. Podľa Hayeka dokonca aj obdivuhodné zákonníky Solónu v Aténach alebo Chamurapiho v Babylone neboli snahou „dať“ ich spoločnostiam nové zákony, ale boli snahou o jasné a jednoznačné vyjadrenie skutočnej podstaty všeobecne akceptovaných pravidiel a všetkými dodržiavaných kritérií spravodlivosti.

Skutočné *právo* sa riadi týmto kritériom spoločnej zhody, pretože vzniklo v spoločnosti slobodných ľudí. Tí sa zaviazujú k dodržiavaniu všeobecných pravidiel a k zmene niektorých ich zvyklostí, ak to prispeje k nerušenému rozvoju sociálneho systému so všetkými výhodami, ktoré to so sebou prináša. Právo, ktoré vzniklo týmto spôsobom, sa uplatňuje v rovnakej miere na všetkých, nerozlišuje medzi ľuďmi, nech by boli rozdiely medzi nimi akékoľvek. Vyžaduje teda vysokú mieru zhody, založenú nie na nevelmi pravdepodobnej spoločnej vôli dosiahnuť nejaké konkrétne ciele, ale na všeobecnom chápaní toho, čo je dobré a čo zlé.¹⁷⁷ Na dosiahnutie konkrétnych cieľov, aj keby sa dospelo v tejto záležitosti k spoločnej zhode, by bola potrebná štátna moc, ktorá by musela postupovať veľmi individuálne, ak by chcela od všetkých, aby sa usilovali o dosiahnutie spoločného cieľa.

Základné princípy spravodlivosti preto nevytvárajú vládcovia, ale *sú objavované* sudcami a dlhé dejiny zvykového práva sú vlastne dejinami úsilia o objavenie týchto všeobecných pravidiel, ktoré, ak sú uplatňované na všetkých rovnako, vedú k harmonickému sociálnemu prostrediu. Samozrejme, že neustále dochádza aj k sporom, pretože rôzni ľudia nemusia s aplikáciou týchto pravidiel v konkrétnych prípadoch súhlasiť, prípadne môžu nachádzať prípady, keď je jedno pravidlo v rozpore s nejakým iným pravidlom. To si vyžiada rozhodnutie sudcu, ktoré vytvára precedens pre podobné prípady v budúcnosti.

Úlohou sudcu nie je preto dospieť k nejakému konkrétnemu výsledku alebo nasmerovať zdroje spoločnosti na určitý cieľ, ale jeho úlohou je chrániť systém ako celok. Princípy spravodlivosti, ktoré pomáha objavovať a prepracúvať, sú princípy, ktoré hovoria každému, ako sa má správať a ktoré každému vyhovujú tak v súčasnosti, ako aj v budúcnosti, až pokiaľ nie sú nahradené inými princípmi, ktoré však musia byť rovnako všetkými prijímané. Vo svojej podstate sú abstraktné, pretože nepomáhajú žiadnemu jednotlivcovi alebo nejakej skupine dosiahnuť konkrétny cieľ, ale chránia systém vytvorený z anonymných jednotlivcov, ktorí sa usilujú dosiahnuť mnoho odlišných vlastných cieľov.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Hayekovo rozlíšenie *vôle* a *názoru* a jeho význam v sociálnej teórii pozri v *New Studies*, ss. 82-8. Ich nedostatočné rozlíšenie je zásadnou slabinou Rousseauových prác, ktorý v dôsledku tejto chyby zdôvodňuje potrebu „suverénnych“ (t.j. tyranských) právomocí pre zhromaždenie ľudu.

¹⁷⁸ „Formálne pravidlá sú tak iba pomôckou v tom zmysle, že majú byť užitočné pre dnes ešte neznámych ľudí a ich ciele, pre dosiahnutie ktorých sa ich títo ľudia rozhodnú použiť a za okolností, ktoré do detailu nemožno presne predvídať“ (*The Road to Serfdom*, s. 56).

Sudca nesmie zohľadňovať záujmy žiadnej špecifickej skupiny, a to ani v prípade ambiciózných zámerov politiky štátu. Jeho jedinou úlohou je identifikovať, artikulovať a ďalej prepracúvať pravidlá spravodlivosti, ktoré zabezpečia ochranu sociálneho systému. V tomto zmysle je „socialistický sudca“ logickým nezmyslom, pretože skutočný sudca nikdy nemôže brať ohľad na politické dôsledky svojich rozhodnutí. Jeho úlohou je technické odstraňovanie neistôt v existujúcom rámci tvorenom pravidlami spravodlivosti, čo je úloha nadradená postojom každého politického hnutia.

Zákonodarstvo - organizačné pravidlá: Vlády v staroveku boli v prvom rade zaneprázdnené objavovaním práva. Ako poznamenáva Hayek, staroveké a stredoveké postoje k tejto otázke štátu neumožňovali zákony ani tvoriť ani rušiť, pretože by to znamenalo tvorbu alebo rušenie spravodlivosti samej, čo je absurdné.¹⁷⁹ Až v neskoršom stredoveku sa postupne začala presadzovať myšlienka tvorby nových zákonov - teda *zákonodarnej* činnosti. Tým začala úloha parlamentu nie ako zákony objavujúceho, ale ako zákony tvoriaceho orgánu a princíp vlády zákona je postupne nahrádzaný princípom vlády človeka.

V tomto štádiu dochádza k postupnému prepletaniu úlohy štátu ako zákony objavujúceho orgánu, s jeho administratívnymi funkciami. V tých krajinách, v ktorých je časť prostriedkov, v záujme verejného prospechu, zverená štátnej správe, všetky činnosti štátu nemôžu byť vymedzené všeobecnými pravidlami správneho konania. Takto kontrolované prostriedky sú potom mobilizované na dosahovanie určitých cieľov, čo si zasa vyžaduje administratívnu organizáciu. Značná časť tzv. „zákonov“ sa tak stáva administratívnym *zákonodarstvom* tohto typu, ktoré nechráni spravodlivosť, ale zabezpečuje chod administratívneho aparátu.¹⁸⁰

Tieto pravidlá, ktoré administratívne zabezpečujú štátny aparát, však neplatia vždy len pre štátnych úradníkov. Napríklad zvyšovanie daní je administratívnym opatrením, ktoré má jednoznačne dopad na každého. Skutočnosť, že sa opatrenia tohto druhu tak rozrástli, začala predstavovať potenciálne nebezpečenstvo pre slobodných ľudí a dala vzniknúť demokratickému ideálu, podľa ktorého o oboch typoch zákonov, teda aj o pravidlách spravodlivého konania, aj o pravidlách upravujúcich fungovanie štátnej správy, majú rozhodovať zástupcovia ľudu.

Je poľutovaniahodné, že prišlo k takej koncentrácii moci v jedných rukách, t.j. právomoci definovať jednoznačné a všeobecné pravidlá správneho konania, rozhodovať o cieľoch komunálnych aktivít a organizovať spoločnosť v záujme dosiahnutia týchto cieľov. Rozdiel medzi pravidlami spravodlivosti a administratívnymi príkazmi tak veľmi skoro úplne zmizol a z toho dôvodu boli následne podstatne zredukované aj obmedzenia vzťahujúce sa na činnosť štátu. Koncom 17. storočia sa ešte stále diskutovalo o tom, či môže parlament navrhovať zákony, ktoré nie sú v súlade so zvykovým právom. V súčasnosti môže moc volených orgánov preniknúť do každého aspektu života občanov.

Problémy vyplývajúce z nesprávneho chápania zákonov: Nejasnosti v chápaní dvoch odlišných typov „zákonov“ tak k rastu štátu a k rozšíreniu jeho subjektívne používaných právomocí prispeli dvojakou. Po prvé tým, že rozhodnutia zhromaždení volených zástupcov sú všetky označované pojmom „zákony“, získavajú administratívne príkazy neoprávnene

¹⁷⁹ Pozri *The Constitution of Liberty*, jedenásta kapitola, ako aj *Rules and Order*, ss. 82-5.

¹⁸⁰ Pre ilustráciu Hayek uvádza, že právo v zmysle pravidla správneho konania nemožno „vykonať“ alebo „splniť“, ako je to možné u nejakého administratívneho opatrenia. Skutočné právo nie je prikazovaním robiť určité veci, ale ide o pravidlá správania vo všeobecnosti (*Rules and Order*, ss. 126-8).

charakter ozajstného práva, upravujúceho správne konanie a z toho vyplývajúcu svätožiaru všeobecnej prijateľnosti a uznania. Po druhé, tá istá chyba má za následok nesprávny názor, že volené zhromaždenie zástupcov ľudu má a musí mať rovnaké právomoci pri určovaní pravidiel spravodlivosti, ako má pri tvorbe a pri realizácii administratívnych návrhov. To zasa viedlo k chybnému presvedčeniu, že spoločnosť a pravidlá, ktoré umožňujú jej fungovanie, možno ľubovoľne meniť štátnymi orgánmi v úsilí pretvoriť spoločnosť.

Bohužiaľ, vo chvíli, keď legislatívci začnú zámerne pretvárať spoločnosť tak, aby vyhovovala ich utopickým predstavám, logicky nemá tento proces žiadny koniec. Neexistujú žiadne obmedzenia rozsahu, počtu a subjektívnosti príkazov, ktoré sú vydávané v záujme dosiahnutia nejakého konkrétneho ideálu. A tam, kde volené zhromaždenie nepodlieha žiadnym obmedzeniam pri usmerňovaní prostriedkov na splnenie takých cieľov, veľmi skoro začne samo seba považovať za orgán „riadiaci krajinu“ tak, ako sa riadi továreň. Ak sa súkromné vlastníctvo stane predmetom záujmu štátnej správy, otázka, či štát kontroluje vlastníctvo (a jeho prostredníctvom život občanov) čiastočne alebo úplne, nie je len otázkou miery. Hayek veľakrát zopakoval presvedčenie, že:

Zdá sa jednoznačné, že formálne neobmedzené („suverénne“) zastupiteľské zhromaždenie je nevyhnutne vťahované do neustáleho a neobmedzeného rozširovania právomocí štátu.¹⁸¹

Je len veľmi nepravdepodobné, že tieto právomoci urobia vzťahy medzi ľuďmi predvídateľnejšími a tak vytvoria efektívny sociálny systém. Tam, kde o tom, čo je „správne“ rozhodujú parlamenty a nie dlhoročný proces objavovania, tam niet žiadnych obmedzení, čo sa týka návrhov zvyhodňujúcich jedných a znevýhodňujúcich iných, presúvajúcich významné rozhodnutia do rúk štátnych orgánov, či zasahujúcich svojimi dôsledkami do minulosti. Také opatrenia dokonca nemožno ani kritizovať ako „nespravodlivé“, pretože o opatreniach nastoľujúcich „spravodlivosť“ rozhodujú volení zástupcovia. Zdá sa teda, že:

Ponechať právo v rukách volených zástupcov je to isté, ako dať mačke strážiť misku so smotanou - rýchlo zmizne, resp. prinajlepšom nebude existovať právo v tom zmysle, že má vytvárať obmedzenia subjektívne používanej štátnej moci.¹⁸²

DEMOKRACIA A VLÁDA ZÁKONA

Skutočnosť, že mnohé vlády, ktoré postupne získali značné právomoci, ktoré im vytvárajú veľký priestor pre subjektívne rozhodovanie, boli zvolené demokratickým spôsobom, je súčasťou Hayekovej analýzy a jeho kritiky demokratických princípov. Demokratická aj liberálna tradícia sa zhodujú v tom, že v prípade potreby štátneho zásahu, musí o ňom rozhodnúť väčšina. Ale liberálna tradícia, s ktorou sa stotožňuje aj Hayek, stanovuje prísne obmedzenia tých právomocí, ktoré si môže väčšina presadiť hlasovaním, aby sa tak predišlo zvrhnutiu väčšinového princípu na tyranii.

Tento postoj nie je neopodstatnený napriek tomu, že existuje tendencia ospevovať „demokraciu“ a pozerat' s veľkou nedôverou na všetky pokusy uplatňovať na ňu nejaké obmedzenia. Podľa Hayeka je samozrejme demokracia úctyhodným inštitútom, ale ani ten najhorlivejší demokrat by nebol za jej bezbrehé rozšírenie. Rozšíriť hlasovacie právo aj na deti, cudzincov, duševne chorých a na mnohé ďalšie skupiny by vôbec nemuselo byť

¹⁸¹ *The Political Order of a Free People*, s. 104.

¹⁸² *The Political Order of a Free People*, s. 31.

prospešné.¹⁸³ Podobne ani rozšírenie demokracie zvyšovaním počtu otázok, o ktorých sa musí rozhodovať hlasovaním, nemusí vždy byť tým najlepším riešením. Väčšina si nesmie namýšľať, že pre jej moc neexistujú opodstatnené obmedzenia, rovnako ako si nikto nemyslí, že väčšinové rozhodnutia sú obdarené vyššou, nadindividuálnou múdrosťou. Väčšinou sú menej múdre než rozhodnutia jednotlivca, pretože sa pri nich menej zvažujú prípadné dôsledky a tiež sa menej analyzujú dostupné fakty.¹⁸⁴

Rozklad demokratického ideálu: Aj keď inštitút väčšinového princípu je obdivuhodný, je múdre pripomínať si, že jeho prijateľnosť závisí výlučne od výhod, ktoré so sebou prináša:

*Demokracia je v zásade utilitaristický nástroj na zabezpečenie vnútorného pokoja a slobody jednotlivca. Ako taký nie je v žiadnom prípade neomylný alebo spoľahlivý.*¹⁸⁵

Neobmedzená demokracia nesplní svoju úlohu pri zabezpečení mieru a slobody častokrát kvôli tomu, že sa stane rukojemníkom protichodných tlakov zo strany záujmových skupín. Čím viac právomocí prideľovať zdroje určitým skupinám a zdaňovať iné skupiny volené zhromaždenie má, tým pravdepodobnejšie sa stane terčom politického tlaku zo strany organizovaných lobbistických skupín. Tieto skupiny využívajú svoju schopnosť získavať volebné hlasy na podporu politikov a takej politiky, ktorá najlepšie chráni ich záujmy a naopak, balík hospodárskopolitických opatrení každej politickej strany bude formulovaný tak, aby výhodami a privilégiami pre čo najširší počet takých skupín prilákal čo najväčšiu podporu. Dokonca aj v tom prípade, že politik týmto systémom opovrhne a pokúša sa ho odstrániť, aj naďalej bude jeho rukojemníkom, pretože:

*Táto legalizovaná korupcia nejde na vrub politikov; tí sa jej nemôžu vyhnúť, ak majú získať postavenie, v ktorom môžu vykonať niečo dobré.*¹⁸⁶

Tento neustály tlak na presadenie želaní väčšiny (alebo aspoň niekoľkých záujmových skupín) zasa znižuje schopnosť politikov vôbec jasne uvažovať o politike a princípoch slobodnej spoločnosti. Je to preto, že v takých podmienkach:

*Úspešný politik vďaka za svoju moc skutočnosti, že sa pohybuje v akceptovanom rámci myslenia, že uvažuje a rozpráva konvenčne. Politik ako vodca v oblasti ideí je takmer logický nezmysel. Jeho úlohou v demokracii je zistiť, aké sú názory najpočetnejších skupín a nie presadzovať nové názory, ktoré sa možno stanú väčšinovými niekedy vo vzdialenej budúcnosti.*¹⁸⁷

Je preto jasné, že tie isté sily, ktoré z väčšinového princípu robia taký užitočný inštitút, spôsobujú jeho neprimerané rozšírenie do takých oblastí, ako je napríklad súkromie občanov,

¹⁸³ Racionálne založení ľudia tiež môžu argumentovať, že ideálom demokracie by lepšie poslúžilo, ak by povedzme štátni úradníci, alebo príjemcovia verejnej pomoci nemohli voliť“ (*The Constitution of Liberty*, s. 105).

¹⁸⁴ Najpodrobnejšia Hayekova analýza demokracie sa nachádza v siedmej kapitole *The Constitution of Liberty*. Ďalšie poznámky k tejto problematike sú tiež v *The Political Order of a Free People*, ss. 133-46, a v skratke aj v *New Studies*, ss. 92-7.

¹⁸⁵ *The Road to Serfdom*, s. 52.

¹⁸⁶ *The Political Order of a Free People*, s. 103.

¹⁸⁷ *The Constitution of Liberty*, s. 112.

čo je na úkor princípov skutočnej spravodlivosti. Všeobecne rozšírený názor, že volené zhromaždenie môže schváliť každé opatrenie, ktoré uzná za vhodné, pretože jeho legitimita je daná voľbami, je jednoznačne chybný, pretože taká sloboda parlamentu by znamenala útlak občanov na veľmi dlhé obdobie.¹⁸⁸ Istý druh obmedzenia moci má preto kľúčový význam:

*Môžeme mať buď slobodný parlament, alebo slobodných ľudí. Osobná sloboda si vyžaduje obmedzenie štátnej moci dlhodobou existujúcimi princípmi, ktoré schvália svojimi postojmi občania.*¹⁸⁹

Ústava a vláda zákona: Vývoj ústavne vymedzenej moci nesporne prispel k spútaní moci založenej na subjektívnom rozhodovaní. Táto forma vlády podriaďuje bežné zákonodarstvo vyššiemu zákonu a funguje na základe del'by moci, takže existuje zákonodarný zbor a ďalší orgán, ktorý dohliada na ústavnosť jeho konania.

Hayek však chce ísť oveľa ďalej. Del'ba moci môže síce existovať, ale tá moc nie je možno obmedzená a ústava sa môže ukázať ako nedostatočný nástroj na jej kontrolu. Úlohou nie je moc deliť, ale skrotiť ju, pretože:

*Najväčším zlom je neobmedzená štátna moc a disponovať neobmedzenou mocou nemá nikto oprávnenie.*¹⁹⁰

Udržanie štátnej moci v rámci obmedzení princípov spravodlivosti je preto viac než len ústavná vláda. Táto *vláda zákona* vyžaduje použitie donucovacej štátnej moci len v súlade so všeobecnými pravidlami; vyžaduje, aby pravidlá boli všeobecne známe a jednoznačné; vyžaduje rovnaký nediskriminačný prístup k občanom; vyžaduje nezávislých sudcov, ktorí nemajú politické ambície; a vyžaduje ochranu súkromia a súkromného vlastníctva.¹⁹¹

Teraz je zrejmé, prečo nikdy neprišlo k skutočnej del'be právomocí, pretože moc rozhodovať o pravidlách správneho konania a moc riadiť štát boli vždy kombinované v tých istých zastupiteľských zhromaždeniach. V dôsledku toho najvyššie právomoci štátu nikdy „nepodliehali zákonu“, pretože tie isté orgány rozhodujú o podobe „zákonov“ a schvália každý „zákon“, ktorý im pomôže dosiahnuť ich konkrétne ciele.

MODELOVÁ ÚSTAVA

Hayek je presvedčený, že ústavná bašta proti oslabovaniu vlády zákona musí byť tvorená dvoma úplne odlišnými komorami štátnej moci, ktorých zloženie je rozdielne a ktoré fungujú bez nejakých tajných dohôd a dokonca rozhodujú o iných otázkach. Povinnosťou jednej by bolo formulovať pravidlá správneho konania, všeobecné pravidlá správania nie na dosiahnutie špecifických cieľov, ale na ochranu sociálneho systému. Povinnosťou druhej by bolo administratívne zabezpečenie činnosti štátu; aj keby jej funkcie neboli presne definované, jej donucovacia moc by bola obmedzená pravidlami spravodlivosti, ktoré schváli prvá komora.¹⁹²

¹⁸⁸ *The Political Order of a Free People*, s. 134.

¹⁸⁹ *The Political Order of a Free People*, s. 102.

¹⁹⁰ *The Constitution of Liberty*, s. 403.

¹⁹¹ Hayekova názory na vládu zákona pozri najmä v *The Constitution of Liberty*, štrnásť kapitola, ako aj v *The Road to Serfdom*, šiesta kapitola.

¹⁹² Ide o rozvinutie Hayekovho dávnejšieho postoja, podľa ktorého „Vláda zákona vyžaduje obmedzenie výkonnej zložky moci pri jej donucovacích činnostiach pravidlami, ktoré vymedzujú

Zákonodarné zhromaždenie: Hayek navrhuje maximálne možnú nezávislosť prvej komory, ktorá má na starosti stanovovanie pravidiel správneho konania. Keďže by sa nezaoberala presadzovaním nejakého politického ideálu, ale starala by sa len o spravodlivosť, existencia politických frakcií alebo politických strán by tu nebola vhodná. Hayek sa nazdáva, že túto nezávislosť by bolo možné dosiahnuť volením jej členov na dlhé obdobia, po uplynutí ktorých by sa nemohli uchádzať o znovuzvolenie, mohli by však zastávať čestné funkcie ako členovia sudcovského zboru. Počas výkonu funkcie by preto neboli závislí od straníckej podpory, ani by nemuseli mať obavy o vlastnú budúcnosť.

Hayek sa tiež domnieval, že členmi tejto komory by mali byť ľudia, ktorých súčasníci rešpektujú a ktorí reprezentujú prevládajúci názor na kritériá, podľa ktorých sa posudzuje, čo je dobré a čo zlé. Hayek preto navrhol, že by mali byť vybraní tak, že každá skupina ľudí toho istého veku by raz za život, povedzme v 45. roku života, zo svojho stredu zvolila svojich zástupcov na nasledujúcich 15 rokov.¹⁹³

Výsledkom by bolo zhromaždenie mužov a žien vo veku medzi 45 až 60 rokom, z ktorých by sa jedna pätnástina každý rok menila. Toto zhromaždenie by tak bolo odrazom skúsenej a zrelej časti populácie, ktorá je ešte stále v najlepších rokoch, pričom by jej predstavitelia boli imúnni voči tlakom politických strán alebo záujmových skupín. Jej priemerný vek by navyše bol ešte stále nižší než priemerný vek väčšiny súčasných parlamentov. Hayek je presvedčený, že:

*Taký systém výberu spoluobčanmi, ktorí vždy najlepšie vedia posúdiť schopnosti svojich vrstovníkov, ako určitý druh odmeny pre „najúspešnejšieho člena triedy“ by sa viac priblížil ideálu politických teoretikov, senátu mudrcov, než ktorýkoľvek systém, aký bol kedy vyskúšaný. Určite by po prvý raz vôbec umožnil skutočnú delbu moci, štát riadený zákonom a účinnú vládu zákona.*¹⁹⁴

Výkonné zhromaždenie: Pravidlá správneho konania formulované zákonodarným zhromaždením by obmedzovali právomoci tohto druhého zhromaždenia, ale v rámci týchto obmedzení by malo výkonné zhromaždenie úplnú kontrolu nad organizáciou štátneho aparátu a rozhodovaním o použití materiálnych a iných prostriedkov, ktoré mu boli zverené.

Problém zdaňovania výstižne demonštruje, ako by toto ústavné usporiadanie fungovalo. Zdaňovanie je donucovacou činnosťou a tak by zákonodarné zhromaždenie muselo princíp, na základe ktorého dochádza k výberu daní, určiť definovaním všeobecných pravidiel. Pritom výška zdanených prostriedkov by bola záležitosťou výkonného zhromaždenia. Okrem prípadov, keď je možné identifikovať užívateľov nejakého opatrenia a vybrať od nich príspevky na jeho financovanie (napr. cestné dane), náklady činnosti štátu by znášali členovia výkonného zhromaždenia a ich voliči na základe princípov, ktoré by nemali právo zmeniť. Neexistoval by tak žiaden spôsob na získanie podpory nových výdavkov na základe výhovorky, že toto finančné bremeno možno presunúť na plecia niekoho iného.

Toto usporiadanie by určite bolo schopné zabezpečiť poskytovanie všetkých kolektívnych statkov, ktoré je väčšina ochotná financovať; nemohlo by však príjmové toky generované trhom odkloniť v prospech niektorých konkrétnych záujmových skupín. Od

nielen kedy, kde, ale aj ako možno toto donútenie použiť. Jediný spôsob, ako to dosiahnuť, je podriadenie všetkých činností exekutívy tohto typu dozoru zo strany súdnej moci“ (*The Constitution of Liberty*, s. 211).

¹⁹³ V článku „The Constitution of a Liberal State“ (*New Studies*, s. 103) z roku 1967 bol tento vek 40 rokov, ale toto číslo je z *The Political Order of a Free People*, s. 113. Hayekovo vysvetlenie jeho modelovej ústavy sa nachádza v sedemnástej kapitole tejto práce.

¹⁹⁴ *New Studies*, s. 103.

jednotlivca by vyžadovalo prispievať a správať sa s ohľadom na iných ľudí len v súlade so spoločnými pravidlami. Nepožadovalo by od určitých ľudí konať určitým spôsobom, alebo plniť nejaký štátom vytýčený konkrétny cieľ.

Ústavný súd: Hoci rozdelenie moci medzi dve zhromaždenia je dostatočne jasné, v praxi by aj tak neustále vznikali ťažkosti, ktoré by mohol vyriešiť len zvláštny súd.

Najčastejší problém, kompetenčné spory medzi oboma zhromaždeniami, vyvoláva potrebu, aby členmi súdu boli profesionálni členovia, možno aj bývalí členovia oboch zhromaždení.

Ústava je tiež zaujímavou konštrukciou. Podľa Hayeka má ústava rozdeľovať a obmedzovať právomoci, ale nemá pozitívne predpisovať spôsoby ich použitia. Má definovať len všeobecné atribúty, ktoré musia mať aplikovateľné pravidlá správneho konania, aby ich zákonodarné zhromaždenie mohlo formulovať; t.j. má definovať rozsah zaručene chráneného súkromia, ktoré má k dispozícii jednotlivci, bez zásahu svojvoľne uplatňovanej štátnej moci a formulovať nevyhnutné podmienky pre vládu zákona.

ZÁVER ROZUM A ČARY V SPOLOČENSKÝCH VEDÁCH

*Veľký rozdiel medzi charakteristickými metódami prírodných vied a metódami spoločenských vied vysvetľuje, prečo prírodovedec, ktorý začne profesionálne skúmať sociálne javy, má veľmi často pocit, že sa dostal do spoločnosti ľudí, ktorí mimovoľne spáchali všetky smrteľné hriechy, ktorým sa najviac vyhýba a že veda o spoločnosti, ktorá by vyhovovala nárokom kladeným na vedu, ešte neexistuje.*¹⁹⁵

Tým, že Hayek bol vychovaný v rodine prírodovedcov a sám prejavoval veľký záujem o prírodné vedy a pochopenie ich cieľov a metód, bolo len prirodzené, že u neho vyvolalo silnú reakciu, keď sa začal venovať skúmaniu sociálnych javov a zistil, že metódy prírodných vied zostali v tejto oblasti úplne nepochopené a sú nekriticky uplatňované na problémy, pre ktoré boli úplne nevhodné. Táto reakcia našla podobu v práci *Scientizmus a štúdium spoločnosti* a neskôr aj v mnohých ďalších esejach.¹⁹⁶

Neprekvapuje, že tí, ktorí sa zaoberajú štúdiom sociálnych javov, chcú napodobniť nesporné úspechy prírodných vied. Pokrok prírodných vied v súčasnosti prekročil všetky očakávania a umožnil predvídať vývoj a dokonca regulovať naše prírodné prostredie v nebývalej miere, pričom zároveň prispel k výrobe mnohých statkov, ktorých používanie podstatne zvýšilo naše pohodlie. Podľa Hayeka je však napriek tomu istota o neobmedzenej moci vedy príliš často založená na nesprávnom názore, že vedecká metóda je jednoduchou aplikáciou už hotového výskumného postupu.¹⁹⁷ Tak ako prírodní vedci ponúkajú metódy riadenia prírodných procesov, spoločenský vedci, v snahe nájsť a ponúknuť spôsoby riadenia spoločnosti, formálne kopírovali vedecké metódy bez ohľadu na ich obsah. A vzhľadom na závažné dôsledky každej snahy riadiť spoločnosť je odôvodnená obava z mnohých počinov spoločenských vedcov, ktoré môžu vzbudzovať *zdanie* vedeckosti, ktoré však vyplývajú z podstatných rozdielov medzi prírodnými a sociálnymi javmi.

ROZDIELY MEDZI PRÍRODNÝMI A SPOLOČENSKÝMI VEDAMI

Prírodovedec sa vo svojom výskume snaží o objektívnosť. Stojí mimo prírodného objektu, chemickej reakcie, rastliny či živočícha, ktorého skúma, a usiluje sa jeho správanie opísať nezaujato, bez toho, že by do celej záležitosti vnášal vlastné pocity či predsudky. Nezaujíma ho ľudský spôsob videnia sveta a pocity, ktoré v ľuďoch vyvoláva, pretože jeho úlohou je ukázať, že náš, informáciami len málo podložený, pohľad na svet často pokrivkáva a je plný rozporov.

Vedca nezaujíma vzťahy medzi človekom a prírodnými objektmi, ale vzájomné vzťahy medzi prírodnými objektmi. Ľudia sa napríklad mohli domnievať, že ľad a voda sú dve úplne odlišné látky, pretože ich vzhľad a štruktúra sa diametrálne odlišujú. Už

¹⁹⁵ *The Counter-Revolution of Science*, s. 77.

¹⁹⁶ „Scientism and the Study of Society“ prvýkrát vyšlo v *Economica* v rokoch 1941 až 1944 zároveň s príbuznou prácou „The Counter-Revolution of Science“, ktorá sa zaoberala omylmi niekoľkých popredných sociálnych teoretikov. Tieto eseje sú teraz spolu súčasťou *The Counter-Revolution of Science*. Ďalšiu kritiku nesprávneho používania vedeckej metódy možno nájsť v „The Pretence of Knowledge“ (so zvláštnym dôrazom na ekonómiu) v *New Studies*, ss. 23-34, ako aj v rôznych častiach *Individualism and Economic Order*, najmä tretia kapitola.

¹⁹⁷ *New Studies*, s. 30.

jednoduchý vedecký pokus (ako je napr. roztopenie ľadu) však ukáže, že napriek ich rozdielnej forme ide o tú istú látku.

Na druhej strane zasa vedci „odkladajú“ naše nevyhovujúce videnie sveta, demonštrujú rozdielnosť na prvý pohľad veľmi podobných javov a procesov. Ľudia napríklad nevidia žiaden rozdiel medzi viacerými látkami, ktoré majú podobu bieleho prášku. Ich povrch, chuť, pach a iné vlastnosti môžu byť nerozlíšiteľné. Vedec však môže ich chemickou analýzou dokázať, že v skutočnosti sú veľmi odlišné. Porovnaním vzťahov medzi práškami a inými chemikáliami a abstrahovaním od našich omylných vnemov nám môže demonštrovať nový poznatok o tom, z čoho sa svet skladá a ako funguje.¹⁹⁸

Tento prístup je veľmi užitočný. Pomáha nám predvídať reakcie prírodných objektov, pretože vedec dokáže zistiť pravidelnosti vo vzťahoch medzi javmi, ktoré sme považovali za vzájomne nesúvisiace alebo chaotické. Pomáha nám tiež vidieť rozdiely v tom, čo sa nám navonok javí rovnako, podstata však môže byť úplne iná, od čoho sa potom odvíjajú aj odlišné možnosti použitia. Vedecký pokrok má tak veľmi konkrétny dopad na náš každodenný život.

Tento vedecký prístup, ktorý nám umožnil riadiť a utvárať náš svet s ďaleko vyššou istotou, než by nám to umožnili naše pomerne jednoduché zmyslové schopnosti, bol taký úspešný, že mnoho spoločenských vedcov sa prirodzene pokúša uplatniť rovnaký postup aj pri analýze spoločenských vzťahov. Mnohí trvajú na tom, že jediným správnym spôsobom skúmania spoločnosti je sledovať a merať jej skutočné správanie. To, čo si ľudia o spoločnosti myslia, alebo *prečo* konajú tak ako konajú, je považované za nevedecké, pretože to vnáša osobné motívy a hodnoty do skúmania, ktoré má byť absolútne objektívne. Podľa tohto prístupu je cieľ skúmania spoločnosti rovnaký ako cieľ skúmania prírody: nemá len lepšie formulovať naše pôvodné názory, ale má ich zmeniť a zdokonaľiť.

Odlíšne potreby spoločenských vied: Hayek tvrdí, že snaha nekriticky uplatňovať metódy prírodných vied pri výskume spoločnosti je vážnou chybou, ktorú nazýva *scientizmom*. Spoločenské vedy sa totiž zaoberajú vzťahmi medzi ľuďmi (a vzťahmi človeka a prírody), a nie vzťahmi medzi prírodnými javmi. Ak sa pokúšame odhliadnuť od názorov ľudí na spoločnosť a od motívov, ktoré ich vedú k tomu, že konajú určitým spôsobom, vylúčujeme tým z našej analýzy všetko dôležité, vďaka čomu ľudská spoločnosť vznikla a funguje, čo zasa výskum spoločnosti úplne znemožňuje a robí ho zbytočným.

Ľudské správanie možno dokonale „mechanicky“ opísať. Napríklad je možné skúmať a zaznamenať reakcie človeka na fyzické podnety. Tým však získame menej informácií o svete, než by sme sa mohli dozvedieť zohľadnením ich motívov. Ako príklad možno uviesť archeológa, ktorý nájde kameň, ktorý sa zdá byť opracovaný. Jediný spôsob, ako môže zistiť, či bol niekým vyrobený alebo je to len prírodný útvar, je rekonštruovať motívy ľudí, ktorí ho mohli vyrobiť. Na aký účel mohol slúžiť tomu, kto ho vyrobil a ako ho mohol vyrobiť, to sú kľúčové otázky pre pochopenie toho, čomu kameň skutočne slúžil. Ľudské zámery *nie je možné* nechať bokom tak, ako to robia prírodovedci.¹⁹⁹

Ďalším príkladom môžu byť rôzne nástroje, ktoré v súčasnosti používame, ako sú kladivá či barometre. Možno ich samozrejme opísať mechanicky, podrobne opísať ako vyzerajú. Tým sa však stráca to najpodstatnejšie, teda dôvod ich existencie: t.j., že ich ľudia

¹⁹⁸ Tieto príklady pozri v *The Counter-Revolution of Science*, druhá kapitola.

¹⁹⁹ Spoločenské vedy možno preto opísať ako vedy, ktoré majú vnútorne „subjektívnu“ podstatu (*The Counter-Revolution of Science*, tretia kapitola). Tento pojem však, bohužiaľ, má významy, ktoré nie sú správne a ktoré podporujú tí, čo by radi videli spoločenské vedy „objektívnejšie“, než v skutočnosti môžu byť.

používajú na isté účely. Na prvý pohľad nemá parný buchar a obyčajné kladivo nič spoločné a ak by sme nezobrali do úvahy ľudskú motiváciu, bolo by možné opísať ich ako dve úplne odlišné veci. My však samozrejme vieme, že spolu veľmi úzko súvisia, že ich spája spôsob, akým slúžia tomu istému účelu.

To, čo o ľudských cieľoch a zámeroch platí v súvislosti s vecami, platí dokonca ešte viac v súvislosti s inými ľuďmi, pretože medziľudské vzťahy v žiadnom prípade nemožno opísať objektívnymi postupmi prírodných vied, ale len prostredníctvom ľudských postojov a názorov. Práve ekonómia poskytuje veľké množstvo príkladov, ktoré to potvrdzujú. Napríklad peniaze nemožno definovať prostredníctvom fyzikálnych alebo chemických pojmov. Skutočnosť, že peniaze sú obvykle vyrobené z potlačeného papiera alebo okrúhlych kúskov kovu, nemá pre ekonóma prvoradá význam; zaujíma ho jedine hodnota, ktorú im ľudia pripisujú, ako aj rôzne komodity, ktoré za ne možno získať. Nijaký opis fyzikálnych vlastností železa alebo vlny, ani komplexné vedecké poznanie o nich, nikdy nebudú schopné vysvetliť ich cenu; vysvetlenie môže priniesť jedine informácia o tom, čo si o týchto komoditách myslia ľudia, ktorí s nimi nejakým spôsobom prichádzajú do kontaktu a zaoberajú sa nimi.

Surovinou, resp. základným materiálom, ktorý ekonómia a ostatné spoločenské vedy musia analyzovať, nie sú fyzické objekty, ktoré možno opísať objektívne a nezávisle od ľudských zámerov. Základným materiálom spoločenských vied sú ľudia a ich *vnímanie* vecí, ktoré ich obklopujú. Každý pokus vysvetľovať správanie ľudí v skupinách nezávisle od ich postojov a motívov je preto odsúdené na neúspech.

Ďalšie komplikácie: Aj to je však prílišné zjednodušenie. Súčasne s tým, že *názory* ľudí na javy, veci a iných ľudí v ich okolí sú skutočným základným materiálom spoločenských vied, títo ľudia formulujú vlastné populárne teórie o podstate a príčinách ľudského konania. Tie môžu byť samozrejme úplne chybné a neustále jestvuje nebezpečenstvo, že budú považované za fakty, pretože môžu byť rovnako nepresné ako naivný názor, že ľad a voda nemajú rovnaké látkové zloženie, alebo že rôzne chemikálie sú identické.

Musíme preto rozlišovať medzi ideami, ktoré *motivujú* ľudí konať určitým spôsobom a ideami, pomocou ktorých si ľudia *vysvetľujú* podstatu ich konania. Napríklad názory na nejakú komoditu určujú jej cenu. Je však možné sformulovať celý rad vysvetlení, prečo sa ceny menia a ako je určovaná hodnota. Názory a predstavy, ktoré ľudí znova a znova vedú k výrobe a k predaju určitých statkov na trhu sa úplne líšia od ich teórií o ekonomickom systéme, ktorého sú aj oni súčasťou a ktorý svojou aktivitou spoluvytvárajú.

Bohužiaľ, v snahe vyhnúť sa osobným názorom, ktoré motivujú ľudí a zostať takí objektívni ako prírodovedci, spoločenský vedci často zmiešavajú populárne vysvetlenia s faktami. Dokonca aj také pojmy ako „spoločnosť“, „kapitalizmus“ alebo „ekonomický systém“ sú v skutočnosti len populárnymi vysvetleniami; ide o zovšeobecnenia a neúplné teórie, ktoré musia spoločenský vedci postupne dopĺňať a zlepšovať a nie k nim pristupovať ako k objektívnym faktom.

Spoločenský vedci musia byť veľmi opatrní najmä v súvislosti s populárnym názorom, že sociálne javy sú zámerne vytvorené. Ak by všetky dôsledky všetkých ľudských činov boli vedome zamýšľané, potom by sme na ich vysvetlenie potrebovali len psychológiu. Nevyhnutnosť existencie aj ostatných sociálnych vied je však vyvolaná skutočnosťou, že ľudská činnosť má často aj nezamýšľané dôsledky. Aj keď spôsob usmerňovania zdrojov v ekonomike nie je výsledkom vedomého plánovania alebo zámeru nejakého jednotlivca, spoločenské vedy musia hľadať odpovede napr. na také otázky, ako dochádza k premietnutiu hodnoty, ktorú ľudia pripisujú statkom, do ich cien, ktoré zasa spôsobujú, že ľudia umiestňujú

zdroje do určitých oblastí a do iných nie. Cieľom spoločenských teórií preto je objavovanie vysvetlení, prečo sa ľudia k sebe správajú tak, ako sa správajú, prečo spolupracujú, čo ovplyvňuje ich voľbu a ako tieto ich individuálne voľby spolu vytvárajú určitý výsledok. To sú otázky, ktoré sociálni teoretici, ktorí vo výskume neberú do úvahy ľudskú motiváciu, nie sú schopní vôbec zodpovedať.

Diskusia o Hayekových názoroch na spoločenské vedy je zložitá, pretože od začiatku 40-tych rokov, keď začal o tejto otázke po prvý raz písať, zaznamenali podstatné zmeny. Pôvodne sa nazdával, že metódy spoločenských a prírodných vied sú úplne odlišné a že nesprávna bola každá snaha uplatňovať metódy tej druhej vedy vo vlastnej oblasti.

Medzičasom však sir Karl Popper prišiel s presvedčivým vysvetlením zásadnej zhody a jednoty všetkých vedeckých metód, ktoré Hayeka prinútilo k zmene jeho postojov. Podľa Poppera sú všetky vedecké disciplíny procesom predvídania a skúšania: teórie vznikajú, podliehajú analýze zo strany ostatných vedcov, a na základe výsledku tohto skúmania sú potvrdené alebo odmietnuté. Napríklad fyzik predvída budúce správanie fyzikálnych objektov na základe svojej teórie vysvetľujúcej správanie týchto objektov. Ak sú jeho predpovede pravdivé, potvrdia jeho teóriu (hoci nemusia nevyhnutne dokázať, že pravdu má on, pretože možné sú aj iné vysvetlenia). Ak sú predpovede nepravdivé, potom je teória následne vyvrátená.

Táto metóda je charakteristická nielen pre kvalitnú fyziku, ale aj pre kvalitné spoločenské vedy. Je samozrejme skúškou „vedeckej“ podstaty spoločenských vied, že túto metódu používajú, teda že formulujú predpovede, ktoré sú v zásade vyvrátiteľné budúcimi faktami a že jej teórie sú testované reálnym vývojom a tam, kde zlyhajú, musia byť odmietnuté.

Hayek tak v neskorších prácach opúšťa paušálnu kritiku všetkých pokusov spoločenských vedcov byť „vedeckými“ kopírovaním iných disciplín a nahrádza ju formulovaním zásad na posúdenie toho, ako by mala v spoločenských vedách vyzeráť kvalitná teória. Nabáda spoločenských vedcov k opatrnosti v snahe porozumieť tomu, čo sa snažia predvídať a upozorňuje, že aj keď aj pre nich platia základné princípy vedeckej metódy, spoločenské vedy majú významné špecifické črty. Hayek upozorňuje na množstvo chýb, ktoré vyplývajú z nepochopenia týchto špecifických črt spoločenských vied. Tieto chyby sa ešte stále bežne vyskytujú, hoci uznávané spôsoby výskumu spoločnosti sa ich dokážu stále viac vyvarovať, a to aj vďaka úsiliu Hayeka a ďalších mysliteľov.²⁰⁰

Behaviorizmus: Behaviorizmus je snaha zaobísť sa bez subjektívneho poznania tvoriaceho obsah ľudskej mysle, popretie úlohy metódy sebapoznávania pri vysvetľovaní správania sa iných. Zameriava sa na skúmanie súvislostí medzi fyzickými podnetmi a správaním, pričom odmieta vysvetlenia pracujúce s takými pojmami, ako je zámer, motivácia a cieľ.

Podľa Hayeka ide o teóriu plnú rozporov, pretože dokonca aj podnety, ktoré považujeme za objektívne, sa nemusia rôznym ľuďom zdať rovnaké. Unavený človek alebo človek pod vplyvom liekov môže vnímať (a následne reagovať) na určitý podnet inak ako niekto iný. Pri skúmaní ľudských reakcií na podnety musíme pripustiť, že iní ľudia ich môžu vnímať inak ako my. Subjektívny aspekt teda ani v tomto prípade *nie je možné* vylúčiť.

Ako sme mali možnosť vidieť, navonok veľmi odlišné veci, ako napríklad obyčajné kladivo a parný buchar, či písané slovo a jeho hovorená podoba, môžu pre človeka *znamenat'*

²⁰⁰ V tejto súvislosti pozri najmä Karl Popper, *The Poverty of Historicism* (London: Routledge, 1961). Je to komplikovaná kniha, ale jej vplyv pri zbavovaní spoločenského výskumu historicizmu bol pravdepodobne väčší než Hayekov, hoci obaja nesporne vzájomne zosilnili tento dopad.

to isté a môžu vyvolať tú istú reakciu. Aby sme teda mohli získať aspoň nejaké pochopenie spôsobu fungovania ľudskej mysle a príčin určitých typov reakcií na určité situácie, musíme použiť naše osobné poznanie o tom, ako by sme za daných okolností reagovali my sami; t.j. ak chceme pochopiť skutočnú podstatu ľudského správania, nikdy nemôžeme zostať úplne neosobní a objektívni.

Falošná kvantifikácia: Nevhodné usilovanie o objektivitu často vedie spoločenských vedcov k meraniu spoločenských javov. V prírodných vedách prispel tento proces k dosiahnutiu mnohých úspechov a tak je kvantifikácia často považovaná za znak vedeckej činnosti.

V spoločenských vedách však nemá tento prístup racionálny základ. Spoločnosť nie je systém kvantitatívnych súvislostí, ale systém vzťahov medzi jednotlivcami. Kvantifikácia za týchto okolností nemôže byť riešením, môže len pripísať určité číselné hodnoty nevýznamným aspektom sociálnych javov. Kvantitatívny prístup k spoločenským vzťahom slúži len na zahmlievanie toho, čo je pri fungovaní spoločenských skupín skutočne dôležité.

Kolektivismus: Z pohľadu vedeckej metódy je kolektivismus zoskupovanie nejakých prvkov, ktoré môžu byť veľmi odlišné a také zaobchádzanie s nimi, ako keby išlo o súčiastky jedného celku. Práve tento prístup je veľmi častý v populárnych úvahách predpokladajúcich, že *spoločnosť* alebo *ekonomika* sú akoby jednotným celkom a že niekde existuje „objekt“, na ktorý sa tieto slová vzťahujú. To zasa predpokladá, že existujú skupiny konajúce jednotným spôsobom, ako keby boli obdarené jedinou myslou.

Nie je ťažké vidieť, že tento prístup môže viesť k závažným omylom. Ak hovoríme, že *Francúzsko* exportuje také a také množstvo vína, že *oceliarstvo* zamestnáva toľko a toľko pracovníkov, alebo že *kapitalizmus* vznikol, rozvíjal sa a zanikol, nehovoríme o nejakých rovnakých a jednotných prvkoch. Je to len skratkový spôsob vyjadrovania o jednotlivých exportéroch z Francúzska, rôznych firmách v oceliarskom priemysle, ako aj o ľuďoch, spoločnostiach, názoroch, trhových vzťahoch a myšlienkach, ktoré všetky spolu tvoria kapitalizmus.²⁰¹ Problémy začínajú vznikať vtedy, keď zabudneme, že používame skratkový opis a začneme tieto pojmy používať, ako keby v realite skutočne existovali predmety, ktoré označujú. Po prvé, máme sklon uvažovať o nich ako o ľuďoch a predpokladať, že budú reagovať s jednotným cieľom: existuje napríklad nespočetné množstvo požiadaviek, aby *spoločnosť* urobila to alebo ono, napriek skutočnosti, že spoločnosť nie je jedna bytosť, dokonca ani zámerne vytvorená organizácia, ktorá môže nejakým konkrétnym konať. A po druhé, naša schopnosť pochopiť uvedené pojmy je znížená, pretože neprihliadame k vzťahom medzi konkrétnymi ľuďmi, ktoré sú v tejto súvislosti najdôležitejšie. Nemožno napríklad pochopiť fungovanie *cenového systému* bez toho, aby sme zobrali do úvahy individuálne hodnoty, ktoré vyznávajú účastníci trhu, ktorých činnosť vlastne zabezpečuje fungovanie tohto systému. A hovoriť o *spoločnosti* ako keby to bol jeden celok zatemňuje celý komplex vzťahov peňazí, trestov, kriminality, jazyka, používania nástrojov a mnohých ďalších, ktorým musíme porozumieť ešte pred tým, než sa vyslovíme o celkovom rámci, ktorý všetky tieto vzťahy vytvára.

Štatistika: Konkrétnym dôsledkom tohto metodologického kolektivismu je predpoklad, že štatistické metódy nám môžu niečo prezradiť o podstate sociálnych štruktúr.

²⁰¹ Nejde o Hayekove príklady, ale o príklady z článku Arthura Shenfielda „Scientism and the Study of Society“ vo Fritz Machlup (vyd.), *Essays on Hayek* (New York: New York University Press, 1976).

Príklad z lingvistickej oblasti nám ukazuje, ako málo pravdepodobné je, že tento predpoklad je pravdivý. Nijaký počet štatistických analýz používania slov nám napríklad nič nepovie o štruktúre jazyka. Hoci slová sa používajú systematicky, matematické informácie o nich nám nepomôžu pochopiť zložitý gramatický systém, ktorý reguluje ich používanie. To isté podľa Hayeka platí aj v spoločnosti: jednotlivci sú vzájomne spútaní pavučinou vzťahov a nijaká štatistická analýza nám neumožní, aby sme začali tieto vzťahy chápať.

Aby sme pochopili bezmocnosť štatistiky v oblasti spoločenského výskumu, musíme spoznať jej správnu aplikáciu. Štatistika sumarizuje atribúty vzoriek jednotlivcov. Predpokladá sa, že medzi skúmanými jednotlivcami neexistujú systematické vzťahy, aby ľubovoľná vzorka populácie bola reprezentatívna. Štatistika *zámerne ignoruje* všetky vzťahy, ktoré medzi týmito jednotlivcami môžu existovať, takže sa vôbec nezaobera štruktúrami vzťahov.

Väčšina ekonomických štatistík, ako napríklad údaje o zmenách cien, analýza národného dôchodku atď., je pokusom aplikovať štatistické metódy na nesprávny typ údajov, ktoré súvisia s ľudskými hodnotami a vzťahmi. Keďže štatistická analýza tieto vzťahy, rozhodujúce faktory, prehliada, je len veľmi málo pravdepodobné, že by štatistický prístup priniesol nejaké užitočné informácie. Môže nám poskytnúť maximálne kvantifikáciu minulých udalostí, ktoré (ak sú údaje spoľahlivé) môžu byť ako historické záznamy veľmi zaujímavé, ale ktoré nikdy neprinesú zovšeobecnenia, ktoré možno predĺžiť do budúcnosti.

Historicizmus: Historicizmus je doktrína, k popularizácii ktorej do značnej miery prispel Marx a ktorá spočíva na chybných princípoch. Prvým takýmto princípom je, že neexistujú žiadne všeobecné zákonitosti spoločenského správania, ktoré platia v rôznych spoločnostiach alebo historických epochách. Druhým nesprávnym princípom, na ktorom historicizmus spočíva, je tvrdenie, že jediným všeobecným zákonom je zákon dejín, ktorý vysvetľuje prechody jednej historickej epochy do inej, ako napríklad feudalizmu do merkantilizmu, potom priemyselného kapitalizmu atď. Tento prístup, ktorý bol kedysi veľmi rozšírený, sa v spoločenských vedách v súčasnosti takmer vôbec nevyskytuje, takže na tomto mieste stačí len krátka zmienka o ňom.²⁰²

Prvý spomínaný princíp historicizmu tvrdí, že povedzme ceny alebo monopolné postavenie v súčasnosti sa odlišujú od cien a monopolov vo feudálnom Anglicku alebo v starom Egypte, a preto sú neporovnateľné. To je pravdaže nezmysel, pretože vnímame isté pravidelnosti v usporiadaní rôznych spoločností v rôznych historických obdobiach, v ktorých spoznávame určité podobnosti, a o ktorých môžeme diskutovať. Konkrétna cenová úroveň, charakteristická v nejakom historickom období, závisí od aktuálnych podmienok; pri našom vysvetľovaní by sme však použili presne tú istú teóriu ako dnes.

Druhý princíp využívajú zástancovia historicizmu, aby ukázali, že dejiny sa vyvíjajú „nevyhnutne“ určitým smerom, alebo k určitému cieľu (u Marxa to bol komunizmus), zvyčajne k tomu cieľu, ktorý favorizoval ten-ktorý zástanca historicizmu. To je nesporné kolektivistické hľadisko a trpí všetkými jeho nedostatkami a zaslepenosťou. Predpokladá, že ľudia sú „formovaní“ zo strany „spoločnosti“ a nemôžu uniknúť historickému osudu. Ale pretože „spoločnosť“ nie je konkrétny objekt, nikoho neformuje. Vzťahy medzi ľuďmi tvoria „spoločnosť“, nie naopak.

Nesprávny predpoklad vedomého zámeru: Nepresné používanie slova „cieľ“ môže spôsobiť ťažkosti aj spoločenským vedcom. Je to preto, že pojem „cieľ“, ak ho berieme

²⁰² Pozri *The Counter-Revolution of Science*, siedma kapitola, detailnejšiu analýzu dost komplikovaného problému.

doslovne, predpokladá existenciu niekoho, kto sa vedome snaží dosiahnuť nejaký výsledok. Ak ho teda používame pri skúmaní sociálnych javov, môžeme prísť k chybnému záveru, že sociálne inštitúcie sú zámerne vytvorené.

Niekedy môže byť veľmi užitočné položiť si napríklad otázku, čo je cieľom povedzme nejakého ľudského orgánu. Vieme, že nebol zámerne vytvorený, zaujíma nás však, aká je jeho funkcia vo vzťahu k celému telu. Podobne, keď sa pýtame čo je „cieľom“ cla, tradície alebo inej sociálnej štruktúry, nesmieme predpokladať, že ich niekto využíva na dosiahnutie určitého cieľa. Koniec-koncov sociálne inštitúcie (ako napríklad cenový mechanizmus) často fungujú *ako keby* boli zámerne vytvorené, aj keď také nie sú.

Tento omyl často spôsobuje, že ľudia považujú sociálne inštitúcie za zámerne vytvorené a sociálne štruktúry za vedome vybudované. To by však predpokladalo, že ich môžeme prebudovať podľa našich potrieb, čo je návodom ku katastrofe, pretože sme tieto štruktúry nevybudovali a zvyčajne len veľmi málo rozumieme ich „účelu“ a významu.

Sociálne inžinierstvo: Najprítlačlivejšou črtou každej vedy je to, že umožňuje formovať svet a tak je pochopiteľné, že spoločenský vedci sa tiež usilovali o získanie tejto moci. Strojársky inžinier a sociálny inžinier však, bohužiaľ, opäť majú do činenia s javmi odlišujúcimi sa v samej podstate, takže úloha sociálneho inžiniera je nesplniteľná.

Napríklad údaje, ktoré musia inžinieri prepočítať pri vývoji nového typu motora, sú obvykle dobre známe. Motorová mechanika je dobre prepracovaná a inžinier môže vypočítať, koľko energie získa z danej kombinácie paliva a typu konštrukcie motora. Uplatňovanie inžinierskych techník na spoločnosť však predpokladá, že sociálny inžinier je rovnako vybavený úplnými informáciami o javoch, ktoré ovplyvňuje, čo samozrejme nie je pravda.

Aby mohol plánovač rozhodnúť o najefektívnejšej alokácii zdrojov, musí zobrať do úvahy ich vzácnosť a alternatívne spôsoby použitia. Napríklad vzácnosť kapitálu sa odráža v úrokových sadzbách. Ak však sociálny plánovač nechce zobrať túto koncentrovanú informáciu o vzácnosti kapitálu na vedomie, musí najprv jednotlivo skúmať rôzne spôsoby použitia kapitálu, jeho dostupnosť v rôznych formách a až potom sa môže pokúsiť určiť jeho najvhodnejšie použitie. Potrebuje teda rovnako komplexné poznatky o spoločnosti, aké má strojársky inžinier o mechanike motorov. Ale informácie, ktoré treba získať a zhromaždiť na účely sociálneho plánovania, sú samozrejme také nesystematické a špecifické, že ich také obrovské množstvo, že ich žiaden plánovač nemôže sústrediť ani vyhodnotiť.

Keďže sociálne štruktúry nie sú založené na centrálnom zbere informácií, ale na samostatnom poznaní mnohých ľudí, hodnotách a vzťahoch, ktoré ich spájajú, sociálne systémy sa od plánovaných organizácií výrazne odlišujú. Cieľom spoločenských vied nie je vyvolávať dojem, že máme schopnosť projektovať spoločnosť, keď ju v skutočnosti nemáme, ale práve ukázať, kde sú hranice nášho vedomého riadenia spoločnosti. Sme súčasťou zložitých sociálnych procesov, ktoré sa vyvinuli do podoby, ktorá ďaleko prekračuje schopnosť ľudskej mysle riadiť ich. Nepochopenie tejto skutočnosti vysvetľuje väčšinu omylov, ktoré sa bežne v spoločenských vedách vyskytujú.

HRANICE SPOLOČENSKÝCH VIED

Ak majú byť spoločenské vedy vôbec považované za ozajstnú vedu, potom sa musia riadiť všeobecne akceptovanými pravidlami vedeckej metódy: t.j. musia vytvárať teórie, ktoré umožnia predvídať budúce udalosti a ktoré možno odmietnuť, ak sa ich predpovede ukážu nesprávne. Vo svojich prácach o spoločenských vedách sa Hayek snažil zistiť, či sú sociálne teórie tohto typu pri výskume sociálnych javov vôbec možné, alebo či sú sociálne javy pre samu podstatu nepredvídateľné.

Hayek v neskorších prácach porušil tradíciu svojich kolegov z „rakúskej školy“, skúmajúcej ekonomické a sociálne problémy. Podľa tradičného názoru rakúskej školy je nemožné sociálne javy predvídať, a preto je falošná každá snaha ekonómie a ostatných spoločenských vied o vedeckosť. V neskorších prácach však Hayek dokazoval, že konkrétne sociálne alebo ekonomické udalosti (ako napríklad úroveň cien na kapitálovom trhu) síce nemožno predvídať, ale všeobecnejšie charakteristiky týchto udalostí (ako napr. sklon k nedostatku pri kontrole cien) nesporne áno. Spoločenské vedy teda je *možné* považovať za ozajstnú vedu, hoci priestor pre ich teoretické konštrukcie je obmedzený.

Pre pochopenie tejto argumentácie, ešte pred jej detailnejšou analýzou, je dobré stručne sa dotknúť raných postojov Hayeka a jeho kolegov z rakúskej školy k tomuto problému.

Rané názory Hayeka a rakúska škola: Hayekov pôvodný názor a dokonca ešte dnes uplatňovaný tradičný prístup rakúskej školy sú založené na presvedčení, že sociálne a prírodné javy sú čo do zložitosti úplne odlišné javy.

Napriek skutočnosti, že mnohí si myslia opak, veda v skutočnosti nie je veľmi zložitá. Vedec skúma svet abstrahovaním od maximálne možného počtu premenných a hľadaním súvislostí medzi abstraktnými „ideálnymi“ objektmi v „ideálnych podmienkach“. Z toho dôvodu sú zákony mechaniky vo fyzike vlastne veľmi jednoduché: pohyby fyzikálnych objektov možno predvídať dosadením len niekoľkých premenných do niekoľkých rovníc.

V spoločnosti je to však inak. Na opis fungovania aj toho najjednoduchšieho biologického systému alebo reakcie je potrebných oveľa viac premenných, pričom opis spoločnosti si ich vyžaduje ešte oveľa viac. Spoločnosť je zložitý systém zložitých vzťahov medzi jednotlivcami, ktorí sú sami o sebe veľmi zložití. Pritom nejde len o problém kalkulácie, ktorý by zvládol jeden výkonný počítač. Ide totiž o to, že nikdy nebudeme poznať hodnoty niektorých premenných, ktoré sú pre predvídanie vývoja spoločenskej štruktúry nevyhnutné. Týmito kľúčovými premennými sú motívy jednotlivcov, ktoré poznajú len oni (a ktorým dokonca ani oni celkom nerozumejú). Tieto motívy sa menia v závislosti od času, okolností a príležitostí, ktoré sa im ponúkajú. Na vytvorenie vedy o spoločnosti by nevyhnutne bolo potrebné vedieť predvídať tieto výsostne individuálne faktory. A pretože ich predvídať nevieme, veda o spoločnosti je nemožná.

Vhodnou ilustráciou tu môže byť jednoduchý príklad, aj keď ho Hayek neuvádza. Ak by prišiel na Zem, povedzme, Marťan, mohol by si všimnúť, že každé ráno o 8.35 odchádza po dvoch železných tyčiach z Oxfordu do Londýna železná rúra plná ľudí. Na základe toho by mohol sformulovať teóriu, že sa tak bude diať pravidelne. A celé týždne môžu fakty jeho teóriu potvrdzovať. Predpokladajme však, že jedného dňa by sa spomínaná železná rúra medzi Oxfordom a Londýnom neobjavila: čo by si o tom pomyslel? Ako by túto skutočnosť mohla vysvetliť jeho teória? Pravdaže nemohla. Až vtedy začneme ako-tak chápať, čo sa deje, keď vieme, že táto rúra je vlak, ktorý viez ľudí, ktorí sa chcú dostať do Londýna a vedie ho človek s vlastnou motiváciou. Až potom vieme prichádzať s nejakými vysvetleniami, ako je napr. to, že strojvodca je chorý alebo musel ísť na pohreb. Inými slovami, pochopenie motívov má kľúčový význam pre pochopenie fungovania jeho vlastného sveta. Práve tieto motívy môžu mať hlavný význam, ak jeho konanie ovplyvňuje motiváciu a správanie iných ľudí. Z toho vyplýva absolútna nevyhnutnosť začínať s výskumom spoločnosti z úrovne individuálnej motivácie.

Z pohľadu rakúskej školy a podľa Hayekových skorších prác týmto motívom však nikdy nemožno porozumieť. A pretože sociálne javy sú úplne závislé od motívov jednotlivcov, ktorí ich vytvárajú, nikdy nemôžeme vytvoriť spoľahlivú „vedu“ o spoločnosti.

Hayekov neskorší postoj: Hayek neskôr dospel k názoru, že metódy prírodných vied môžu byť vhodné aj pre spoločenské vedy, hoci v ich prípade počet javov, o ktorých môžeme dúfať, že ich budeme schopní predvídať, je oveľa obmedzenejší. Napriek tomu však, že spoločenské vedy, ak sa k nim pristupuje správne, sa nemôžu nádejať, že budú vedieť predvídať viac než všeobecné a pravidelne sa opakujúce charakteristiky ľudskej činnosti, to, čo nakoniec predvídať vedia, môže byť veľmi dôležité.

Hayekova analýza tohto problému je veľmi dôkladná a zakladá sa na zdanlivo nie veľmi sľubnom názore, že sociálne javy evidentne nemožno redukovať do niekoľkých jednoduchých matematických formúl. Prírodovedec je schopný zjednodušiť skúmanú realitu a vylúčiť nepotrebné a máťuce premenné. Také zjednodušovanie však v spoločenských vedách nie je možné, pretože mnohé sociálne štruktúry sú nevyhnutne veľmi zložité. Napríklad konkurencia nemôže existovať bez veľkého množstva účastníkov trhu. Každý pokus o zjednodušenie tohto procesu a o vylúčenie niektorých kľúčových premenných by ignoroval sám dôvod, prečo je konkurencia užitočná, t.j. že funguje len vtedy, keď sa za účelom výmeny stretne veľké množstvo ľudí. Sociálne javy sú teda nevyhnutne javy veľmi zložité.²⁰³

Ak vytvoríme nejakú jednoduchú teóriu fungovania zložitej štruktúry, bude nevyhnutne nepostačujúca. Napríklad nijaká ešte zrozumiteľná teória konkurencie nie je schopná vysvetliť správanie nejakého konkrétneho jednotlivca konkurujúceho ostatným, alebo pomôcť nám predvídať, čo, kedy a za koľko bude na trhu ponúkať.

Podľa Hayeka je však predsa len možné predvídať približný *rámec* sociálnych javov, aj keď nevieme, ktorí jednotlivci svojím konaním prispievajú k vytvoreniu tohto rámca.

Hayek prirovnáva predvídanie týchto rámcov k situácii, keď aj verbálny opis vzorov na koberci stačí na to, aby človek podľa tohto opisu koberec okamžite spoznal, keď ho uvidí na vlastné oči, hoci nemusí nevyhnutne vedieť, aká bola farba vzorov, ich veľkosť, či vzhľad jednotlivých vlnených vlákien. Ďalším príkladom môže byť rádioaktívny izotop s polčasom rozpadu sto rokov, u ktorého môžeme s istotou povedať, že o päťdesiat rokov sa polovica rádioaktívnych atómov rozpadne, hoci nikdy nebudeme vedieť predvídať, ktoré z nich to budú. Môžeme predvídať rámec udalosti, nikdy však nedokážeme predvídať správanie jednotlivých atómov, rovnako ako v spoločnosti vieme predvídať celkové rámce sociálnych javov, nie však konanie konkrétneho jednotlivca, ani určitú konkrétnu udalosť.

Ľudské bytosti nie sú počítače: takmer každá udalosť v živote človeka môže mať nepredvídateľné dôsledky na jeho budúce kroky, čo spôsobuje, že je nemožné presne predvídať, ako sa zachová, *aj napriek tomu*, že bolo možné spoznať všetky udalosti, ktoré sa mu prihodili. V ľudskom správaní nemôžeme teda očakávať výskyt takých jednoduchých pravidelností, aké môžeme objaviť pri štúdiu fyzikálnych objektov. Aj keby sme napríklad vedeli veľmi veľa o ľuďoch pôsobiacich na nejakom trhu, nikdy nebudeme schopní predvídať prevládajúce ceny, za ktoré kupujú a predávajú, pretože osobnosti jednotlivých účastníkov sú veľmi zložité a rovnako zložité sú aj vzťahy medzi nimi, ako aj ich spôsob hodnotenia jednotlivých statkov a správania sa k ostatným. Žiaden ekonóm nikdy nezbohatol, kupujúc a predávajúc statky na základe vedeckého predvídania budúcich cien!

Z tohto dôvodu je úloha ekonómie a ostatných spoločenských vied obmedzená na opis jednotlivých typov *rámcov*, ktoré vzniknú po splnení určitých podmienok. Napriek skutočnosti, že pre spoločenských vedcov práve táto úloha veľa neznamena, je to predsa len niečo, čoho hodnotu možno vyskúšať a overiť. Ak predvídame, že za určitých podmienok vznikne určitý systém, ktorý umožní maximálne sa prejaviť niektorým premenným, potom

²⁰³ Aj keď komplikovanú, ale veľmi prenikavú analýzu skúmania zložitých štruktúr pozri v „The Theory of Complex Phenomena“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 178-94.

môžeme vytvoriť potrebné podmienky a čakať, či tento rámec vznikne, pričom si nemusíme všimnúť konkrétne okolnosti, ktoré ovplyvnia presnú podobu systému, ktorý vznikne.

Podľa Hayeka je to dôvod, prečo sa spoločenské vedy nikdy nemôžu usilovať o predvídanie konkrétnych udalostí, ale môžu nám pomôcť vysvetliť a pochopiť mechanizmy, ktoré vytvárajú systémy alebo rámce určitého typu, čo môže byť veľmi užitočný nástroj rozlišovania vhodnosti alebo nevhodnosti určitého konania pri vytváraní týchto systémov. Všeobecne uznávaný výskum sociálnych javov by nás tiež mal oboznámiť s príkladmi, v ktorých je použitie metód prírodných vied nevhodné, t.j. s naivnými a márnymi pokusmi objaviť jednoduché pravidelnosti v zložitých javoch, ktoré majú umožniť zámernú manipuláciu detailov fungovania sociálneho systému.

Hayekova analýza teórie zložitých javov a jeho dôkaz, že sociálne teórie môžu mať charakter vedeckých teórií (hoci ich schopnosť predvídať je veľmi obmedzená), má nesporne svoju hodnotu, ak nám naozaj pomáha vysvetľovať a pochopiť podmienky, ktoré prispievajú k vzniku toho typu sociálnych javov alebo ekonomického rozvoja, ktoré chceme dosiahnuť. Treba však povedať, že Hayekova analýza nie je úplne uspokojivá, pretože nevymedzuje žiadnu hranicu, ktorá vyznačuje, kde končí oprávnené teoretizovanie a kde začína beznádejná a ničím nepodložená špekulácia. Na jednej strane od Hayeka vieme, že predpoveď konkrétnych cien alebo obchodovaných objemov v konkrétnom časovom okamihu je nemožná. Na strane druhej tiež od neho vieme, že oprávnená je predpoveď približného rámca. Zdá sa však, že neexistuje nijaký spoľahlivý test pre javy, ktoré nespádajú ani do kategórie konkrétnych udalostí, ani do kategórie približných rámcov. Kde leží táto hranica?

Hranica medzi vedecky predvídateľným a beznádejne nepoznatelným bude nepochybne objavovaná v procese vývoja spoločenských vied s tým, ako sa spoločenský vedci budú učiť rozoznávať, ktoré teórie sú schopné presne predvídať celé skupiny javov a ktoré nie. Hayekovým úspechom je, že pripomína spoločenským vedcom, že *existuje* hranica, niekde dokonca bariéra vedeckého poznávania spoločnosti; a apeluje na nich, aby boli skromní pri predpovediach, ktoré možno podľa nich úspešne uskutočňovať.

INTELEKTUÁLI A SOCIALIZMUS

Uvedené obmedzenia sociálnych vied dané metódou a možnosťou ich využitia môžu v plnej miere pochopiť skúsení odborníci v tejto oblasti. Získavajú si meno uznávanými štipendiami alebo nájdu iné spôsoby ako dosiahnuť vysoké a vplyvné postavenie. Existuje však oveľa väčší počet ľudí, ktorí nemôžu alebo nechcú pochopiť obmedzenia spoločenských vied; pre nich je zdrojom príťažlivosti a prestíže viera, že vývoj nášho poznania o spoločnosti poskytuje možnosti pre rekonštrukciu sociálneho systému (podobne ako prírodovedci zrekonštruovali prírodný svet).

Podľa Hayeka je toto presvedčenie veľmi rozšírené medzi intelektuálmi.²⁰⁴ Intelektuáli nie sú podľa neho originálni myslitelia, ale obchodníci s použitými myšlienkami, čo platí o žurnalistoch, spisovateľoch, učiteľoch, ministroch, publicistoch, umelcoch atď. Ich povest' závisí od uznania ich kolegov a od toho, že sú krôčik, aj keď nie príliš veľký, pred prevládajúcou názorovou klímou. Práve oni uplatňujú staré myšlienky v nových oblastiach, čím vytvárajú nové omyly podobné uplatňovaniu metód prírodných vied vo vedách spoločenských. Keďže sú šíriteľmi myšlienok, tieto omyly sa rýchlo rozširujú.

²⁰⁴ Pozri „The Intellectuals and Socialism“ v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 178-94.

Intelektuál však neznáša okovy, ktorými vhodná metóda zdanlivo spútava jeho myšlienky. Ak obmedzenia buď ignoruje alebo ich nechápe, môže si získať úctu tým, že svoju intelektuálnu kapacitu zapriahne v prospech nejakej utopickej rekonštrukcie spoločnosti. Viac ho priťahuje perspektíva novej reformy než obmedzenia metodologických ťažkostí, ktoré považuje za holé technické detaily, ktoré detailnejší výskum nakoniec aj tak prekoná.

Tie najlepšie mozgy, ktoré si tento omyl uvedomujú, nekompromisne putujú po dráhe akademickej činnosti, pretože sa im páči ako taká. Tí zvyšujú však, teda druhé najlepšie mozgy, ale najlepší z intelektuálov, sa zaujímajú viac o materiálnu odmenu. Priťahovaní perspektívou sociálnej reformy intelektuáli akosi prirodzene predpokladajú, že sociálne inštitúcie môžu byť ich intelektuálnym úsilím manipulované; ostatne, sú to práve intelektuáli, kto by v plánovanej spoločnosti bol manipulátorom, čo je ďalší dôvod priťažlivosti plánovanej spoločnosti. Majú tak sklon upadnúť do omylu socialistických predstáv o spoločnosti, chybného presvedčenia, že spoločnosť možno formovať tak, aby zodpovedala nejakej spoločnej hierarchii ľudských hodnôt.

Koncepcia spoločnosti, ktorá je založená na racionálnom plánovaní a vedeckých princípoch, je veľmi mocný ideál, ktorý priťahuje najmä mládež. Naproti tomu nesocialistickí myslitelia často zisťujú, že nemajú príliš veľa toho, čo by mohli ponúknuť. Po odmietnutí radikálnych sociálnych zmien plánovaných utopickými socialistami, bohužiaľ zväčša hľadajú útočisko v príjemnejšom a stabilnom svete konzervativizmu, a to aj napriek tomu, že konzervativizmus len veľmi ťažko možno považovať za inšpirujúcu doktrínu, pričom rovnako ako socializmus sa spolieha na násilné presadzovanie jeho hodnôt. Hayek je preto veľmi skeptický v súvislosti s konzervativizmom ako možným protilekom proti socialistickému plánovaniu a hovorí o tom:

*Konzervativizmus, hoci je nevyhnutným prvkom každej stabilnej spoločnosti, nie je sociálnym programom; svojimi paternalistickými, nacionalistickými, moc oslavujúcimi tendenciami je často bližšie socializmu než skutočný liberalizmus; a s jeho tradicionalistickými, antiintelektuálnymi a často mystickými sklonmi nebude nikdy, s výnimkou krátkych období dezilúzie, priťažlivý pre mládež a pre všetkých, ktorí sú presvedčení, že sú potrebné nejaké zmeny, ak sa má tento svet stať lepším miestom pre život.*²⁰⁵

Má teda liberál nejaké ideály, ktoré môže ponúknuť ako motivačné princípy tým, ktorí chcú vidieť vývoj spoločnosti k nejakej jej lepšej podobe? Na prvý pohľad to nevyzerá nijako optimisticky.

Utopická socialistická teória takmer nemôže skrachovať na realizačných problémoch, pretože jej zástancovia majú sklon predpokladať, že jednoduché praktické ťažkosti možno hravo zvládnuť; ako však ukazuje Hayek, v skutočnosti tieto problémy nemôžu byť nikdy prekonané. Program ponúkaný liberálnym sociálnym mysliteľom musí preto byť oveľa skromnejší, obmedzenejší a zvyčajne menej inšpirujúci. Liberál musí brať do úvahy praktické aspekty problému: má do činenia so sociálnymi inštitúciami, ktoré žijú vlastným životom a ktoré nereagujú na naše zjednodušené pokusy zreformovať ich. Jeho ambíciou je zlepšiť fungovanie existujúcich spoločenských síl, ktoré vznikli v priebehu dlhého obdobia evolúcie, aby plnili zložité funkcie, ktoré často môžeme len hádať. Jeho úlohou je objavovať a vytvárať podmienky, v ktorých tieto sily s najväčšou pravdepodobnosťou vytvoria systém, ktorý bude fungovať v prospech všetkých.

²⁰⁵ *The Road to Serfdom*, s. xi.

Úloha liberála však nemusí byť úplne nevďačná. V skutočnosti má, rovnako ako socialista, veľmi prítiažlivý ideál, o ktorý sa možno usilovať, navyše s tou výhodou, že jeho ideál sa opiera o vyslovene praktické aspekty, zatiaľ čo socialistický ideál spočíva na omyloch. Hayek vidí uvedenú príležitosť takto:

Z budovania slobodnej spoločnosti musíme znova urobiť intelektuálne dobrodružstvo, hrdinský čin. Chýba nám však liberálna Utópia, program, ktorý nebude len jednoduchou obranou existujúceho stavu, ani zriadenou formou socializmu, ale skutočným liberálnym radikalizmom, ktorý nešetří jemné city mocných (vrátane odborov), ktorý nie je príliš detailne praktický a ktorý sa neobmedzuje len na to, čo sa dnes zdá ako politicky možné ... Pokým nebudeme schopní opäť urobiť z filozofických základov slobodnej spoločnosti živý intelektuálny problém a z ich uskutočnenia úlohu, ktorá vyprovokuje dôvtip a predstavivosť najbrilantnejších mozgov, dovtedy budú perspektívy celkom určite chmúrne. Ak však opäť nadobudneme vieru v moc myšlienok, ktorá bola znakom liberalizmu v jeho najlepších časoch, potom tento boj ešte nie je prehratý.²⁰⁶

Tieto slová boli napísané v roku 1949, odkedy prišlo v tomto boji k podstatnému posunu v prospech liberálov. Liberalizmus už viac nie je nudnou doktrínou, ktorá viac-menej obhajuje *status quo*, stal sa radikálne novou víziou sveta. Jeho realizácia samozrejme stimulovala dôvtip a predstavivosť veľkého množstva najlepších mozgov posledných rokov. Dnes sú perspektívy slobody oveľa optimistickejšie než kedykoľvek predtým, čo je zmena, ktorá musí byť pripísaná do značnej miery lepšiemu pochopeniu princípov slobodnej spoločnosti, za ktoré môže byť svet vďačný aj F. A. Hayekovi.

²⁰⁶ *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 194.

VYBRANÁ LITERATÚRA

Nižšie je uvedený zoznam (usporiadaný chronologicky podľa dátumu prvého vydania) Hayekových najvýznamnejších prác publikovaných v angličtine, ktoré sú spomínané v texte. Ďalšie informácie o ostatných prácach uverejnených v rôznych monografiách možno získať z Laissez Faire Books, 532 Broadway, New York, N.Y. 10012. Úplnejší zoznam Hayekových článkov až do roku 1976 pozri vo Fritz Machlup (vyd.), *Essays on Hayek* (New York: New York University Press, 1976), ss. 51-59.

- Prices and Production*. 1931. Fairfield, N. J.: Augustus M. Kelley, 1967.
- Monetary Theory and the Trade Cycle*. 1933. Fairfield, N. J.: Augustus M. Kelley, 1975.
- Profits, Interest and Investment, and Other Essays on the Theory of Industrial Fluctuation*. 1939. Fairfield, N. J.: Augustus M. Kelley, 1975.
- The Pure Theory of Capital*. 1941. Chicago: University of Chicago Press, 1975.
- The Road to Serfdom*. 1944. Chicago: University of Chicago Press, 1956.
- Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press, 1948.
- The Sensory Order: An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology*. Chicago: University of Chicago Press, 1952. London: Routledge & Kegan Paul, 1976.
- The Counter-Revolution of Science*. 1952. Indianapolis: Liberty Press, 1979.
- The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- Studies in Philosophy, Politics and Economics*. Chicago: University of Chicago Press, 1967.
- Law, Legislation and Liberty*.
Prvá časť, *Rules and Order*. Chicago: University of Chicago Press, 1975.
Druhá časť, *The Mirage of Social Justice*. Chicago: University of Chicago Press, 1976.
Tretia časť, *The Political Order of a Free People*. Chicago: University of Chicago Press, 1979.
- New Studies in Philosophy, Politics, Economics and History of Ideas*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.
- The Fatal Conceit*. Chicago: University of Chicago Press, (pripravované v čase vydania tejto knihy, t.j. v r. 1983 - pozn. prekl.).
- Capitalism and the Historians (ed.)*. Chicago: University of Chicago Press, 1954.
- Choice in Currency: A way to Stop Inflation*. London: Institute of Economic Affairs, 1976. (Occasional Paper 48.)
- Collectivist Economic Planning (ed.)*. Fairfield, N. J.: Augustus M. Kelley, 1976.
- Confusion of Language in Political Thought*. London: Institute of Economic Affairs, 1976. (Occasional Paper 20.)
- The Denationalization of Money*. London: Institute of Economic Affairs, 1976. (Hobart Paper 70.)
- Economic Freedom and Representative Government*. London: Institute of Economic Affairs, 1976. (Occasional Paper 39.)
- Full Employment at Any Price*. London: Institute of Economic Affairs, 1976. (Occasional Paper 45.)
- Monetary Nationalism and International Stability*. Fairfield, N. J.: Augustus M. Kelley, 1964.
- 1980s Unemployment and the Unions*. London: Institute of Economic Affairs, 1980.
- The Reactionary Character of the Socialist Conception*. Stanford, California: Hoover Institution Press, 1978.
- A Tiger by the Tail: The Keynesian Legacy of Inflation*. Washington: Cato Institute, 1979. (Cato Paper 6)

Unemployment and Monetary Policy: Government as Generator of the „Business Cycle“.
Washington: Cato Institute, 1979.

Z anglického originálu

Eamonn Butler

HAYEK

His contribution to the political and economic thought of our time

preložil PhDr. Ján Oravec

Vydal Inštitút liberálnych štúdií,

Porubského 6, 811 06 Bratislava

v roku 1996, I. vydanie,

počet výtlačkov 3000

Vytlačila tlačiareň FABER, Bratislava

ISBN 80-967459-8-0

Slovenskému čitateľovi sa do rúk dostáva populárna prezentácia podstatných aspektov myšlienkového diela F. A. Hayeka, nositeľa Nobelovej ceny za ekonómiu za rok 1974 a autora bestselleru *Cesta do otroctva*.

Hayek je jedným z najväčších mysliteľov 20. storočia. Až do vydania knihy „Hayek” však nebola k dispozícii kniha, ktorá by priblížila jeho myšlienky a vysvetila ich význam aj neekonomom. Práve kniha Eamonna Butlera, jasná, systematická a zrozumiteľná štúdia, vyplňa túto medzeru. Po stručnej rekapitulácii Hayekovho života Dr. Butler analyzuje hlavné súčasti Hayekovho diela v šiestich hlavných kapitolách:

Pochopenie fungovania spoločnosti

Trhový proces

Hayekova kritika socializmu

Kritika sociálnej spravodlivosti

Inštitúcie liberálnej spoločnosti

Ústava liberálneho štátu

Hayekov vplyv a jeho význam pre lepšie pochopenie podstaty spoločnosti a omylov kolektivismu niekoľkými generáciami ďaleko prekračuje vplyv a význam ktoréhokoľvek mysliteľa jeho čias. Tým, že od začiatku jeho kariéry bol v predstihu niekoľkých desaťročí, Hayek je jedným z najvýznamnejších mysliteľov našich čias.

Dr. EAMONN BUTLER sa narodil 3. 1. 1952 v Shrewsbury v Anglicku. V rokoch 1969 - 1976 vyštudoval Univerity of St. Andrews v Škótsku. Neskôr sa venoval ďalšiemu štúdiu ekonómie, psychológie a filozofie. Od roku 1978 je Dr. Butler riaditeľom Inštitútu Adama Smitha, ktorý sa zaoberá otázkami hospodárskej politiky, a ktorý bol najvýznamnejším myšlienkovým rezervoárom, do ktorého siahala pri formulovaní svojej reformnej politiky Margaret Thatcherová. Je autorom a spoluautorom celého radu kníh. Okrem iného napísal tiež knihu o Miltonovi Friedmanovi a Ludwigovi von Misesovi. Dr. Butler je tiež uznávaným prednášateľom: o problémoch privatizácie, o reforme sociálneho štátu, či liberálnom ekonomickom myslení, prednášal prakticky na všetkých kontinentoch. Je členom prestížnej Mont Pelerínskej spoločnosti, ktorej zakladateľom bol F. A. Hayek. Medzi jeho záujmy patrí archeológia, staré tlače a mapy. E. Butler je ženatý a má dve deti.